

THE SOUND OF MUSIC

821(477)'06

Д-53

1900

K

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
PRESS

**Д Е Р Ж А В Н Е
В И Д А В Н И Ц Т В О
Х У Д О Ж Н Ь О Ї
Л І Т Е Р А Т У Р И
Київ 1963**

ЛЮБОМИР

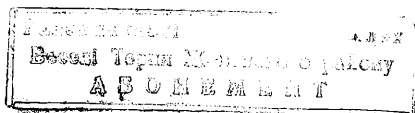
ВИБРАНЕ В

ДМИТЕРКО

ПОЕТИЧНІ
ТВОРИ

ТОМ ПЕРШИЙ

16401

Д В О Х Т О М А Х

Двотомник Л. Дмитерка складається з кращих творів письменника.

До першого тома увійшли вірші різних років, в яких відбиті пошуки поета і його прагнення глибоко відобразити життя радянських людей. В цих творах підноситься тема героїчної боротьби радянського народу з силами фашизму, оспівується праця наших сучасників, що борються за комунізм.

Крім віршів, до першого тома увійшли драматичні поеми «Зоря на обрії» і «Серця хоробрих».

Другий том об'єднує п'єси, написані в роки Вітчизняної війни і пізніше: «Генерал Ватутін», «Навіки разом», «Шляхи людські», «У золотій рамі», «Дівоча доля».

ΠΟΛΙΣ

КАТЕРИНА

ОДРУГИ за вікнами проходять,
Піснею збудивши далину.
Чуєш, Катерино, може, годі
Нитку натягати, як струну?

Може, краще вийти за ворота,
В серці відчуваючи жагу,
І співати, і співати доти,
Доки врешті пересохлим ротом
Висловиш передчуття вагу?

Та нитки натягнуті, як струни.
Барви їх, як звуки, як слова.
Вже колишуться зелені вруна,
Вже цвіте на полотні трава.

Ні в степу, ні в лісі, ні у полі
Не стрічали ми таких квіток,
І в саду, й на хаті, й на стодолі
Ти не бачила таких пташок.

Тільки в пісні. Тільки в людським серці
Можуть зародитися вони.
І на подруг, Катре, ти не сердься,
Що проносять відгомін весни.

Їхня пісня сколихнула вечір
І шумить вершинами ялин.
А твоя... Ти нахиляєш плечі,
Обважніли груди... Певне, син...

Їхня пісня покотилась гаєм,
Бором відгукнулася вона.
А твоя... На полотні лягає
Візерунків і пісень луна.

Десь зоря летить і з високості
Довгу смугу сєєва пряде,
Зупинились подруги на мості
І слідкують, де вона впаде.

А вона вже зникла, й невідомо,
Чи її це, чи другу яку
У твоєму, Катерино, домі
Ми побачимо на рушнику.

Подруги за вікнами проходять
З нареченими — рука в руці...
Світять зорі на Далекім Сході
В небі й на кашкетах у бійців.

І пливуть під зорями хмарини
Від Амуру на твоє село,
І несуть привіт до Катерини
Через ріки, гори і долини,
Щоби Катрі весело було.

Щоби Катря вишила узором —
Квітами мережане кільце,
Дивних птахів, п'ятикутні зорі
Її милого усміхнене лице.

Вишиєш. Повісиш у світлиці,
І тобі присняться уві сні
Дивовижні візерунки-птиці,
Милого вузькі петлиці
І майбутні синові пісні.

В С Т Е П У

Жайворонки вилітають,
Міряють висоти,
Жайворонки відчують
Дальні перельоти.
Ходить осінь, рання осінь
По степах зелених,
Квітнуть квіти у волоссі
В моєї Олени.

— Подивись, Олено, навкруги,
Як парують скиби при дорозі,
Тут мої вгризалися плуги
У пахучий і вогкий чорнозем.
Подивись, як сонце з-поза хмар
Проростає променем угору,
Бродить сірий і густий туман,
Де Дніпро вливається у море.
Там чорніє у тумані порт,
І, прибита бурею прибою,
Риба б'ється об дубовий борт
Нерозсудливою головою.
Звідти йдуть увсебіч кораблі
Графіками міжнародних зносин,
Славу нашої хороброї землі
На червоних прапорах розносять.
Славу нашої героїки та битв
І минулого неумирущий рокіт,
Про минуле я б сказав, якби
В маршах тих мої лунали кроки.
З-поміж мужніх лєнінських синів
Я, повір, достойним був би сином,
Ти пройшла б крізь тюрми і Сибір
Дівчиною з «Юності Максима».
Хочеш, квітів я тобі нарву,
Іх з росою принесем додому,
Хочеш, пісню я тобі нову
Заспіваю на мотив знайомий:

Ой з-за гори кам'яної
Вилітають зграї,
Дужі соколи крилаті,
Літаки літають.
Ой які шляхи просторі
З всесвітом віч-на-віч,
Навзбіч кидаються зорі,
Падають обабіч.
Попід сині небосхили,
Де вітри шалені,
То здіймаються на крилах —
Я й моя Олена!
Понад степом, понад гаєм,
Понад височіні
З літаків на степ лягають
Мов од птахів тіні...
Як не мчатись нам у світі
Дальніми шляхами?
Ось лежить покірний вітер
У нас під ногами...
А з-за гори кам'яної
Вилітають зграї,
Дужі соколи крилаті,
Літаки літають!

З літаками, ворогу навпір,
Коли треба, підемо за обрій,
По заслuzі ділимо навпіл
Ми з батьками славу і хоробрість.
По заслuzі ми берем любов,
Як здобує й вимріяне право!
...Але ти зморилася, либонь,
Постелю піджак я на отаву...
Сходить сонце. Ти приляж, спочинь —
Не заснула ж ти цієї ночі,
Я за спільного життя почин
Поцілую зеленасті очі.
Сходить сонце і парує степ
Над дніпровими крутими берегами...
Тихо так, що чути, як росте
Моріжок, прив'ялений вітрами.

СЕКРЕТАР

Обрій стелеться на небі синім,
Наче стежка, всипана піском...
Ще несмілий, ще осінній іній
Боязко хрустить під каблуком.
Навкруги поволі вечоріє,
Мерехтить стривожена зоря.
Йї виднокруга вистояний рівень,
Як вогниста райдуга, заграв.
І заграли сутінки просторі,
Що прозорі й сині угорі,
На блідім, тремтливім осокорі
Грають відблиски зеленої зорі.
Явір грає тихо на сопілку,
А тополя тягнеться до хмар...
Йде райкому Ленінської спілки
В чорному бушлаті —

секретар.

В нього очі, як і в мене, карі,
Безкозирка — на морський фасон,
Він прекрасно грає на гітарі,
Але це, можливо, не резон.
Він іде. Шумить у лісі вечір,
Як світляк, в руці його ліхтар.
Дерева чіпляються за плечі,
Та дорогу знає секретар.
Через ліс, і через яр, і далі
Він дорогу знає навпростець...
На деревах зорі посідали,
Хоч до зір вершина не росте...
Через ліс, через яри та балки
Він дороги знає навкруги,
Він радіє: план хлібопоставки
Не змогли зірвати вороги.
Він іде. Шумить навколо вечір,
То дорога радісно шумить,

Дерева чіпляються за плечі,
Хиляться і падають на мить.
На деревах, як на реях, зорі,
Кожна зірка кругла, як ліхтар,
Крізь вечірні сутінки просторі,
Там, де грають клени й осоки,
Йде в бушлаті
                    друг мій —
                    секретар.

1936

О С І Н Ї

Сутінки —
Немов скляні
і ніжні.
Я стою
на дальньому мосту.
Піонерка
біля рейок ніжки
заросила
в паморозь густу.
Піонерка
підбрала ранець...
Осінь.
Школа.
Мудрощі наук.
На узліссі
сходяться тумани,
літо бабине
пряде павук.
Піонерка
вилізла на рейку
і пішла,
хитаючись, як птах...
В неї, мабуть,
батько є старенький...
Мій помер.
А жаль, що сталося так!
Скільки щастя
навкруги розлито.
Скільки радості.
Відчуй.
Живи.
Осінь сіє
паморозь крізь сито
в сухозлітку
листя і трави.

1936

МОЛОДІСТЬ

Буває так: вже листя опаде —
Одкритий навстіж сад стоїть на вітрі,
А пізні яблука звисають де-не-де,
Гнучи покриті памороззю віти.
Чи хочеш ти, щоб почуття моє
Отак скінчилось яблуками пізніми,
Щоби тужливою звучало піснею
Те, що для інших молодістю є?
Встають навкруг озорені й зогріті
Сади моїх республік і підсонь,
І вітер буйний обіймає віти,
Туман вологий стелеться, як сон.
А прийде північ — і сади дзвенять,
Лиш садівник їх може зрозуміти.
То листя дихає. Кора рипить. Вона
Насилу держить обважнілі віти.
Світанок прийде — і співає сад,
Налиті соком набрякають біла,
Тремтить у зазубнях, як біла кров, роса,
Де дивні парості садівники щепили.
Це молодість моя, озорена й зогріта,
Дзвенить, співає і підводить віти
Назустріч сонцю. І моїм плодам,
Як пізнім яблукам, звисати я не дам!

1937

ПАМ'ЯТІ ЛЕНІНА

Схилимо, друзі, голови сьогодні,
Важка і грізна воїнів печаль.
Вона в душі вселюдській, всенародній
Зростає і зривається удаль.
Вона, як тінь, ховає промінь сонця,
В бійців зганяє усмішку з лица,
Вона в душі китайця, й каталонця,
Й орденоносного казахського співця.
Вона в Мадриді сходила в траншеї,
До мужнього схилялася плеча.
Вона на Красній площі в Мавзолеї
На зімкнутих зіницях Ілліча.
Але вона не схожа на безсилля
І не зламає нас у боротьбі.
Печаль бійців — мов чорне те вугілля,
Що іскри й полум'я захоче в собі.
Бо з нами він. Ім'я його прекрасне
Ми зогріваєм подихом своїм.
Воно живе й у вічності не згасне,
Бо доля людства втілена у нім.
Ми підіймаєм ленінські знамена.
Священнішого прапора нема!
Як сонце іскрами ударить об стремена,
Початок битви сповістить сурма,
Ми, ленінською мудрістю зігріті,
Завершимо величний заповіт
І зробимо, як ще ніколи в світі,
Таким просторим і щасливим світі!

1937

ПРЕДТЕЧА

В диму і полум'ї зникала грізна Троя,
Де пролилась гаряча кров людей.
Світ за очі помандрували троє:
Вергілій, Котляревський і Еней.

Чого вони у тих морях шукали,
Яких земель, видовищ і пригод?
Шляхи полтавські навкруги лежали,
В ярмі кріпацькому стогнав народ.

Чому ж Енеєві з приишколої Полтави
До скель Сіцилії химерний шлях проліг?
Бо знав поет: лиш той достойний слави,
Хто ворога в двобої переміг.

І, осідлавши римського Пегаса,
Він знав: мандрівці вже нема кінця.
Він чув ходу великого Тараса —
Апостола, пророка і співця.

Мов Трої прах, уламки Січі впали,
Мов кров звитяг, тече кріпацький піт...
Та в чорну ніч, тривожну ніч Купали,
Шукають люди папоротин цвіт.

Нехай ідуть, шукають знову й знову
Той цвіт майбутнього удень і уночі...
І, може, цвітом тим співця розквітне слово,
Що загартує бойові мечі.

І він, піт з приишколої Полтави,
Замість печалі дарував нам сміх,
Бо знав: за те Еней достойний слави,
Що ворогів у битвах переміг!

1937

ЗУСТРІЧ У СТЕПУ

В крутім байраці ночував кобзар —
Співець, кріпак, мислитель, волоцюга,
Чужих весіль тверезий бенкетар,
Що друг усім, хоч сам не має друга.
На світ займалося. Над степом журавлі
На крилах відблиск сонця підіймали.
У голубиній світанковій млі
Скінчилась ніч бентежного Купали...

Вже попливли за хвилями вінки,
Опущені дівочими руками...
Так, Україно, і твої віки,
Як ті вінки, заплетені роками
Проклять і помсти, гніву й боротьби,
Колючим терном лютої сваволі,
Принишкої, як сон-трава, журби,
Заритої, як скарб завітний, волі.
І де той заступ, що іржа не їсть,
Що розкопав би степову могилу,
Що Острияниці й Наливайка кість
З землі б дістав, як знак, що зродить силу!
І де той меч, не щерблений ніким,
Що голови поносив би ворожі,
Що Кривоносом гартувався злим,
Що перемогу в битві заворожить!
І де той гнів, що в битву вів полки,
Керовані відвагою Богдана,
Коли вривались в замки козаки,
А з ними кара грізна, довгождана!
І де та помста, що палить серця,
Невпинна, невблаганна і кривава,
Яка Залізнякові до лица
Була, як меч, як ніж святий і слава!..

Кобзар нікого не питав про це,
Лиш тужна думка в серці забриніла,

Він до схід сонця повернув лице...
Мов птах злетів, немов зашелестіло...
Та він на струнах пальці не спинив,
І кобза піснею і скаргою звучала:
— О рідна земле, де твої сини?
Чому нам щастя не приніс Купала?

Мовчав байрак. Не відгукнувся степ.
Не розкривались прадідів могили.
Співець спитав: — Де ж слово те просте,
Те віще слово чарівної сили?

І знову тиша... Не сказав байрак,
Що чув співоцьку пісню лебедину
Колишній енгельгардтівський кріпак
Тарас Шевченко. Він під цю годину
Один в степу світанок зустрічав
За стародавнім звичаєм Купали;
Кобзар співав і танув, як свіча,
Гарячі сльози, наче віск, спливали.
Співав про те, як кров текла руда,
Як бушували над степами грози...
Незрячими очима він ридав,
І звуки кобзи падали, як сльози.
Він до схід сонця повернув лице,
Мов птах злетів, немов зашелестіло...
І раптом чує: — Пам'ятай оце:
Ридати так — не кобзареве діло!
Питаєш ти, де заступ і де меч,
Де гнів і помста, де їх заховали,
Де гул походів і недоля втеч,
Звитяжці де, що в бойовищах впали?
Навкруг кріпаччина, і злидні, і пільма,
Їх не прикрасить врода світанкова...
І зброї іншої тепер у нас нема,
Крім нашого — кобзарю, чуєш? — слова!
Воно, як заступ, виріє скарби,
Як меч, підійметься на захист свого краю,
Як гнів, покличе люд до боротьби,
Як помста, люто ворога скарає.
Спокою ти не маєш і не спиш,
У розпачі угору зводиш руки,
Нелегко-бо витоптувать спориш

Вузьких стежок, стежок одчаю й муки...—
І він замовк. І прокидався степ.
І жайворонок в небо вріс неначе.
Було їм чути, як трава росте.
І відповів кобзар йому: — Юначе!
Я Перебендя сивий і сліпий,
Підняти меч немає в мене сили,
На цій землі лежать мої сліди
Від Запоріжжя до Савур-могили.
У цій землі поховані лежать
Мої діди і прадіди тривожні,
Отут і співу, і життя межа,
Отут кінчає пісню подорожній.
А ти, сміливцю, йди в широкий світ,
Хай не зачиняться перед тобою двері,
Про гнів і помсту, про солоний піт
Співай, щоб слово стало...

— На папері,—

Сказав Тарас.— Та щоб вогнем пекло,
Щоб заграву у темну ніч світило.
Щоб на царя у бій воно вело,
Щоби панів і підпанків палило!

Тоді його кобзар благословив,
І чув Тарас, як серце било в груди...
— Народ тебе, юначе, породив,
Народ тебе ніколи не забуде!

1937

ЯРЕМА ГАЛАЙДА

Ой Дніпре мій, Дніпре!.. Страшною грозою
Мечі і серця гартувались в боях.
Максим Залізник з молодим Галайдою
Тривогу розмаю і квіт звіробою
Збирали в чигринських багрових ночах.

Струнка Титарівно! Ти дівчина й доля!
Ти щастя, яке здобуває лиш той,
Хто в лютім бою, у кривавім роздоллі,
На битій дорозі, у чистому полі,
Із смертю віч-на-віч стає, як герой.

З тобою, бунтарю, з тобою, Яремо,
До бою, до помсти прокласти шляхи,
У серці плекати, як образ, як тему,
Величну, і мужню, і грізну поему,
Від слова якої здригнули б ляхи.

Щоб потім пустельні піски Кос-Арала
Змочила поетова тепла сльоза,
В Холоднім Яру щоб душа спочивала,
І лютого ворога дума карала,
І в серці народу не згасла гроза.

Хіба випадково у Щорса з собою,
Як німцям, як шляхті наносив удар,
З походу в похід і від бою до бою
Порадником, другом завжди під рукою
Був поруч із зброєю вірний «Кобзар».

Тараща! Богунія! З вами Ярема
У полум'ї різав панів до ноги.
І житиме вічно, як образ, як тема,
Велична, і мужня, і грізна поема,
Від слова якої дрижать вороги!

1937

У ЛЬВОВІ

Скінчився день. Іде початок ночі.
В широкому долі, в галицькім Розточчі,
Серпанком сутінки вкривають Львів,
І темрява лягає між горбів.
Та лиш на мить. Виходить чарівник —
Магічну палицю угору піднімає,
І раптом світло в склі прозорім сяє,
А він вже далі, вже за рогом зник.
Простий ліхтарник, будить він в мені
І подиву, і заздрощів чуття.
Погляньте-но, які за ним ясні
Стежки людського щастя і життя.
Коли б мені отак — в людських серцях,
Як у скляних прозорих ліхтарях,
Поезії світити сяйво чисте,
Піднявши вгору слово променисте!

1938

З Е М Л Я

Земля була чужа і мертва
І виглядала неспроста,
Немов закам'яніла жертва,
Немов убога сирота.

Від Перемишля до Заліщик
Вона лахміттями трясла,
Коли осадник і поміщик
Украли долю у села.

Топтали навпростець улани
Її суху, зів'ялу плоть,
І потай думали селяни,
Як їм недолю побороть.

У вересневу ніч тривожну
Йшли наші танки по ріллі...
Селяни тихо і побожно
Тоді припали до землі.

Над ними впало безгоміння,
Що людські душі окриля...
І крізь чорнозем, крізь каміння
Погнала парості земля.

1938

Д Н І П Р О

Прохолода на Дніпро лягла,
І останнє сонячне проміння
Падає на кручі і каміння,
На ребро кленового весла.
Піднебесся вечора прозоре,
Неосяжне зоряне шатро.
По землі й по небу плив Дніпро
В дальній обрій та у Чорне море.

1938

В Т Р А Т А

Пам'ятаєш, як, бувало, ти мені
Стежку переходила вповні,
А тепер чомусь не хочеш ти
Навіть з відрами порожніми пройти.
Пам'ятаєш: тільки я pozwу —
Ти ідеш, весела, наяву,
А тепер не хочеш ти мені
Появитись навіть уві сні.
Пам'ятаєш: як, бувало, йдеш —
Булиці моєї не минеш,
А тепер я сам до тебе йду,
Та того, що втратив, не знайду!

1938

ВЕЧІРНЄ

Прозора просинь надвечір'я —
Твої це очі голубі,
Вітри, хмарини і сузір'я
До пари, до ладу тобі.

А я люблю ясний світанок,
Сріблом оздоблений багрець.
А я люблю, як над світами
Проходить сонце навпростець.

1938

ДАЛЕЧІНЬ

Мов римські цифри, схрещуються тіні,
І вечір з них початок свій бере.
Доступний зору вимір далечіні
Нас кличе йти все далі, все вперед.
А ще сильніш заманює і кличе
За обрієм простерта далина.
Той клич її, та пісня таємнича,
Як дальній дзвін, у просторі луна.
Отак і ти — небачена, незнана,—
Як сон, як спогад, як уява ти,
Та ти одна по-справжньому кохана,
З тобою б тільки в далечінь іти!

1938

З И М А

В білий простір нас виносять лижі,
Світ стоїть, як сніговий намет,
Наші плечі, наші дужі крижі
І серця — спрямовані вперед.
Мчать повз нас і пагорби, й замети,
І янтарні панцирі дубів.
І летять лисиці, мов комети,
В міжпланетні простори лісів.

1938

АВАРЦІ

У гори забравшись, над хмарами вище,
Смагляві од вітру і спек,
Лишали в кумицькім степу пожарища
Аварці з аулу Кокрек.
Гуляли аварці в степах Дагестану,
І кров'ю багрився кинджал...
З кинджалом у грудях, вмираючи в ранах,
Колись дагестанець лежав.
Від краю до краю країна співає
Про дружбу народів пісні.
І я розповім те, що бачив, що знаю,
Що справді було навесні.
Ставали пліч-о-пліч сини Дагестану,
Приймаючи виклик весни.
І знали — в роботі їм прикладом стане
Великий зразок Фергани.
Про воду їм сиві ашуги співали,
Про воду співала зурна.
В кумицькім степу прокладали канали,
Щоб в них набиралась вона.
У гори забравшись над хмари, до неба,
Смагляві од вітру і спек,
Води не шукають, води їм не треба,
Аварці з аулу Кокрек.
Для них не потрібні ні степ, ні канали,
Далеко долина від них.
Колись, наче вихор, вони налітали
В долину на конях прудких.
Чому ж так охоче встають спозаранці?
Зібрались і рушили в путь...
Туди, де копають канал дагестанці,
Аварці на поміч ідуть.
З долини, з каналу води їм не брати,
В них гожа джерельна вода.
Та друг знає друга, і брат знає брата
В країні весни і труда.

1939

ПРОЛІСКИ

Пам'ятаю галицьке узлісся
І дитинство стоптане моє.
Де б не був я — в Києві, в Тбілісі,—
Перша провесна життя встає:
Прозвучали постріли стократні,
Завмирили стогони у млі,
І цвіли під вибухи гарматні
Проліски на збуреній землі.

1939

ПАВЛІНЕ

Йде весна. Для тебе небезпека.
Йде любов і серця не мине.
На крижані урвища Казбека
Дивиться бентежна Павліне.
Чи сніги не станули на схилах,
Чи не чути стуку копита,
Чи орел на розпростертих крилах
В придорожню саклю не зверта?
Чи опівночі не снить чинара
Тими снами, що єднала їх?
Налітають спогади, як хмара,
Що покійно стелеться до ніг.
Може, більше милого не буде?
Може, завтра прилетить орлом?..
Наливаються дівочі груди
Теплим материнським молоком.

1939

ПОЕЗІЯ

Від Кури несем привіт Севану,
Пісні наддніпрянської слова.
І виходять з мцхетського туману
Руставелі і Саят-Нова.

Люті араратські вітровії...
Та душа поезії знесла
І гарячий подих Візантії,
І холодний дотик ремесла.

Казку діда слухає малеча,
Дівчина всміхається до нас,
І несе на обважнілих плечах
Джерелом наповнений карас ¹.

Затишок рибальської оселі,
Грузії й Вірменії вино.
У Севані злякані форелі
Падають на мармурове дно.

Дзвін меча і працьовитість плуга
Борозну проклали між руїн.
Мелодійну розповідь ашуга
В сейфах береже Ечміадзін ².

1939

---

¹ Жбан.

² Старовинний вірменський монастир, тепер державне сховище рукописів.

КАМІНЬ ДОВБУША

Гранітних скель замкі незламні,
Суша імшедь, мов ржа століть.
Коло дороги, біля Ямни,
Суворий пам'ятник стоїть.
То камінь Довбуша. На ньому
Сокир і громовиць сліди,
А поруч з ним, як гуркіт грому,
Шугання піни і води,
І шелест буків понад Прутом,
І зеленава мідь смerek...
Тут сонце, в день влетівши прудко,
Ще швидше поринає в смерк.
Бо міра дня — трикутник неба,
Затиснутий між трьох вершин,
Така мала, що більшу б треба,
Щоб нам дійти до полонин.
Щоб, сівши там, навкруг багаття,
Поміж гуцульських вівчарів,
Пізнати мужність і завзяття
Палких сердець, гарячих слів.
Щоб там, на дальній полонині,
Куди сливе два дні іти,
Ожив той камінь, що в долині
Йому поставили брати.
Брати і друзі... Сірий камінь,
Що славу Довбуша зберіг,
Отут стоятиме віками —
Неначе вічності поріг.
Неначе ствердження любові,
Бо Довбушева мста і гнів
Живе в народі добрім слові
І в лихослів'ї ворогів.
А ми, засівши круг багаття,
Пізнаєм істину життя:
Хто знав любов і знав завзяття,
Той не зазнає забуття!

1940

ГОРГАНИ¹

Ви — як Вернигора у славному бою,
В узгір'ях ваших — постаті титанів.
Як між двох військ, я між хребтів стою
Гуцульського Бескиду і Горганів.
Але Бескид відходить в далечинь,
Він силу з вами міряти не хоче.
Вже заховалася його незграбна тінь
За морок хмар, за неприступність ночі.
Сховати ж вас не можуть ні на мить
Ні темінь хмар, ні голубі тумани.
Для мене завжди музика звучить
У назві вашій, в слові цім — Горгани!
Бо ви — як вірш, як той найліпший твір,
Що у свідомості, у серці визріває,
Ще не зродився він, та сподівайся й вір,
Що вже в твоїй душі його слова є.
Ви — як Вернигора, ви — як загін бійців,
Бо дужчих велетнів немає від Горганів.
Як в творі тім, так в гордій назві цій
І зброї дзвін, і дужий крок титанів.

1940

---

¹ Назва гірського хребта в Карпатах.

ВЕСЕЛКА НАД КОСОВОМ

Тільки виїхали з Дори —
Зникли враз ліси і гори,
Та ми їхали навколо,
Через села, через поле,
Щоби Кути не минути,
До Косова повернути.
Щоб не їсти і не спати
Та об'їздити Карпати,
Щоб летіти швидше птиці
З Черемошу до Бистриці,
Щоби Кути не минути,
До Косова повернути.
Де взялася люта злива,
Доля ж наша нещаслива!
Вітер свище, вітер вие,
Виїжджаєм з Коломиї,
Щоби Кути не минути,
До Косова повернути.
Гучно б'ють об скелю громи,
Ходять лісом буреломи,
У тривозі, у болоті
Поминаєм Заболотів,
Щоби Кути не минути,
До Косова повернути.
А веселка — з нами поруч:
І ліворуч, і праворуч,
Круто вигнута дугою,
Простяглася над горою,
Щоби Кути не минути,
До Косова повернути.
Ми до неї: — Не гнівися!
Добрим словом озовися!
Та будемо раду мати,

Де маємо ночувати,
Щоби Кути не минути,
До Косова повернути! —
І веселка не гнівилась,
Ще ясніше засвітилась,
Ще яскравіше засяла,
Нам дорогу показала,
Щоби Кути не минути,
До Косова повернути.

1940

АРКАН

Як Пруту водоспад,
Як Черемошу плин,
Як пісні вільний лад,
Як вітер з верховин,
Як провесни струмок,
Що б'є з верхів Горган,
Такий наш є танок,
Такий наш є аркан.
Як громовиця з хмар,
Як тихий шум сосни,
Як топірця удар,
Як відгомін луни,
Як вихору клубок,
Що родить ураган,
Такий наш є танок,
Такий наш є аркан.
Як джерело розрад,
Як веремія втіх,
Як плетиво принад,
Як молодості сміх,
І як гуцула крок,
І як гуцулки стан,
Такий наш є танок,
Такий наш є аркан.

1940

ЗАКЛИК

Двері навстіж! Ти з дверей виходиш,
Ти ідеш до мене навмання,
Край дороги ти мене знаходиш
У кристалах сонячного дня.

У скляній прозорості, в металі,
Що з землею з'єднує блакить,
Ми з тобою помандруєм далі,
І нікому нас не зупинить.

Ми відкриєм обрії, мов брами,
Глянь, як рястом проросла земля,
Друзів привітаємо листами
І дістанем відповідь здаля.

Відповідь з верхів'їв Черногори,
З Чорномор'я, з берегів Кури...
Стали рівно на шляхах просторих,
Мов дороговкази,— явори.

І тремтить їх листя, як у грудях
В нас тремтять схвильовані серця.
Серце теж дороговказом буде,
Доки шлях цей прийде до кінця.

Доки не завершиться дорога
До ясної нашої мети...
Двері навстіж! Доле моя строга,
Будь мені супутницею ти.

1940

ПІСНЯ ПРО КАТЕРИНУ

Дівчина, що зветься Катерина,
Край вікна задумана сидить,
Снігова, холодна скатертина
Впала на левади і сади.
Замела дороги і стежини,
Що вели колись до Катерини.
Та минеться люта хуртовина,
І по стежці пройде Катерина,
Милого зустріне, привітає,
З ним навіки долю поєднає.
І літа пролинуть, як годиться,
Буде Катерина молодиця,
Й край вікна синів з дороги ждати
Буде ніжна Катерина-мати.

1940

Д О Р О Г А

Знову рейки, знову паровози,
Зміни краєвидів і облич.
Народився я, либонь, в дорозі
В неспокійну березневу ніч.
Де я буду ввечері сьогодні?
Може — Київ, може — Армавір,
Семафором вирине з безодні
Розрахункам всім наперекір.
Може, я прокинусь під Москвою
З вічним, невідступним почуттям,
Що за право зустрічі з тобою
Я охоче заплачу життям.
Я чуття не міряю словами,
Все віддам, що у житті знайшов.
Лаконічним стилем телеграми
Напиши, кохана, про любов.
Ні, не треба, не пиши нічого...
Вже зоря над Каспієм зійшла.
Хай за гори стелиться дорога,
Щоб і телеграма не знайшла.
Бо нещира буде і лукава,
Бо для тебе я згубивсь в імлі,
Бо яка в непосидющих слава:
«Не загіє місця на землі!»
Знову рейки, знову паровози,
Цвіт маслини падає в Куру.
Народився я, либонь, в дорозі,
У дорозі, мабуть, і помру!

1940

ЛЕГЕНДА БЕБРІС-ЦІХЕ¹

В тісному колі друзів ми надвечір
На горб Нацхорі сходили. Арагва
Внизу шуміла. Це було до річч,
Бо всю дорогу нас томила спрага.
Та ми знайшли питво і погасили
Жагу вином з джерельною водою.
До нас верталися потроху сили,
Відняті спекою і довгою ходою.
Чимало ми узгір'ями блукали —
Величні храми та будівлі Мцхету
У вірш просилися і ожили рядками,
Що снилися картвельському поету,
Що ними марив ніжний Руставелі
І невгамовний, гнівний Чавчавадзе.
Цвіли чинари на гранітній скелі,
І крони їх збирали, наче вази,
Росу і зір далеких мерехтіння.
Мій друг, картвел, у ці хвилини тихі,
Обвівши зором замчище й каміння,
Нам розповів легенду Бебріс-Ціхе:
«Коли на Картлі хлинула навала
Хозарського дикунського розбою,
У цьому замку сльози проливала
Шушан, відома вродою ясною.
Царівна знала: полчище вороже
Зламало опір і не має впину,
Тепер ніхто вже з витязів не зможе
Мечем оборонити батьківщину.
І Картлі буде сльози проливати,
Не буде їй нізвідки слова втіхи,
Впаде зруйнована і ця «Фортеця-мати»,
Цей красень замок, гордий Бебріс-Ціхе.
Та що ж, коли така судилась доля!

---

¹ Бебріс-Ціхе (Нацхорі) — старовинний замок у Мцхеті біля Тбілісі. В перекладі — «Фортеця-мати».

Шушан собі сказала: — Будь що буде!
Тобі неволя і мені неволя!
До тебе, земле, я притисну груди,
Ми будем разом плакати — й невже тут
Не виростуть криві колючі терни?
Хай від Кури до сніжного Душету
Не пройде ворог і назад поверне! —
Та ворог не спинився над Курою
І вже в Нацхорі степові ржуть коні.
Й Шушан, відома вродою ясною,
Віднині у хозарському полоні,
Не як рабиню, дівчину — як рівну,
Приймає полководець у наметі.
Він каже: чув давно я про царівну,
Що сонцем сяє у старому Мцхеті.
І він руки красуні чемно просить
В наметі сірім, край «Фортеці-мати».
І каже: — Що ж, навоювались досить,
Тепер додому час нам повертати.
Поїдеш з нами, будеш за дружину,
В степу широкім вродою засяєш,
І знай, що цим любиму батьківщину
Від нашого полону визволяєш.
А як не схочеш — будемо жорстокі! —
Але Шушан погодилася швидко.
Порожні вже узгір'я крутобок —
Наметів сірих більше там не видно.
Ідуть війська поволі до кордону,
Попереду — Шушан і полководець.
Підводься, Картлі, звільнена з полону,
Шумить, Кури й Арагви вільні води!
Та ось кордон, і зупинились лави
На відпочинок. Дівчина всміхнулась,
До рідних місць, до днів героїства й слави
Вона очима й серцем повернулась.
В серпанку ніжнім гори і долини,
Верхи в снігу, підгір'я в диких травах.
Народ воскресне, й чоло батьківщини
Вінком оздоблять подвиги і слава.
Тоді вона до вуст притисла руку,
Спокійно з персня випила отруту.
Всміхаючись крізь сльози і крізь муку,
Шушан упала в придорожню руту...»

...Він розповідь скінчив, немов замкнувши
Старого замка вікопомні двері.
За річкою, на пагорбі, заснувши
Довічним сном, білили мури Джварі —
Монастиря того, що у поемі
Оспіваний у Лермонтова в «Мцирі».
Поволі й мури поринали в темінь —
Тих давніх днів останні свідки щирі.

Ми глянули навколо й зрозуміли,
Яку любов людина в серці носить,
Коли вона, міцна душею й тілом,
Спокійно смерті, як пощади, просить!

1940

ВЕСНА

У лютому з Махачкали
Прийшла до нас весна.
Не пам'ятаю вже, коли
Такі у Каспії були,
До Мангишлаку аж вали
І просторінь ясна.
А від Дербента до Баку
Пустельний суходіл
Спиняв навалу гір важку,
Що, повисаючи в стрибку,
У прикаспійському піску
Ламалася навпіл.
У лютому з Махачкали
Весни ішла луна.
Вітри назустріч нам гули,
В пісках верблюди залягли,
Ще навіть квіти не цвіли.
І все ж була весна!
А на крутих вершинах гір,
Як срібний панцир, сніг.
На ньому грає відблиск зір.
Та ти дивися і не вір,
Що то зима і що твій зір
Ввести в оману міг,
Бо в лютому з Махачкали
Прийшла до нас вона.
Хоч квіти в долах не цвіли,
Та очі у дівчат були
Такі, що ми сказати могли:
Весна прийшла, весна!

1940

ХУСТИНА

УСІДНЄ село догоряло,
Ми з вашого вийшли села.
Розпечена злоба металу
Над нами в повітрі гула.

І серце запеклою кров'ю
Сушило нам спраглі уста.
Ти плаття найліпшого крою
Тоді одягла неспроста.

Виходила ти за ворота,
Хустинку тримала в руці.
Ішла ар'єргардна піхота,
В боях почорнілі бійці.

Ти вгору здіймала хустину,
Востанне всміхнулась бійцям
І з тої пори до загину
Зробилася рідною нам.

Яка твоя, дівчино, доля?
Які твої ночі і дні?
О, люба до муки, до болю,
На груди схилися мені!

1941

НА СМЕРТЬ ГЕРОЯ

Пам'яті майора Умрихіна

Мої слова — шматки металу,
Мій біль гіркий, мов дим пожеж,
Мені сьогодні ясно стало,
Що ти і дня не проживеш.

Бувають у житті хвилини,
Коли кладеш на терези
Усе достоїнство людини,
Всю неприборканість грози.

Немає важче, ніж розлука,
Якій не буде вже кінця,
Давай востаннє стисну руку,
Долоню друга та бійця.

Нам слів гучних не говорити,
Вони вже не хвилюють нас,
Ось поруч тебе друг убитий
Та обгорілий протигаз.

І ти вже там, по той бік грані...
Ти наші сльози нам прости...
Ми обіцяєм — в час останній
Вмирати будем так, як ти!

1941

МАТИ

Ми спимо у придорожній хаті.
Хуртовина виє за вікном,
Потом вкриті чорні автомати,
Жінка нахилилась над столом.

Береже вона наш сон і спокій,
В подих наш вслухається вона.
Їй, старій, самотній, одинокій,
Посилає нас щодня війна.

Як уранці стихне хуртовина,
Буде сумно провжджати нас.
Знову сяде виглядати сина,
Так, як виглядала вже не раз.

І за ним тужитиме, й за нами
Довгу ніч при чаднім каганці,
Бо стають їй рідними синами
Всі боями зморені бійці.

1941

ЖУРАВЛІ

То був прозорий день осінній,
На Хортиці стояли ми,
Дніпро у гніві і кипінні,
Покритий кіньми і людьми,
Котив у Чорне море хвилі,
Неначе пісню тих сторіч,
Коли на хортицькому схилі
Стояла Запорозька Січ.
На винограднику дозріли
Дебелі кетяги плодів,
Та міни метр за метром рили,
Вогню противник не жалів.
І ми повзли до винограду,
Зубами кетяги рвучи,
Нам твердо комісар порадив
Не помирати без причин.
То був прозорий день осінній,
Над янтарем дніпрових круч,
Курликаючи в безгомінні,
Пролинув журавлиний ключ.
Мов зачаровані, ми встали
І вибухів не чули більш.
Ми знали: від уламків сталі
Цей журавлиний ключ страшніш.
Він може породити тугу...
Дитинство... Молодість... Життя...
Жени, немов тяжку недугу,
Ці довоєнні почуття!
Хай свищуть кулі, рвуться міни,
Ніхто на землю не впаде.
Високе небо України,
Як дзвін, од вибухів гуде.

1941

ВИЗНАННЯ

Попереду клаптик чорнозему —
Не більш як півверсти.
На ньому лишаються мертвими
Семеро із десяти.
Нелегко, о друзі, нелегко.
Цей клаптик землі пройти.
Багато доріг сходив я,
Був світ мені рідний брат!
Я часто ішов наосліп,
Але не вертався назад.
І руки мої обіймали
Немало вродливих дівчат.
Та ось цей клаптик чорнозему —
Не більше як півверсти.
На ньому лишаються мертвими
Семеро із десяти.
Навіть мандрівнику важко
Цей клаптик землі пройти.
Руки мої обіймали
Немало веселих красунь.
До ніг мені низько схилявся
В Карпатах зелений ґрунь.
Була мені замість постелі
Солома повалених клунь.
Та ось цей клаптик чорнозему —
Не більше як півверсти.
На ньому лишаються мертвими
Семеро із десяти.
Навіть бувальцеві важко
Цей клаптик землі пройти.
Будив мене дощ на світанку,
Під гул канонади я спав.
Я снів про тепло і про спокій,
А потім і снить перестав.
І кращої від протигазу

Я подушки в світі не знав!
Та ось цей клаптик чорнозему —
Не більше як півверсти.
На ньому лишаються мертвими
Семеро із десяти,
Навіть солдатів важко
Цей клаптик землі пройти.
Тому-то і став я прощатись,
Та сам не знаю з ким,
Тому-то хотів я ділитись,
Та годі, немає чим!
Можливо, сьогодні загину.
Можливо... Та чорт із ним!
Попереду клаптик чорнозему,
Не більше як півверсти,
На ньому лишаються мертвими
Семеро із десяти.
Я знаю: сміливець може
Цей клаптик землі пройти!

1942

КРИНИЦЯ

Піднялися хмари пилу
На шляху коло криниці,
Оточили мою милу
Там дівчата й молодиці.
А вона ламає руки,
Проливає дрібні сльози,
І тече ручай розлуки
Попід верби й верболози.
І тече ручай той світом,
І струмить поміж травою —
Татар-зіллям, ромен-цвітом,
Нечуй-вітром, осокою.
Я ручай в дорозі стріну
І води нап'юся в спеку,
Сил набравшись, полину
В світ широкий, в путь далеку.
А минуть походів грози —
Ми прийдемо до криниці,
Де дрібні ронили сльози
І дівчата, й молодиці.
Де зростало татар-зілля
Й перелоги чебрецеві,
Де щоночі три весілля
На дозвілля молодцеві.
На старій курган-могилі
Посідають віщі птиці.
Заспівують моїй милій
Думу-пісню молодиці.
В чебрецеві перелоги
Непомітно з хати вийду
І з криниці край дороги
Я цебер гримучий вийму.
І на дні його побачу
Я найглибші таємниці,
Чи зрадію, чи заплачу,

Знають тільки віщі птиці.
Я побачу, з ким стояла
Мила тут, як їздив з дому,
З ким стояла-розмовляла,
Не скажу про це нікому.
Тільки сяду я на лаву
І, підпершись руками,
Розповім про нашу славу,
Як рубались з ворогами.
Не скажу я більш ні слова,—
Не повернеш словом долі.
Вийду з хати. Будь здорова!
І шукайте вітра в полі.
Сядуть долі хмари пилу
На шляху, коло криниці.
Там, як рівну, мою милу
Привітають молодиці.
Зрозуміють нашу муку,
Ту, що віщі птахи знають.
Про любов і про розлуку
Думу-пісню заспівають.

1942

ПІСНЯ ПРО МУЖНІСТЬ

Чорноморець, матінко, чорноморець...

З народної пісні

Нас флагман вивів на ворожий порт.
Заметушилися румуни й німці...
За флагманом ішли ми на есмінці,
У пеклі цім зламав би ногу й чорт!

Вогонь з повітря, з берега й води —
Снаряди, бомби, міни і торпеди,
Усе в диму, ти небо бачиш ледве
І в небі чорних вибухів ряди.

Був бій і все, як личить у бою:
Ворожа гавань у вогні палала,
Висока хмара у диму зникала,
І кожен долю пізнавав свою.

На морі є неписаний закон:
Відкрито море тільки для хоробрих.
Та цей закон засвоїли ми добре,
Як вперше йшов у битву батальйон.

Вогонь, вогонь! І димова імла.
Вогонь, вогонь! І вигук побратима.
І кров на тілі друга, і незрима
Примара смерті серед нас була.

До смерті ми звикали у боях,
Так, як звикають до дощу чи снігу...
Було життя, котилося й з розбігу
Спинилося в столочених житах.

Але цієї смерті не забудьте —
Як тральщик наш вмирав у Чорнім морі!

Гармати били ворогам на горе,
Що аж скипала моря каламуть.

А він, поранений, ішов на дно,
І знали моряки: це бій останній,
Вже їм не бачить сонця на світанні
І воювать їм більше не дано.

Було з есмінця добре видно нам:
Поволі тральщик потопав у морі...
Гармати били ворогам на горе,
Здавалось — ніколи тужити морякам!

Аж ось підвівсь один, і прапорці:
«Прощайте, друзі!» — тричі проказали.
«Прощайте, друзі!» — ми відповідали,
І сльози нам котились по лиці.

Ми втерли сльози і скінчили бій,
Але довіку будем пам'ятати,
Як били там, на тральщику, гармати,
Як він зникав у прірві голубій.

І на війні оцій чи в мирний час
Про чорноморця пісню ми складемо,
І мужністю ми пісню назовемо,
Про мужність пісня житиме між нас!

1942

Солдатський хліб — черствий сухар,
І в казанку незмінна каша.
Ми винесли страшний тягар,
Така вже, видно, доля наша.
Нам не цуратися її,
Бо знаєм — іншої не буде,
Раз топчуть землю німчаї,
Яка нас вивела у люди.
Сходили ми по цій землі
Доріг та бездоріж чимало.
Сухим пайком солдатський хліб
Нам інтендантство видавало.
Пахуча каша в казанку,
З водою срібною криниця.
Походів пісню гомінку
Виводить в полі сніговиця.
Дороги й зустрічі війни,
Якими так солдат багатий,—
У провесну і восени,
Без пристановища, без хати.
Породичались, як хто міг,
З неситим вітром в чистім полі.
Роняли листя нам до ніг
Старі шевченківські тополі.
Ми вернемось у ті міста,
Які проходили з боями.
І пісня, що в душі зроста,
Встає веселкою над нами.
Її відчули ми тоді,
Коли, солдати і поети,
Ішли по пояс у воді
На шестиствольні міномети.
Тоді збагнули ми, що хліб,
Здобутий старшиною роти,

Ми проміняти не змогли б
На всі житейські щедри.
Три літа хліб їмо ми той,
Несем обов'язок солдата.
Благословенна будь та дата,
Як стане сіячем герой.

1943

ДІБРОВА

Під зеленою дібровою,
У хатині край села,
Там, солдата чорнобрового,
Мене мати привела.
...Зацвітали сині проліски
Березневої пори,
На вітру скрипіли боязко
Темнокорі явори.
Річка звалася Мариною,
Так назвали і сестру,
Що зростала сокориною
На весняному вітру.
Ми збирали дикі ягоди,—
Краплі сонця і весни.
У лісах пізнали загодя
Нетривкі, тривожні сни.
За пожежами, за війнами
Ми пішли в широкий світ
Завороженими, мрійними,
Од воріт і до воріт.
Ми пісень співати вчилися,
Хоч зростали мовчазні.
Та потроху розгубилися
Наші мрії і пісні...
...За пожежами, за війнами,
Де заграви і дими,
Ходить пісня поміж мрійними
І суворими людьми.
Віють хмари градом-зливами,
Восени січуть дощем.
Ми з обличчями щасливими
Нашу землю перейдем.
Заночуєм під дібровою,
У хатині край села,
Де, солдата чорнобрового,

Мене мати привела.
Де з дубів звисають жолуді,
Де вмирають без журби —
Громицями розколоті,
Вітром звалені дуби.

1943

О С І Н Ї

Ходить осінь під воротами,
Попелищами бреде.
Над окопами, над дотами
Листя кидає руде.
Та нема ні каші в горщику,
Ні бабусиних казок,
Тут холодного б нам борщику
Роздобути казанок.
Тут присісти б коло вогнища
Й, набиваючи люльки,
Слухати усяке бог зна що,
Всі бабусині казки.
Ходить осінь під воротами,
Та немає тут воріт!
За крутими поворотами
Загубився тихий світ.
Тихий світ з казками й мріями,
Як бабусине лице...
За зимовими зав'язами
Ми забудемо про це.
Ми до учти не запрошені.
Не веселі й не сумні,
І снігами запорошені
Пройдуть в бурях наші дні.
Сніговими хуртовинами
Осінь їх не замете,
Все одно ми не загинемо,
Бо родились не на те.
Осінь котиться дорогою
До завії, до зими.
Нас вітайте з перемогою,
Здобували її ми.
Нас поля зустрінуть учтами
І веселками — гаї.
За дніпровими за кручами

Ми знайдем стежки свої.
Сніговими хуртовинами
Осінь їх не замете.
Ми ніколи не загинемо,
Бо родились не на те!

1943

СОЛДАТ

Ми разом їли з казанка
Розварений куліш.
Їдальня в нас була така:
Зварив — бери і їж.
Розмова йшла про те, про се,
Про їжу, про дівчат.
Про молодниць заводив все
Обвітрений солдат...
Він, певне, бачив ту одну,
Що всюди з ним була,
Що через грози, крізь війну
За піхотинцем йшла.
Її забути він не міг,
Така його судьба.
З ним прилягти на білий сніг
Мостилася журба.
Вона і тут, круг казанка,
Стелилася, як дим.
Солдатська доля вже така,
І він змирився з цим.
Хто з діда-прадіда солдат,
Той долю розпізнав.
Над ним займалися стократ
Огні лихих заграв.
Він падав мертвий горілиць,
Та син його вставав
І в сяйві вранішніх зірниць,
Поранений, вмирав.
Та піднімався вже онук,
Сідлаючи коня,
І вилітав столітній крук
За хлопцем навмання.
Та, кладучи на груди хрест,
Упавши в мураву,
Він кликав з лютих перехресть:

— Не здамся! Я живу! —
Живе солдат! Живе земля!
І звичаї на ній.
І слава лине іздала
У бурі вогневій...
...Як треба буде — все одно
Мій син або онук
Погляне пильно крізь вікно
На дим із дальніх лук.
І, відчуваючи грозу,
Сідлатиме коня
І стане, витерши сльозу,
Солдатом з того дня.

1943

БАБУСЯ

Іде бабуся по дорозі.
Грязюка. Провесна. Війна.
У госпіталь шукати сина
Іде, скоцюрблена, вона.

В хустині сир і паляниця,
У пляшці сизий самогон.
Не спиться дома, не лежиться,
Заснеш — недобрий сниться сон.

Ще ніби дівчиною, сниться,
В косу влітає маків цвіт.
— Ой сину, сину мій, синочку...—
А синові вже сорок літ.

Іде бабуся по дорозі...
— Ну що ж, сідайте, підвезу!
Ще довго вам шукати сина,
Ковтаючи гірку сльозу.

Та по шляхах війни носити
Той промінь, що в душі не згас,
І теплі спогади будити
У серці кожного із нас.

1943

КОЛО ДНІПРА

Шукала мати сина на війні.
Минали дні. Сумні, тривожні дні.
Коло Дніпра упав той син-боєць,
І думав хлопець, що йому кінець.

В півсні, у маренні, у забутті
Він бачив те, чим славився в житті:
Важких походів бойову снагу,
Траву горілу, плями на снігу.

Не пестила розвідника війна,
Дощами били осінь і весна,
І ось тепер, на березі, він мав
Скінчити путь серед зів'ялих трав.

У забутті, у маренні, в півсні
Він чув дитинства згублені пісні.
Був день, та він поринув у п'ятьму,
Старенька мати снилася йому.

Неначе берегом в ту мить вона ішла,
Його побачила, за руку узяла
І повела поволі в медсанбат
Під посвист мін і гуркоти гармат.

А матері здавалося в ту мить,
Що то не битва за Дніпром гримить,
Що за рікою, в хмарі димовій,
Столітні сосни валить буревій.

Так берегом син з матір'ю ішли,
І падали, і марили, й повзли,
Але крізь марення, і сон, і забуття
Вона вернула синові життя.

1943

У КИЄВІ

Ми повертаємось додому,
Покриті шрамами від ран,
І топчем вулицю знайому
Ходою мирних городян.

Ми оглядаєм рани міста,
Стрічаєм радісних людей,
І тихим кроком падолиста
Підходить осінь до дверей.

А з нею звичні нам турботи,
Три роки ми не знали їх,
Коли лягали наші роти,
Живі і мертві, в грязь і в сніг.

Ми не спустошені війною,
Скоріш збагачені ми тим,
Що сняться нам картини бою,
Повиті в полум'я і дим.

І не героями відчаю,
А непохитні, як в бою,
На фронті відбудови краю
Ми долю визначим своєю!

1943

М Ж И Ч К А

Де взялася мжичка клята,
Що мигиче другий день?
Мокра спина у солдата —
Ні розмов, ані пісень.

Ні того міцного слова,
Що завзяття додає,
Обірвалася розмова,
Тільки ворог з флангу б'є.

Що ж примовкли? Дай, сержанте,
Кварту свіжої води.
Не на втіху, не на жарти
Нас надіслано сюди.

Дай води мені з калюжі,
Що ж, як іншої нема!
І здорові, і недужі
Лежимо тут недарма.

Звідси виходу немає
В обороні круговій.
Вже й калюжа замерзає,
Вже й на другім флангу бій.

Скільки їх? Либонь, чотири,
Як в суворовським каре.
Захлинаються мортири,
Ворог приступом бере.

Відбивають контратаки
Піхотинці мовчазні.
У броню закуті птахи
Появились в вишині.

Нам не впасти від втоми,
Не такий знесли тягар!
На Брусилів, на Житомир
Ми націлимо удар.

Плинуть радості й печалі,—
Все буває на війні,
Доки впишуть на скрижалі,
Як минуле, наші дні.

Отоді щоб люди знали,
Як в епоху бойову
Ми за Києвом займали
Оборону кругову.

Відбивали контратаку
На Житомирським шляху.
І не знали втоми й ляку
В дощ, у мжичку, в ніч глуху.

1943

З Г А Д К А

Чорнобривцями і рястом
Наша юність одцвіла,
Та пригадуються часто
Квіти рідного села.
Чорнобривці, материнка,
І шипшини запашні,
Й тиха дівчина Маринка,
Що згубилась на війні.
Та, що півники червоні
Малювала над вікном,
Що до неї вірний коник
Завертав із козаком.
Що про неї ми співали
В темну ніч на колодках.
Потім пісню поховали
У столочених житах.
Та буває, на часинку
Все згадаєш, як було:
Тиху дівчину Маринку,
Чорнобривці і село.

1943

НАРЕЧЕНА

Вибирав я наречену,
Кликав старостів.
І варене, і печене
Ставили на стіл.
Цілий день пили горілку,
Брагу на меду.
Дрібно грали на сопілку,
Звали молоду.
А вона не йшла до мене:
Грай собі, дуди!
Вередлива наречена,
Дівка хоч куди.
Ні, нема такої дівки
Більше на селі!
Від горілки-калганівки
В голові джмелі.
...Де ти дівся, зелен хмелю,
Чом не грієш кров?
Я прострелену шинелю
За Дніпром знайшов.
Куля влучила у груди,
Кров на рукаві.
А боець, говорять люди,
Там лежить в траві.
З-під пілочки виглядає
Золота коса.
З голубого небокраю
Падає роса.
Не питайте більш у мене
Про мою любов.
Вередливу наречену
Я в траві знайшов...

1944

К Л Е Н

Ти був зелений, кучерявий
І слухав пісню солов'я,
Тепер у відблисках заграви
Стоїш похмурий, як і я.
За садом хата догоряє,
Людське добро, убогий скарб.
Четверта рота наступає
На протитанковий ескарп.
Війна, війна... Вона для мене
Вже стала звичною давно.
І ти стоїш, похмурий клене,
Мов і тобі це все одно.
До всього звикли ми, здається,
Нічим не здивувати нас.
То, може, й серце не заб'ється?
Та ні! Заб'ється ще не раз.
Ось відгримлять важкі походи,
Як бій вчорашній одгримів,
І ми з підрозділів піхоти
До тихих вернемось домів.
І голубими вечорами,
Налиті силою — ти і я,—
Ще молоді і кучеряві,
Почуєм пісню солов'я!

1944

* *
*

Прощавай, далекий друже,
Чи надовго? Назавжди!
В дощ, у спеку, в люту стужу
Не чекай мене, не жди.
Не буди у серці туги,
Хай навік воно засне!
Чаша болю і наруги
Не приваблює мене.
За вродливою тобою
Я не знав ніде спокою,
В мирний час і на війні
Ти чужа була мені.
Та немає слів докору,
Як немає слів благань.
Пройдуть швидко, пройдуть скоро
Дні тривоги, дні прощань.
Вранці випаде пороша
У сусідському дворі,
Вийде юна і хороша —
На виданні, на порі.
Візьму дівчину за руку
І до серця пригорну,
І, забувши давню муку,
Сном дитинства я засну.
Потім привидом тривожним
Прийде пагуба моя.
Чи тебе забути можна,
Чи тебе забуду я?
Чи довіку як сновіда,
Як сновія будеш ти,
Як любов і зненавида
Без дороги, без мети...
Ні, прощай, прощай, мій друже,
Уві сні і наяву...
Гоже літо, люту стужу
Я без тебе проживу!

1944

* *
*

Є до щастя сто доріг,
Та якою ближче?
Зорі падають до ніг,
Вітер в полі свище.
Я дороги всі пройду
В бурю і негоду,
Щастя-долю приведу
З дальнього походу.
Скресне крига на Дніпрі,
Стихне громовиця,
Блисне променем зорі
У степу криниця.
Віще зілля зашумить,
Пройде перша злива.
В ту велику й світлу мить
Будь і ти щаслива!

1944

* *
*

Згоріла хата. У льоху
Завалені землею діти.
А на городі при шляху
Осінні квіти.
Їх посадила тут дочка
На грядочці, на чорній нивці.
Тут мальва довга і гнучка
І чорнобривці.
Тієї дівчини нема,
Вже терном поросли й стежини,
І квіти ці зв'ялить зима,
І кущ калини.
Та нині ще вони цвітуть
Край згарища, біля дороги,
Мов проводжаючи нас в путь
До перемоги!

1944

БЕРЕЗЕНЬ

Березень. Небо неначе
Синій, важкий оксамит.
Сходить над боем гарячим
Місяцями кований щит.

Гомін іде по діброві.
Проліски квітнуть в гаю.
У березневій обнові
Молодість я пізнаю.

Скресли блакитні озерця.
Стихло. Не чути гармат.
Березню, ти мені брат —
Проліски в нас на серці.

1944

* *
*

Ти на Дніпрі, а я за Одером,
Між нами тридев'ять земель.
Стара планета ходить ходором
Від океанів до пустель.

Ми знали все: гіркою спрагою
І рівновагою бійця,
Чотирирічною звитягою
Загартувалися серця.

Стара планета ходить ходором,
І нас роз'єднує війна.
Та на Дніпрі, як і за Одером,
Розквітне проліском весна.

Омивані дощами-зливами,
До сонця звернемо лице.
Ми будемо-таки щасливими,
Бо ми воюємо за це!

1945

* *
*

Ти жила на голубому Доні,
Там, де солять жирні чабаки,
Де клинок холодний на долоні,
Наче щастя, важать козаки.

Не було любові, тільки мрії
Нерозгаданих дівочих снів:
І на сонці вигоріли вії
Під лукавим перехрестям брів.

Комсомольська молодість і втіха
Першого палкого почуття,
Мов далека придорожня віха
На шляху до спільного життя.

Отаку тебе одвіку знаю,
Від юнацьких одчайдушних мрій,
Колосок ясного урожаю,
Що хитає в полі вітровій.

Та пролинуть бурі й хуртовини
По розкритій книзі биття,
В нашої майбутньої дитини
Зродяться і мрії, й почуття.

Тож ходімо шляхом — не межею —
Непоборних наших почуттів.
Будь моею, бо завжди моею
Ти була від перших мрій і снів!

1945

* *
*

Ми сік березовий пили
Над Одером, в гаю,
Берези зламані були
В недавньому бою.

Багряний промінь погасав
За Одером, в імлі,
І хтось, жартуючи, сказав:
— П'ємо снагу землі.

А я згадав дитинства край,
Діброву і село,
Березовий блакитний гай —
Далеко це було!

Як батько сік з беріз точив,
У жбани наливав
І сік той п'ють мені велів,
Щоб дужим я зростав.

Отак з дитинства брали ми
Землі цілющу міць,
Зростали сильними людьми
Під сяєвом зірниць.

Ми стали сильними людьми
На захист наших прав!
Пливуть берези, мов дими,
У відблисках заграв.

Через гаї, через ліси
Ще довго нам іти,
Та все на світі віддаси,
Щоб досягти мети.

І міць землі, і власну кров,
І спогади свої —
Щоб в мирнім шелесті дібров
Дзвеніли ручаї!

1945

* *
*

Оце весна! Оце війна!
Оце веселий квітень!
Берлін, стривожений до дна,
І визволений Відень.

В багряні прапори заграв
Оздоблена Європа...
З моста в канал сторчма упав
Рудий експрес «Мітропа».

І запізнілий омнібус,
Що зветься «Саламандра»,
З розгону у кювет угруз,
Навік спинивши мандри.

В блакитнім дзеркалі озер
Дими, мов хмари в небі,
І, наче в опері, помер
Осколком вбитий лебідь.

А люди з прапорами йдуть,
Вітають нас і славлять.
На схід лягла широка путь
З Берліна до Бреславля.

І тут дими, і там дими
На триста кілометрів.
Народи визволили ми
З в'язниць, з кайданів, з нетрів.

Повз бій і дим, повз місто Кант
Дівчата йдуть з Бретані,
Ім бравий гвардії сержант
Ввижається в тумані.

Он слюсар йде шукати дім
В зруйновану Варшаву,
Він залюбки розкаже всім
Про нашу міць і славу.

Про нашу славу, нашу міць
Під мурами рейхстагу.
Імперія упала ниць
На глум, ганьбу, зневагу!

Бо подолали ми її,
Щоб більше їй не встати.
На Фрідріхштрасе йдуть бої,
На Шпрее б'ють гармати.

А пісня волі вже луна,
Стряса Берлін і Відень.
Оце війна! Оце весна!
Оце веселий квітень!

1945

* *
*

Ми знали, що війні кінець
В травневий неповторний вечір.
І придорожній вітерець
Нас обережно брав за плечі.

Позаду залишавсь Берлін,
Вчорашній бій і штурм рейхстагу.
Підвівся місяць з-за руїн
І освітив нам шлях на Прагу.

Ми пробивались крізь туман,
Поміж машин і серед танків,
Де кров'ю чеський партизан
Забарвив заграви світанків.

У Прагу входила весна,
І помахами крил зелених,
Мов повним келихом вина,
Нас зустрічали п'яні клени.

І ми на вулицях старих
Пішли на Карлів міст, на Влтаву
Поміж кварталів вікових,
Повитих у гранітну славу.

Я там будиночок знайшов...
Друкарню і дрімучі сходи...
Сюди пошану і любов
Нестимуть звільнені народи.

Тут Ленін був, тут Ленін жив,
Тут Леніна лунали кроки.
Я очі в роздумі закрив,
Я чув, як в кленах бродять соки.

Я чув, як з полум'я війни
Життя вертається до Праги,
Як в'ються в мареві весни
Над містом визволеним стяги.

На вежі багряніє стяг —
То прапор Леніна над нами!
То прапор волі і звитяг
Оздобив Праги древні брами.

І урочистих слів мотив
Росте у спів, зростає в рокіт:
Тут Ленін був, тут Ленін жив,
Тут Леніна лунали кроки!

1945

* *
*

Я так схотів побачити Дніпро,
Каштанів цвіт, в твою кімнату двері
Тепер, в цю мить, коли моє перо
Рядки оці виводить на папері!

Для мене ти покинула свій Дон,
Щоб на Дніпрі зустрілись ми з тобою.
Над Віднем ніч. Та одлітає сон.
А сонце ще далеко, за горою.

Воно зійшло в Ростові-на-Дону,
У Києві вже зайчиками грає.
З тірольського густого туману
Воно мене від тебе привітає.

І я прийму цей сонячний привіт,
Як подарунок, ласку, нагороду
І за Дніпро, і за каштанів цвіт,
І за служіння рідному народу.

І відтепер я ждатиму щодня
У місті цім, серед чужого світу,
Від тебе й сонця — ви мені рідня —
Тепла, наснаги, ласки і привіту.

1945

* *
*

Ми їздили сьогодні в Братіславу.
Словаки нас зустріли як братів,
І пам'ятник співцеві Гвездославу
Нас усміхом, по-дружньому зустрів.

Струнка і горда дівчина Марія
Нас повела узгір'ями у сад.
І сад, і місто — все було мов мрія,
Що вийшла з гір, щоб не піти назад.

Багатством не пишаються словаки,
І не великий цей слов'янський край.
Та, мов над Бугом, багряніють маки,
І, мов Дніпро, розлився тут Дунай.

І слово схоже, слово слов'янина,
І в пісні звуки рідні пізнаю.
Благословенна будь ця тепла днина
У братньому і теплому краю!

1945

* *
*

Це судетське місто в лісі
Чимсь нагадує мені
Древній город Кутаїсі
В закавказькій даліні.

Там, пов'язаний бинтами,
Я під час війни лежав.
Ти приходила, й над нами
За Ріоні день згасав.

Ти мені пісень співала,
Це було давно-давно...
Щедро в келих наливала
Імеретії вино.

Крізь бої, дими й тумани
Побрели ми у війну,
Та з твоїх пісень, кохана,
Не згубив я ні одну.

Стане сонце у зеніті,
Прийде зустрічі пора...
А вино найкраще в світі
Безперечно «хванчкара».

Я згадаю Кутаїсі,
Наливаючи вина,
І Судети, й місто в лісі,
І тебе, моя ясна.

Бо пройшла зі мною поруч
Землі, ріки і світи,
Бо в сувору й грізну пору
Скрізь була зі мною ти!

1945

* *
*

Наше «так» по-чеськи буде «ано».
Коли слово вимовляю це,
Я тебе гукаю, моя Анно,
Я в твоє вдивляюся лице.

І хоч Влтава з темною водою,
А твій Дон — як неба голубінь,
Я тебе стрічаю над рікою,
Це твоя, либонь, майнула тінь.

І врочиста, величава Прага
Ще милішою мені стає.
І на вежі, гордїй, мов звитяга,
Міру вічності годинник б'є.

1945

СПЕКА У ВІДНІ

В старому парку скошена трава
Лугами пахне, вабить відпочити.
А з-за Дунаю хмара грозова
Встає над нами, ніби нарочито,
Щоб заховати рідний небокрай,
Де в Чорне море котиться Дунай
Через луги, через пісні завітні.

Його, мов друга, стріли ми у Відні,
Тут, на оцих далеких берегах,
Де спека люта зріє на дахах
І обдає нас подихом гарячим,
Де ми траву раз в тиждень тільки бачим
В неділю в парку. Скошена трава
Прив'ялена, завітчана, пахуча,
А з-за Дунаю громовиця-туха
Така якраз, як в Києві бува.
Приємно думати, що хвилі ці пливуть
У рідний край, до синьої безодні,
Що ріки Батьківщини многоводні
По всіх світах свою проклали путь.
Пливи, Дунаю, тихою водою,
А ми думками линею за тобою
Крізь спеки й громовиці літа
З далеких берегів, з чужого світу
Туди, де просторінь прозора, степова
Де в гордій пісні — слава вікова.

1945

* *
*

Австрійські села, мов пташині гнізда,
Поміж лісами туляться до гір.
На барвах цих, на цих крутих об'їздах
Стомивсь-таки і наш невтомний зір.

У полум'ї, у хмарах диму й пилу,
В птьмі ночей, у загравах світань
Ми гартували зір, серця і силу
На річці Сунжа, на ріці Кубань.

І ми прийшли до тихої Морави,
До бранденбурзьких спінених озер,
Сини звитяги, знаменосці слави
І люди вдачі мирної тепер.

Та зір не зрадить. Зір не зрадить гострий
Розвідника, танкіста, гармаша.
Вдивляйся в душу і вдивляйся в простір,
Чи не злукавлять простір і душа.

І тут, на цих австрійських крутогорах,
Несхибним оком добре примічай,
Щоб жив спокійно в степових просторах
Щасливий, вільний і веселий край.

1945

* *
*

З Будапешта, з тихого Дунаю,
Через ріки, гори і міста
Я тобі у Київ посилаю
Польовою поштою листа.

Лист, звичайно, куций і загальний...
Ти мене душею зрозумій!
В світ великий, неосяжний, дальній,
Наче пісня, лине поклик мій.

Він отут на сірі стіни ляже.
Ні листів не треба, ні депеш.
Приїжджай, і все тобі розкаже
Гомінкий і жвавий Будапешт.

Приїжджай! На березі Дунаю
Без докорів, без вагань і мук
Я на дні очей твоїх пізнаю
Всю тривогу й гіркоту розлук.

В них нема неправди і оmani,
В цих ласкавих степових очах.
З Буди древньої повзуть тумани,
Наче «юнкерс», пропливає птах.

Все минуло. Заростають шанці.
Ствол гармати зламаний лежить.
Все минуло. Тільки раптом вранці
Ти збагнеш: яке це щастя — жити!

1945

БАЛАДА ПРО ДЕРЕВО

На пожарищі, в хаосі руїн,
Серед уламків каменю й металу,
Де молот б'є об рейку, наче дзвін,
І дах будівлі зводиться помалу,
Там дерево, крізь полум'я і дим,
Зросло, і ми пишаємося ним.

Нас багрянцем приваблюють плоди,
Що зав'язались з запашного цвіту.
Яких доріг ногами не сходи,
Хоч обійди сади цілого світу,
Ніде ще дерево одвіку не зросло,
Яке б з оцим зрівнятися могло.

Приходить воїн. Наче садівник,
Він обережно дерево огляне.
І зір його, що до пожарищ звик,
Таким спокійним і ласкавим стане.
І скаже він: за рани і за кров
Я спокій тут і вітиху віднайшов.

Адже з моїх це вогневих ночей
І з лихоманки вуличного бою,
З пожеж в степу, з гвардійських батарей,
З журби моєї, мила, за тобою.
Зросли оці невидані плоди,
Таких нема, хоч цілий світ сходи!

Коваль підійде. Дерево в плодах!
Кора така, що м'язам добрим впору:
Мов руки, загартовані в трудах,
Гілля могутне зводиться угору.
І він промовить: «Мій гарячий піт
Дав цю красу рясних, розлогих віт.

Та це я сам, це мій безсонний труд,
Це мій двобій з байдужістю металу,
Це міць землі, що йшла з глибоких руд,
Щоб злим вогнем розвіяти навалу».
Не червоніє в коваля лице,
Як гляне він на дерево оце!

Ось мати йде. Похила і стара,
Волосся сиве, виплакані очі.
Вітає дерево її. Скрипить кора,
І листя, вниз схиляючись, шепоче.
І каже мати: «Он яка роса!
Та це ж сльоза моя. Та чи одна сльоза!

Хіба я їх не ріками лила,
Мої неvtішні материнські сльози,
Коли навала навкруги гула
Й мої сини в похід ішли крізь грози,
Чому ж мені тепер не привітатъ
Те дерево, де віти так шумлять!»

Оце і все. Баладі тут кінець.
Гудуть вітри. І дерево могутне
Стоїть незламно. Так стоїть боєць,
Що поглядом сягає у майбутне.
Зростає же, дерево, красуйся і шуми,
Бо ти безсмертне, як безсмертні ми!

НАШ ЗАПОВІТ

Ми спали в місті Кант. Прокинулися вранці,
Довкола все було немов повите сном:
І клаптики блакиті на фіранці,
І пелюстки акацій за вікном.

Німецьке місто Кант лежить при автостраді
З Бреслау на Берлін, за Одером сумним.
Вершини готики, мов списи на параді,
Залізним їжаком здіймаються над ним.

Чотирикутником майдан посеред міста
Застиг поміж рудих середньовічних стін.
Тут вчора одлунав останній крок фашиста,
Тут вчора бій провів передовий загін.

Ми підемо вперед, та тут, серед майдану,
Залишиться навек наш друг і побратим.
Він вчора у бою дістав смертельну рану,
В жалобі прапори схилилися над ним.

Поклали в місті Кант його ми у могилу,
Китайкою-вогнем оздобили труну.
О, скільки так в містах прифронтового тилу
Лишили друзів ми, щоб виграти війну!

Лежать німі бійці у Відні і в Берліні,
Лежать над Влтавою, над Ельбою в пісках.
Ми траурні стрічки, мов їх безсмертні тіні,
Довіку збережем на наших прапорах.

Прострелену шинель і зірку п'ятикутну
Залишимо синам, як гордий заповіт
Од тих бійців, що клали міст

в майбутнє

Через розтерзаний, омитий кров'ю світ.

І пройде наш онук майданами Європи,
Торкнеться до могил живим теплом долонь.
Побачить Волгу він, покриті снігом тропи,
Почує голос наш: «По ворогу — вогонь!»

Схилиючись чолом до давньої могили,
Обійме поглядом той дорогий майдан.
І бризне джерелом небаченої сили
Безмежної землі зелений океан.

Величний реквієм програють срібні сурми,
У ньому прозвучать великих днів діла —
Владикавказький бій, на схилах Волги штурми
І буря, що в Берлін гвардійців привела.

1946

* *
*

Дочка Оксана підняла баклагу.
Її мені подарував комбат.
Пи́ли ми з неї, та не мед, не брагу,
А чистий спирт, лихий ректифікат.

Було це якось у вечірню пору,
Можливо, в свято, може, в будній день,
Знесло снарядом крону осокура,
І ми присіли на згорілий пень.

Комбат сказав: комусь із нас дожити
До тих жаданих, дивовижних днів,
Коли довкола заквітує жито
І залунає пісня косарів.

Та нам не вірилось. Либонь, того не буде,
Щоб раптом тут з'явилась тишина,
Щоб день і ніч не чули бою люди,
Щоб стала тільки спогадом війна.

Не вірилось. Та ось вона, над нами,
Нічим не потривожена блакить.
Пролинули розбитими шляхами
Чотири роки, як єдина мить.

Благословенна будь та світла хата,
Де ждала нас вечеря непочата,
Обрусами накривані столи
Її твої, Оксано, милі рученята,
Що, наче іграшку, баклагу обняли!

1946

* *
*

ТУ хвилину замовкли гармати,
В ту хвилину скінчились бої,
І нам всім довелося сказати:
До побачення, друзі мої!

До побачення, сніжні долини,
Бліндажі у кленовім гаю,
Бездоріжжя чорнозему й глини,
Де лишили ми юність свою.

До побачення, сивий комбате,
В батальйон ти прийшов молодим...
В ту хвилину замовкли гармати,
В ту хвилину розвіявся дим.

І ми знали, що молодість наша
Ще не зовсім покинула нас,
Почуттів переповнена чаша
Привітає солдата не раз.

Привітають батьки і дружини
Тих, що сивими стали в бою.
До побачення, сніжні долини,
Бліндажі і могили в гаю!

1946

* *
*

Вродили яблуні в саду,
Моїми саджені руками.
Ми нашу вдачу молоду
Не забуваємо з роками.

І хоч життя як зрілий плід,
Але серця квітують квітом,
Ще тридцять, може, сорок літ
Ходити нам широким світом.

Плекати парослі садів
На землях, збурених боями,
Щоб край бійців і сіячів
Прославився садівниками.

Щоб ковалі і шахтарі
Пізнали злагоду й поліття
Отут, де яблука вгорі
І ряснолисте верховіття.

1946

* * *

Проходиш по узгір'ю ти,
Де в скелях ручаї закуто.
Завждї дорога до мети
Підноситься суворо й круто.

Завждї у скелі джерело
Живе, як потаємна сила.
Стежки ті цвітом замело,
Де ти напровесні ходила.

І ти зриваєш терен-цвіт,
Дзвінкого березня дарунок,
Хвилює у сімнадцять літ
Кохання перший поцілунок.

І визривають почуття,
І загартовується сила,
І серце рветься до життя,
Як в простір птаха легкокрила.

1946

МОСКВА

Ти в сутінках сизих і синіх
В ясне надвечір'я ввійшла.
Дрімає в тугій парусині
Густа березнева імла.

Багряним забарвлені хмари
На плечах дерев і дахів,
Неначе московські пожари
В кривавих загравах віків.

В квадраті вікна ненароком
Шматок гомінкої Москви...
Ступи лиш на вулицю кроком
І в площу, як в море, пливи.

Щоб там, на гримучім асфальті,
Де тане калюжами сніг,
В дзвінкому дитячому альті
Ти юність зустрінути міг.

В дівочому погляді, в мові,
Що враз на вустах ожива,
І в цьому єдиному слові,
В могутньому слові «Москва».

1947

* *
*

Переливаються вогні,
Їх тисячі навкруг...
І усміхається мені
Ліхтар, як давній друг.
Він стиха скаржиться на те,
Що довго в час війни
Йому проміння золоте
Ввижалося крізь сні.

Тепер затемнення нема,
В надхмар'ї тишина.
Відходить в небуття зима,
Весна в Москві, весна!
Десятки тисяч ліхтарів,
Як зорі весняні,
З усіх сторін, з усіх боків
Всміхаються мені.

1947

Б Е Л І Н С Ь К И Й

Зірчастий сніг паде на Петербург —
На Ермітаж, на Зимній і Мар'їнський.
Іде навстріч рокам російських бур
Віссаріон Григорович Белінський.

Я бачу — постать гне тягар недуг,
Запалі щоки жовті і змарнілі...
Так звідки ж цей всепереможний дух
У цьому вутлому і немічному тілі?

Поглянь на Русь! Вона не тільки знак
Двоглавої сургучної печатки.
Тут все кричить: не довго буде так!
Все волі жде — від Риги до Камчатки.

Полонить ще серця одвічний страх
Зійти на путь непевну і незнану,
Але не вмерла пам'ять у серцях
Про лицарів Сенатського майдану.

І сріблоткана пушкінська строфа,
Немов стріла, пронизує тканину
Людських сердець. За волю, за права,
За звільнену від рабства батьківщину!

Важкий тягар недуги. В безліч раз
Тягар насильства важчий для людини!
Та він крізь морок ночі бачив нас —
Двадцятий вік своєї батьківщини.

Він бачив світлі контури її,
Як сон і дійсність, як жагу і мрію,
І він вітав ті бурі і бої,
Які від рабства визволять Росію.

Тому він з нами поруч, за столом,
Немов сіяч на святі урожаю.
І над високим стомленим чолом
Вінок безсмертя пелюстки схиляє.

Тому прийшов, позбувшись всіх недуг,
В Москву, у Пензу, в город український
Предтеча наш, сучасник наш, наш друг —
Віссаріон Григорович Белінський!

1948

ДОНЕЦЬКА СЮІТА

Куриць донецький шлях, де вітер з Приазов'я,
Як в сорок другому, в обличчя б'є крилом.
Звичайне «Здрастуйте!»

і «Доброго здоров'я!» —
І ось вже гості ми в хатині, за столом.

В хатині цій не раз знаходили спочинок
Потомлені бійці під хуртовини спів.
О милий затишок цих дорогих хатинок,
Шахтарок теплий зір, гостинність шахтарів!

Я обіймаю вас моїм сердечним словом,
Я ці рядки пишу, щоб скласти дяку вам.
Куриць донецький шлях і дим

над видноколом,
Та я щасливий тим, що друзів маю там.

Ми там з Гнилицькою у розвідку ходили,
Горіли в полум'ї з залізним Спартаком,
І вітер, що примчав з братерської могили,
Як в сорок другому, в обличчя б'є крилом.

Знов полум'я гуде й палахкотять мартени,
Вугілля на-гора дає донецький край,
Крізь темряву і смерть звертається до мене
У Маріуполі замучений Мазай.

Живуть богатирі законами безсмертя,
Вони серця свої дали Вітчизні в дар.
І хмари грозові, курганями підперті,
Пливають з Молочної на Вовчу і Айдар.

Живуть богатирі, і вічності закони
Від смерті й забуття їх пильно бережуть.
Куриць донецький край. Від ліній оборони
До рубежів атак нам пролягає путь!

1948

Ти ходиш, друже мій, гарячим суходолом,
Лягає бурий дим, як в ту похмуру мить,
Коли і день і ніч над битви чорним полем
Залізний шквал, було, лютує і гримить.

Втрачали друзів ми, і мертвими очима
Ще довго нам услід дивилися вони.
І помсти почуття, мов спрага невситима,
Нас мучило й вело дорогами війни.

Лягає бурий дим, як грізна хмара-туча,
І мертвих друзів зір спрямований на нас:
Чи гідна подвигу в нас праця невсипуча,
Чи сяє Дніпрогес, чи вже ожив Донбас?

Ти ходиш, друже мій, гарячим суходолом,
А їх могили вкрив полин, спориш, чебрець.
Але живуть вони в серцях, в піснях,— ніколи
Не знає забуття, хто згинув як боєць.

Вони питають нас, як друг питає друга:
Чи глибоко наш плуг зорав той переліг?
Де йшли на них в броні навала і наруга,
Але ніхто й ніде здолати їх не міг!

Вони питають нас, як брат питає брата:
А скільки чавуну дає в Донбасі піч,
Де бій ішов три дні, де визріла відплата,
Де ворог утікав у вересневу ніч.

Вони питають нас, як наші грізні судді:
А що, як знову бій, чи зброя є у вас?
Бо на майданах міст і в степовім безлюдді
Не відлунав іще тривоги чуйний час.

Ти ходиш, друже мій, заглиблений в турботи,
Пліч-о-пліч ми йдемо, як йшли колись у бій.
Живий Донбас встає у клетоті роботи,
І Криворіжжя знов у хмарі димовій.

Ти чуєш вірний ритм, це творчості тривога,
Підземним джерелом вона пульсує тут,
Бо в надрах бій іде і зріє перемога,
Яка звінчає наш всепереможний труд!

1948

Злітає ластівка угору,
Над осоками летить,
Де чашу вечора прозору
По вінця сповнює блакить.

Можливо, ластівка уперше
Гніздо покинула своє,
Несміло крила розпростерши,
Вона тривожно ними б'є.

Але пролине мить єдина,
В ній давнє вміння оживе,
Поглянь — стрілою мчить пташина
І нас у піднебесся зве!

1948

СТЕПОВА КРИНИЦЯ

Ні журавля на ній, ані цямрин,
Така собі дзюрчить в степу криниця,
Але боєць схилився не один,
Щоби води з глибин її напиться.

І не один спинявся грузовик,
Як заливали наспіх радіатор.
Старий солдат, що до походів звик,
Ставав не раз сорочку тут попрати-

Тепер приходять мирні косарі,
П'ють вранці воду і мантачать коси,
Так від зорі і знову до зорі
Вона вологу й затишок приносить.

Як хочеш випити джерельної води
З живим сріблом досвітньої зірничі,
Йди на світанку в степ і припади
Гарячими вустами до криниці.

1948

* *
*

Усе життя нас вабить далечінь,
Оглянешся на пройдені дороги —
Струнких будов, мов скло, прозора тінь,
У пісню вліті мрії і тривоги...

Гаряче серце б'ється і тремтить,
І відчуваєш, як зростають крила,
Здається вічністю буття єдина мить,
Перед якою навіть смерть безсила.

Встають герої обіч тих шляхів,
Які ми кров'ю й потом напували,
Поглинув час і полум'я боїв,
І громувиці лютої навали.

Але повік лишився в серці знак,
І десь в степу, коло Дністра чи Буга
Штабний дороговказ, мов клич старого друга,
На роздоріжжі маршів і атак.

1948

МИХАЙЛОВСЬКЕ

Зачем кружится ветер в овраге?..

Пушкін

Навіщо, справді, у байраці
Шалений вітровій гуде,
Коли у невсипущій праці
Поет спокою не знайде,
Коли у хижій хуртовині
Доріг мандрівнику нема,
Коли в Михайловськім віднині
У батька — синові тюрма!..

Він заздрить буряній стихії,
І серцю дівчини, й орлу...
Невже засуджено за мрії
Його довічно на хулу?!
...Гуляють люті вітровії
По кріпосницькому селу...

Та вже займаються світанки
В очах знедолених селян,
В цупких обіймах лихоманки
Сенатський шулиться майдан.
Серця палаючі і чисті
Розпочинають боротьбу,
І відкривають декабристи
Нові шляхи, нову судьбу.

Він з ними, з ними, там, в столиці!
Через байраки і сніги
Летять думки, неначе птиці,
На петербурзькі береги!

1949

БЕРІЗКА

Край села стоїть берізка.
Білокора і тонка,
І гнучка її галузка,
Як у милої рука.

Ти махнеш мені рукою,
Перетнеш, берізко, путь.
Потече повз нас рікою
Листопаду каламуть.

Білотіла, білокора,
Білосніжна, як рука,
Біля діда-осокура
Біла, біла і струнка.

Я згадаю очі карі
І прикушені вуста...
Попливе, як тінь від хмари,
Сутінь спогадів густа.

І повз тебе рівним кроком
Я незігнутий пройду
У село, де ставлять крокви,
Зводять стіни до ладу.

Не спиняй мене, берізко,
Не запитуй про літа.
Біля серця, зовсім близько,
Знову юність розцвіта.

Бо живеш ти, білосніжна,
В нашім серці недарма,
Вічно юна, вічно ніжна,
Наче молодість сама.

1949

АХУН-ГОРА

Ми на горі Ахун. Пливають під нами хмари,
Розкривши навпіл холодну височінь,
До неба піднімаються похмурих скель примари,
На море кинувши криву й недбалу тінь.

Між хмарами пливають у віковій задумі
Ліси, граніт, сніги, потоки і орли...
Кавказ хребти простяг з Баку і до Батумі...
У полум'ї пожеж, в тяжкій кривавій стумі
У сорок другому ми тут бої вели.

Кавказ, Карпати, Альпи і Судети —
Круті вершини бойових звитяг!
Ми всі були бійці, ми всі були поети,
Хто в куряві й диму проходив слави шлях.

Ми на горі Ахун. Та вище над вершини,
Над хмари, над блакить, в якій пливають орли,
За гори і моря, за океани лине
Та слава, що її ми з полум'я взяли.

1949

* *
*

Стоїть південне сонце у zenіті,
Жовтіє, задихаючись, трава,
І до нестями спекою нагріті
Каміння, ріки, люди й дерева.

І тільки море береже вологу,
Хоч на поверхні виступає сіль.
І, мов на заклик з чарівного рогу,
Човни з піснями линуть звідусіль.

То моряки, з легенди нам знайомі,
По семеро на кожному човні,
Наперекір стихії, спеці, втомі
Їх безкозирки мають вдалині.

Туди, де хвилі буйні і веселі,
Де просторінь безкрая і німа,
Туди, де стіни, мов орлині скелі,
Безсмертний Севастополь підніма.

1949

* *
*

Я не люблю, коли на морі штиль,
Я не люблю закутої стихії,
Виходьте в простір, дужі вітровії,
Гойдайте сонце в каруселі хвиль.

Як шторм нагряне — справді не біда,
І не такі стрічали нас недолі
На звихренім, гарячим суходолі,
Невже тепер злякає нас вода?

Іти вперед без боротьби й зусиль,
Цього в житті ніколи не зумію,
Я не люблю приборкану стихію,
Я не люблю, коли на морі штиль!

1949

Ми знаєм ціну слову «браття»,
В огні братерство ми знайшли.
Сьогодні гості з Закарпаття
На Закавказзя прибули.

Вони відразу вбігли в море,
Довкола чувся гомін, сміх,
А море, тихе, незоре,
Лягло покірливо до ніг.

Стояла сонячна погода,
Була як дзеркало вода.
Хоч не водá казали — вóда,
Та це, їй-богу, не біда.

Волосся в дівчини русяве,
А погляд вабив, милував.
Вона гукнула: — Ярослав! —
І відповів їй Ярослав.

І наче райдуга над нами
Лягла з Кавказу до Карпат.
Бо то брати зійшлись з братами,
Бо то обнявся з братом брат.

1949

* *
*

На березі моя любов сиділа.
Либонь, в діброву по гриби ходила.
Зімкнула втома очі променисті,
Вона заснула на прив'ялім листі.

І сниться їй весни гілля зелене
І хтось... подібний дуже він до мене...
Та тільки не осінній, а весняний,
Як цвіт — ясний, як ягода — рум'яний.

Пройду я мимо і будить не стану,
Хай казку в серці береже весняну,
Щоб цвіт весни довічно квітнуть міг
У снах її,
у почуттях моїх!

1953

ГОРЯТЬ ВОГНІ НА НЕБОСХИЛІ

Горять вогні на небосхилі,
За горизонт прослався шлях,
Стоїть на степовій могилі
Боець з гвинтівкою в руках.

Я знав його: біля Моздока
Ми з ним лежали на траві,
Зоря вгорі зійшла висока,
Як та, що сяє у Москві.

Він був живий ще, не з граніту,
Але міцніший за граніт.
Пройшов з боями він півсвіту,
Щоб жив спокійно цілий світ.

А потім став біля дороги,
Щоб нам не знати лихоліть.
Той шлях веде до перемоги,
Коло якого він стоїть!

1953

Б Е Р Е З Н Е В Е

Весна. Морозам не закути
Плодючу землю у броню.
Вона говорить —

бути!

бути! —

Ясному сонячному дню.

І справді, сонце березневе
Вже розганяє каламуть.
Ось-ось зашелестять дерева,
Оздоблять квіти нашу путь.

Ми підемо по цій дорозі
Серед гаїв

і поміж лук.

І щастя, зроджене в тривозі,
Спокійно візьмемо до рук.

Нас не спинити, не злякати
Холодним привидом війни,—
Як цим морозам не скувати
Жагучі парості весни!

1953

БРАТАМ У КАНАДІ

* * *

Я в Канаді начебто бував...
У дитячих мрій — свої закони.
Разом з Джеком Лондоном блукав
Я по сніжних берегах Юкону.
Ще десятирічним хлопчаком
В закутку шкільного коридора
Приліпив я залюбки в альбом
Марку з узбережжям Лабрадору.
І читав сусідам я листи,
Що прийшли з Торонто і Квебéка.
Там були батьки,

сини,

брати...

Але щастя й там було далеко.
Ми знайшли його не там, не там!
Не в чужім краю —
на Батьківщині!
І за океан своїм братам
Руку дружби простягаєм нині.

* * *

Земляки з Канади —
над Дніпром.
Все їм любе — сонце і дерева...
І Софія з золотим верхом,
І висока постать Кобзарева.
Милі друзі, ми вітаєм вас!
А вони нам сповістити раді,
Що стоїть безсмертний наш Тарас,
Мов на Україні —
у Канаді.

ШИРШАЄ ДРУЖБИ КОЛО

Після зустрічі часто буває прощання...
Ширшає дружби коло.
Звідусюди до нас
Ідуть друзі, і гості,
і просто — для споглядання —
Люди доброї волі,
долаючи простір і час.
Лишаючи простір
в мандрівці своїй
за собою —
Вони залишають
минуле й сучасне буття.
В жадане майбутнє
несміло ступають ногою —
У нашу епоху.
В радянське життя!
...Отак із Болівії,
де обрій закрили Анди,
Де зараз минає
нами забутий вік,
В двадцяте сторіччя,
у чародійні мандри
Іхало двоє:
жінка і чоловік.
Ми їх зустрічали на київському вокзалі.
Ось вийшли з вагона
в обійми осінньої мли —
Він — в шапці зимовій,
вона — в оксамитовій шалі...
Між пальм привокзальних
вони як в Ла-Пасі ішли.
Ми зустрічі цій
були, безумовно, раді.
Подумати тільки:
з Ла-Паса у Київ — місток.

Вони вже були в Москві,
на жовтневім параді,
І звідти —
в полоні нових почуттів і думок.
Тепер — Україна...
Чи чули вони про неї?
— Аякже! Загравами Жовтня осяяло й нас!
І хоч не господарі й досі ми долі своєї,
Але ми вчимось...
Ми хочемо вчитись у вас! —
Він змовк на хвилину.
Глибокі креольські очі
Темнішими стали, хоч барва їх чорна була.
— У нас вчителі знайшлись
до поживи охочі,
До нашого олова, нафти і до срібла.
На нас напірає
златаво-кривава мамона.
Схопила за горло
і хоче здушити нас.
Та край наш
ніколи
не буде рабом Вашингтона,
Слугою Нью-Йорка не буде Ла-Пас!
З країни вічного дня
поїдем в країну ночі.
Та звідси ми все заберем,
що в серці вмістити могли! —
І очі його,
глибокі креольські очі,
Світлішими стали,
хоч чорними зроду були.
Розмова велась
в останню годину прощання.
А зустрічі більше, мабуть, не буде в житті.
Та спогад залишиться.
Він, наче нитка єднання,
Проляже крізь ріки,
моря,
океани,
путі.
Коли сповістили,
що поїзд рушати буде,

Тоді болівійка,
ступивши останній крок,
Відкинула шаль,
пальто розстебнула,—
на грудях
Блиснув у неї
нам добре знайомий значок.
Вона щось гукнула,
склавши долоню дугою.
Ми слів не почули,
але зрозуміли без слів:
В Болівію дальню
вона повезе з собою
Значок Трьохсотріччя
великої дружби братів.
Хоча після зустрічі часто буває прощання,
Хай ширшає дружби коло!
Хай їдуть учитись до нас!
І хай ніколи не рветься
нитка міцного єднання,
Яка пролягає
крізь простір і час!

Над Печерськом
і над Дніпром,
Над Поліссям
і над степами,
Де проходили танки з боями.
Не злякались вогню і води,
У боях здобули перемогу!
Колумбієць приїхав сюди,
Подолавши безкраю дорогу,
Щоб ніколи у мирні дні
Не вривались воєнні дати.
Щоб на різних мовах пісні
Про любов і про дружбу співати.
Про любов, що не хоче руїн,
Що в майбутнє вірити хоче!
Так, про неї співає він
І з довірою дивиться в очі.

1954

* *
*

Я давній лист в планшеті віднайшов.
Папір пожовк, рядки вже напівстерті.
А він колись таку приніс любов,
Яка мене оберегла від смерті.

Це ти писала. Це твоя рука,
Така до болю рідна і знайома.
За роком рік течуть, немов ріка,
А ми — одружені, у себе дома.

І в домі цім переступить поріг
Не сміють ні нудьга, ані байдужість.
Бо кожен з нас любов свою зберіг
Від зради, від зневаги і від стужі.

Я дітям нашим в спадок передам
Цей давній лист, овіяний боями,
Що був містком між нашими серцями,
До щастя був дороговказом нам!

1955

* *
*

Ти не богиня з мармуру холодна,
Прославлена ватагою співців.
Маленька, в сарафанчику, голодна,
Таку тебе я на війні зустрів.

Пройшли літа, а ти не розгубила
Ні серця жар, ні щирість почуття.
Ні, не в красі античній твоя сила,
Красу душі несеш ти крізь життя.

Вона твоє обличчя осяває,
Вона дівочу береже ходу.
І радо я у майбуття безкрає
З тобою, наче в юності, іду.

1955

Знов розвиваються каштани
І затопив Дніпро луги,
Зелене, голубе, багряне
Лягло суцвіття навкруги.

І в день травневий перед нами
Поміж усміхнених облич
Змішались квіти з прапорами,
Як весняного сяйва клич.

Країни рідної оздоба,
Ти неповторна і ясна,
Як перший рух і перша проба
Тих сил, що зроджує весна!

1955

НА ПЕРЕКОПІ

Квітує степ на Перекопі.
Іскриться сіль на Сиваші.
Забудь на мить буденний клопіт,
Знайди наснагу для душі
У безгомінні цім прозорім,
Де громовиці відгули,
Де сіль — немов погаслі зорі,
Де сонце, спека і орли.

Величний пам'ятник героям —
Оці неторкнуті місця.
Тут не ржавіє давня зброя,
Що впала з мертвих рук бійця,
Тут все, як і тоді, та тільки
Була то ніч, негода, твань.
Чонгар і Арабатська стрілка
Палали відблиском світань.
Фортеця Врангеля й Антанти,
Картеч і кулеметний шріт.
Ішли бійці на білі банди,
На мури, на колючий дріт,
Обрушились вогнем гарматним
І Перекоп, і кораблі.

Та революції солдати
Дійшли до кримської землі!

1956

СВЯТИНЯ

Коли беру я в руки верболіз,
Народжений дніпровою сагою,
Я бачу згустки крові, краплі сліз
Над древньою слов'янською рікою.

В двадцятім віці сорок третій рік
Тут прогримів і залишив на згадку
Те, що святинєю засяє віддалік
Тобі, багатий славою нащадку.

На лаврських кручах, на горбах крутих
І на Дніпрі, у битвах за причали,
Ми справді бачили людей святих,
Що смертю смерть в бою перемагали!

1956

Д О Р О Г А

Озера й ріки. Пагорби й долини.
Борзна. Лубни. Прилуки. Яготин.
За честь і незалежність Батьківщини
Тут не один упав хоробрий син.

Коли б по кожнім гасла зірка в небі,
Що визнача життя людського строк,
То в астрономах не було б потреби,
На небі не лишилося б зірок.

А луг цвіте. А далина синіє.
Кує зозуля щедро у гаю.
І скільки на землі оцій синів є,
Що не здригнуть в смертельному
бою!

1956

* *
*

Дай руку, мила! На руці твоїй
Маленький шрам. То просвистіли кулі,
Коли за Київ починався бій
Ще здалеку — на Пслі і на Засуллі.

Коли гриміли на річках мости,
Що їх звели поквапливо сапери,
Коли з КП до нас прибігла ти
І принесла скривавлені папери.

То з тилу пошта навздогін ішла —
Трикутники жіночої печалі,
Проміння материнського тепла —
Сюди, у пекло полум'я і сталі.

А потім в медсанбаті, у гаю,
Пораненим ти ліки подавала.
Я всюди бачив усмішку твою,
Хоч наодинці ти не раз ридала.

І я б хотів життя прожити так,
Щоб добрим друзям радість дарувати,
Щоб люди після трудових атак
Мені всміхались, як тобі солдати.

1956

* *
*

Тобі за тридцять, а мені за сорок,
Але життя у нас не сутінки, не морок,
В кімнаті світлій ще живе весна,
Бо ти, як май, весела і ясна.

Бо ти — як май. І юності межу
Нам не дано, либонь, переступити.
Весняну казку в серці бережу,
Щоб жити. Плакати. Сміятися. Любити.

1956

* *
*

Первоцвіт білий, проліски блакитні
На вулиці бабуся продає.
Хоч ще зима жбурляє сніг у квітні,
Але весни вже всі ознаки є.

Бабуся чемна, наче вийшла з казки,—
Щось давне-давне є в її очах.
— Купуйте квіти! Ну купіть, будь ласка! —
І вже букетик у моїх руках.

І як мені, кохана, не радіти,
Відразу в думці виринаєш ти.
Щасливий я не тим, що маю квіти,
А тим, що є кому їх віднести!

1956

* *
*

Одвіку ми прив'язані були
До тебе, Земле, всім еством, хотінням,
Гадали даль космічної імлі
Віддять прийдешнім поколінням.

Але поправила раптово нас
Епоха юна вічного дерзання.
І нам належать в неповторний час
Нащадків наших думи та бажання.

Куди у мріях мандрував поет,
Туди сягли ми неймовірним летом —
У царство метеорів і комет,
В безмежний світ з маленької планети.

1956

П О В І Н Ї

Стара Кухмістерська слобідка
Стоїть по пояс у воді...
Клич весляра долине зрідка
І нагадає нам тоді,
Що віддзеркалені дерева,
Блакитне небо у хмарках
І широчінь Дніпра сталава —
Мов з неба впав Чумацький Шлях,—
Що все це не лише красоти,
Що в буйній повені Дніпра
Є мало «за» й багато «проти»,
Та все ж пробудження пора
Серця окрилює і вабить...
Не без вагань, не без пригод
Ми допливли сюди, де граби
Відбились у свічаді вод,
Де в час негоди люди й птиці
Позбулись раптом гнізд своїх,
Де слобідчанські молодичі
Сприймають світ крізь сльози й сміх.

1956

ДІД І ОНУК

Карпати. Пасічник і працьовиті бджоли.
Вишневий сад тут споконвіку ріс...
Прибіг онук на пасіку зі школи
І знов побіг в яру садити ліс.

Бо яр все більшає, і ось вони всім класом,
З учителем, взялись за рискалі.
І, поки пасічник отямився, тим часом
Вже саджанці несуть господарі землі.

І стало боляче колгоспнику старому,
Що заздро позира на працю школярів,
Боявся все життя він блискавки і грому,
Природі й богові перечити не смів.

Та біль і сум в очах міняються на радість.
Крізь віття дивиться лапате і густе.
Ні, мабуть, світ увесь підкориться громаді,
Що з школярів оцих небавом підросте!

1956

* *
*

Оранжеві й рожеві снігурі
На бересті безлистім, мов оздоба.
Та їх спіймати — марна спроба!
Он — зграйкою зникають угорі.

Мов, граючись, дратують нас навмисне.
Та не біда! Ми щиро вдячні їм:
Вони найперші, тільки сонце блисне,
Весну віщують посвистом своїм!

1957

* *
*

Берези в березні надивовижу білі.
З глибин землі коріння смокче сік.
І куплені в районі для артілі
Йдуть трактори, їх чути віддалік.

Їх зустрічають радісно в правлінні,
Мов споконвіку так воно було.
Готуються вже зведення весінні...
Ні, не таким я згадую село!

Тридцятий рік. Попи у довгих рясах.
Налиті злою кров'ю куркулі.
В двобої грізному зійшлись ворожі класи
У тихому подільському селі.

То наші перші кроки в комсомолі,
То дні, яких ніколи не забудь.
То твердо вибрана, по добрій волі,
Крізь боротьбу до щастя вірна путь.

Берези в березні надивовижу білі.
Стікає сік по зазубнях кори.
Стоять, мов артилерія, в артілі
До наступу готові трактори.

1957

* *
*

Бризнуло сонце золотом,
Щедрим золотом і теплом.
Жовтим борошном, дрібно розмолотим,
Сухозлітка лягла за селом.

Ні, не вірю я в осінь і зиму,
Вічно житиме в серці весна!
Життєдайну жагу незриму
По краплині я вип'ю до дна.

І, як богові предки молились,
Так молитимусь вдень і вночі
Тим потужним, незвіданим силам,
Що ведуть журавлині ключі.

Що скликають на свято кохання
Віщих птахів і мудрих людей.
Ні, не осінь, не туга прощання,
Радість зустрічі лине з грудей.

І, як предки молились іконам,
Я молитву складу весні,
Щоб за жодним жорстоким законом
Не розстатися з нею мені!

1957

* *
*

Був холод, вітер, сніг,
Та край шляху,
З горба, який стоїть
до півдня боком,
Негоду зневажаючи лиху,
Весняні води полились потоком.

Хоч сонце ще за хмарою було,
Мов командарм, воно збирало сили
І, охопивши з флангів небосхили,
Для провесни плацдарми здобуло.

1957

* *
*

Четвертий день іде невпинно дощ.
Багато сліз в захмареного неба!
Зів'янеш, занудьгуєш хоч-не-хоч,
Відчуєш: з кимсь погомоніти треба.

А з ким? Довкола пустка. Хоч гукай,
Ніхто тебе, запевне, не почує.
Мов сирота — дощем умитий гай
Стоїть, тремтить і, видно, теж нудьгує.

А ще є луг — самотній, як і ти,
Калюжі каламутні на городі...
Ти сам утік сюди від суєти
В квітневий день. Тож нарікати годі!

А співрозмовник в тебе завжди є —
Це зошит в коленкорівій оправі.
Хай дощ за вікнами немилосердно лле,
Не забувай, якій віддався справі.

Ти можеш душу вилити в рядках.
Жагучу мрію на папір покласти.
Ти можеш так зробити, щоб в серцях
Людей далеких розквітало щастя!

1957

* *
*

У терміні — ліричний вірш —
Є щось зневажливе, їй-богу.
Мовляв, нема провини гірш,
Судить за неї треба строго.

Та це не так, бо в наші дні
Вбирає лірика і епос —
Мотиви тихі і гучні,
Що линуць в місті і над степом,

Що в серці виникли однім,
Щоб інше серце полонити.
В них стоголосий чути грім
І мрійний шепіт полонини.

В них сум і радість, плач і спів,
Як у житті буває часто.
Підрозділом ліричних слів
За щастя розгортаєм наступ.

Щоб кожним пристрасним рядком,
Вславляючи красу природи,
Боротися з одвічним злом,
З яким у нас не буде згоди.

Це зло, мов на подошві бруд,
З минулого несем з собою.
Оновлення вславляю труд
Ліричним віршем, як сурмою!

1957

* *
*

Я чимало прожив на світі.
Що й казати — солідний вік.
Всіх широт обвівав мене вітер,
Бачив безліч морів і рік.

Не злічити, не описати,
В мандрах наче й життя пройшло.
Переплутались назви й дати,
Позабулося, що було.

Та одно лише твердо знаю:
Де б не був я, в якому краю —
Я й на відстані відчуваю
Невгасиму любов твою.

Буде в серці отак до загину:
Де б не був я, куди б не йшов —
Материнське тепло Батьківщини
І твоя полум'яна любов.

1957

* *

*

Ні, це була не тільки звичка,
Тебе я старанно шукав.
Я знав, що родом ти москвичка,
Та імені твого не знав.

Вночі, під дахом медсанбата,
Зазнав я справжнього добра:
Ти прийняла мене, як брата,
Моя ласкава медсестра.

В гарячці я палав, і рани
Були гарячі, як вогонь.
Дала ти ліки незрівнянні
Своїх очей, своїх долонь.

Твої слова, твої компреси,
Цілющий дотик уст твоїх...
В Москві великій без адреси
Когось шукати — просто сміх.

Та вперто я тебе шукаю
Й шукатиму ще безліч літ,
Пройду від краю і до краю
Усю Москву і цілий світ.

Хай спогад в серці будить силу
Здолати лихо та біду.
Як не тебе — твою могилу
Я на шляхах війни знайду.

І припаду грудьми до неї,
І серця кров'ю, і теплом...
Там, де ревіли батареї,
Гули снаряди над селом...

І нове чудо воскресіння
Я, мов месія, сотворю.
Якщо цілюще є горіння,
То тим горінням я горю.

І не шкода мені, й не лячно
За тебе всю віддати кров.
Живе в мені не тільки вдячність,
А біль, і мука, і любов.

1957

* *
*

Ти повів моє колишне щастя,
Що давно належить вже тобі.
Обірвалась серця мого частка,
Мов зів'яле листя на вербі.

І плывуть, мов листя за водою,
Спогади-кораблики мої,
Сумом навантажені й журбою,
Повз веселі луки та гаї.

А на луках, у гаях квітують
Чаполоч, медунка, сон-трава.
І птахи співають пісню тую,
Що з весною разом ожива.

І на серці рана заживає,
І живе надією воно,
Наче там — за луками, за гаєм —
Нове щастя жде мене давно.

1957

УКРАЇНІ

Коли я народився, то тебе,
По суті, мовби й не було на світі.
Була ти лиш в минулому, у мріях,
В Шевченковім безсмертнім
«Заповіті».

В легендах, думках, звичаях, піснях,
У мові матері, у батьківському слові.
На роздоріжжях вікових,
Де стільки сліз, де стільки крові!

В моїх очах, здивованих, дитячих,
Ламалися і падали світи.
І з попелу, руїни, пожарища
Під стягом Леніна звелася — ти.

Вже сорок років ти в мені і я
В твоєму серці, твій щасливий син,
Що обійшов міста, ліси, степи
Від Чорномор'я аж до верховин.

Що намагався славити тебе,
Та не знайшов ще животворних слів,
Щоб так, як сонце зогріває лан,
Теплом зігріли душі читачів.

Та я щасливий тим, що, як і ти,
В шуканні завжди, з вірою в
майбутнє,

І те маленьке, що зроблю в житті,
Ввіллється в неосяжне і могутнє.

На суд нащадків я спокійно стану.
Я все, що міг, віддав у боротьбі
Тобі, Радянська Україно!
Комуністична партіє, тобі!

1957

Л Е Н І Н

У Горках все, як і тоді було:
Будинок, парк, засніжені алеї.
Давно тут безгоміння залягло
І окопалось, як боєць в траншеї.

Я наче бачу: Леніна несуть.
Ридає парк. Журбою вкрите поле.
Та він не вмер! Нам осяває путь
Його обличчя, мудре, ясноче.

Багато перемог ми здобули
У дні труда й походу бойового,
Тому, що клятву Леніну дали —
Хоч трохи бути схожими на нього!

1958

Шумить перед грозою очерет,
Мережка хвиль набігла на озерце,
В таку хвилину кличе нас вперед
По-грозовому неспокійне серце.

Вперед — назустріч гніву блискавиць,
Нас не злякають люті буревії.
Перед грозою не впадемо ниць,
Не піддаємось розбурханій стихії.

Нехай корчує граби і дуби,
Рве з ланцюгів човни, б'є об причали,
Звикали змалку ми до боротьби,
Спокійно громовиці зустрічали.

Ми першими відкрили світ новий
Для вас, нащадки сьомого коліна.
Хіба ж таким був гуркіт грозовий,
Коли ми йшли від Волги до Берліна!

1958

* *
*

Березневі вітри,
Непривітні, бундючні норд-ости!
Несете ви з собою
Негоду і сум.
Та чорніють сніги,
І з-за моря
Жаданим гостем
Йде весела пора —
Вам на лихо і глум.

Березневі вітри...
Пахне в лісі березовим соком.
Сохне мокра рілля,
На ліщині сережки нові.
І до дівчини хлопець,
Мов до горлиці сокіл,
Припадає
Й дарує
Перші квіти в зеленій траві.

Це вам вирок.
І ви
Не лякайте дарма
Не шалійте.
Сніговицю не кличте,
Розтанула, зникла вона.
Об сонячний промінь
Руки холодні зігрійте.
Хай славиться сонце!
Хай квітне весна!

1958

* *
*

Березовий сік... Він фіалкою пахне,
Хоч вона ще ховається в мерзлій
землі.
Спробуй вийми її, неминуче зачухне
У холоднім повітрі, в березневій імлі.
Березовий сік... Ніжний трунок
весняний.
Що годує і поїть ледь помітні
бруньки.
Ось зажди-зачекай — брунька зеленню
стане
І поманить-покличе, наче помах руки.
Березовий сік... Ти — дитинство далеке,
Скільки дітям даєш весняної снаги,
Коли тануть сніги й прилітають
лелеки
Через ріки-моря на свої береги.
Зеленіють гаї. І, неначе в русалки,
У берези, мов коси, гілки заплелись.
І цвітуть під березою ті пахучі фіалки,
Що краплинами соку тут упали колись.

1958

ПРОВЕСНА

Повітря пахне попелом і димом,
Торішне листя палять навесні.
І нам здаються неймовірним дивом
Ці аквареллю виписані дні.

Я днів отих ніколи не забуду,
Коли бруньками вкриється гілля,
Коли свій одяг очища від бруду
І оживає заново земля.

Якби мені так само змогу мати
Щороку оживати навесні
І у піснях ровесниками звати
Даровані нам провесною дні.

Мої пісні шуміли б листям клена,
Надхмарної сягали б висоти,
У гості молодість приходила б до мене,
Щоб знову одгриміти, одцвісти.

О ні, не треба! Краще раз назавжди,
Ніж кожен рік прощання знати час.
І в мріях не сховаєшся від правди:
Буває справжнє щастя тільки раз!

1958

ЛЕЛЕКА

З-за моря, звідки путь далека,
Вернувсь засмучений лелека.

Де зупинявся він щоразу,
Біля Босфору, у гаю,
Тепер американці базу
Побудували там свою.

А добре зна старий лелека,
Чого від баз чекати слід.
Він пам'ятає гул і клекіт,
Коли бомбили Порт-Саїд.

Коли здіймався дим над морем
І простір порохом пропах,
Тоді з людьми над людським горем
По-людському заплакав птах.

З тих пір не знає він спокою,
Коли мандрує восени
У світ насильства і розбою,
У світ «холодної війни».

Коли ж лягає путь далека
Назад, до хати над Дніпром,
Старий, здоровий лелека
Привітно стріпує крилом.

1958

Квітує сад. Це я його садив.
І на душі у мене тепло й гарно,
Що недарма я по землі ходив,
Що народився я на світ немарно!

1958

* *
*

Де пісок, моріжок, верболози,
Я ходив, я бродив, я шукав...
Чорні бурі, коричневі грози
На дніпровий лягали рукав.

На затоку, на острів Козачий,
На Каховку Нову і Стару.
Чим тобі, любий краю, віддячу,
Де слова-самоцвіти зберу?

Щоб у пісні моїй заблищали
Електричних галактик вогні,
Щоб Каховського моря причали
Мене сяйвом вночі зустрічали,
Путь-дорогу світили мені!

1958

Ні, я не силюю себе —
Не вернеш з небуття
Дитинства небо голубе
І юні почуття.

Та все ж незгорблений пройду
Всю ниву до межі.
Напівдорозі не впаду,
Зведусь на рубежі.

І стану гордо, як боєць,
Що в битві переміг.
Тоді хай настає кінець —
Впаду на переліг.

Погасне сонце золоте
В моїм останнім сні.
І євшан-зілля зацвіте
Як згадка по мені.

1958

* *
*

Я прагну в слові відтворити
Усю республіку мою:
І запал трудової битви,
І шал у лютому бою,

Ії не по літах зростання,
Ії завзяття і красу,
Хвилини тихого світання,
Коли дерева п'ють росу,

Коли, сполохавши дівочі
Наївні сни, під звук пісень,
Мов немовля, відкривши очі,
Новий народжується день.

1958

РАНОК

Ще сонце не зійшло, а вже пташня
Гучний концерт за вікнами вчиняє.
Сто голосів на честь нового дня
Пищить, лящить, щечече і співає.

Ім байдуже, що я всю ніч не спав,
Просидівши над віршами до ранку,
Що лиш тоді рядки докупи склав,
Коли світанок глянув крізь фіранку.

Ну що ж, сьогодні я вже не засну,
Та все ж спасибі, милі пташенята,
За те, що пісню щастя голосну
В досвітню пору чує моя хата.

За те, що всі стонадцять голосів
Злились з єдиним голосом природи,
За те, що ваш немудрий, щирий спів
Дає нам стільки втіхи й насолоди!

1958

* *
*

Мов ота шевченківська Оксана,
Що Яремі серце віддала,
Дівчина, від щастя й туги п'яна,
Виглядає хлопця край села.

Він, щасливець, сам того не знає,
Як вона шовечора чека.
Він, нещасний, з іншими гуляє,
Манівцями по житті блука.

Не натішиться на неї ненька,
Береже і пестить молоду.
А вона — берізонька тоненька —
Вже розлуки звідала біду.

Та вона його не проклинає,
Вдень — сміється, ввечері — сумна.
І ніхто її біди не знає,
Бо така вже виросла вона.

Серцем може землю всю обняти,
Зором охопити всі світи.
Отакій би очі цілувати,
З отакою б по житті іти!

1958

Зазеленіли сокорини,
Берези, клени, явори —
Весна... Лише в бору ялини
В старому — знизу догори.

Стоять, немов діди в кожухах,
Смолистий дух у ніздрі б'є.
Тут в травні літня вже задуха
Обличчя жаром обдає.

Вони узимку, мов на свято,
Найкращі шати одягли,
Тепер прийшла пора розплати —
Весняні дні повз них пройшли.

Їм заздрити чи їх жаліти? —
Навряд чи вирішимо ми.
У кого є краса для літа,
А в кого — врода для зими.

1958

* *
*

І цвіт, і грім, і дощ, і град —
Я серцем спраглим все приємлю,
Та збережу від граду сад
І захищу від грому землю.

Бо я людина, і мені
Підвладні надзвичайні сили.
Хіба ж не чудодійні дні
Ми на планеті встановили?

Звершаєм чудо ми тоді,
Коли на подив всьому світу
Здобуде в битвах і труді
Виводим щастя на орбіту!

1958

* *
*

Я відчуваю: радість вилітає
У піднебесся молодим орлом,
Йй не пристати до чужої зграї,
Не власти з переламаним крилом.

Вона черкає обрії блакитні,
Вона до сонця прокладає шлях.
Йї весною названо у квітні,
Йї коханням названо в піснях.

Зумій до неї серцем пориватись,
Хвилині кожній у житті радій
І сам до сонця вічного дістатись
Шляхами несходимими зумій!

1958

РАТНЕ ПОЛЕ

Є у полі старі бліндажі.
Вже не тільки трава, а й тополі
Поросли на завітній межі,
На тому заповітному полі.

А було: за вогнями вогні —
Пурпурові, багряні, червоні...
Було воїнам удалині
Видно Київ немов на долоні.

Тут Ватутін наводив бінокль
Крізь вузьку в бліндажі амбразуру,
Де ракет пишнобарвний вінок
Ніч розвіяв осінню, похмуру.

Тут в шинелі проходив Хрущов.
Тут історія йшла у шинелі.
А з поліських борів і дібров
Ще свистіли німецькі шрапнелі.

Та здіймалась, мов сяйво, в бою
Непоборної армії слава.
Знову ствердила силу свою
Непохитна радянська держава.

Лине час. Та стоять бліндажі.
Постамент.

І боєць з автоматом.
Я щасливий! На цім рубежі
Був і я у шинелі солдатом!

1958

* *
*

Коли я напишу свій кращий вірш,
Тоді, напевне, перестану жити.
І хоч ціни нема на світі більш,
Ладен її спокійно заплатити.

Тернисту стежку роздумів, шукань
Пройшов усю від краю і до краю,
Вже тридцять років заграви світань,
Як жайворон, я піснею стрічаю.

І не заради шани чи заслуг —
Життя віддам за те, щоб щире слово
Збагнув далекий і незнаний друг,
Якщо мене згадає випадково.

Щоб він узяв з цікавістю до рук
Цей вірш, як щастя і тривоги вираз,
Щоб хоч краплина радощів і мук
Мого часу в його очах відбилась!

1958

* *
*

Чому тобі не подзвонив я?..
Я думав днину не одну:
На невеселе післяжнив'я
Навіщо кликати весну?

Ти навіть в пам'яті старечій
Довіку будеш, як була:
Веселі очі, рівні плечі,
Спокійна випуклість чола.

Хай зберігають наші зори
Пригаслий відблиск давніх чар,
Як опромінювали зорі
Дівочих кучерів янтар.

Пройшли літа... Їх не вернути.
Не доженеш на вороних.
Стоптали ми чимало руди
На пагорбах життя крутих.

Були у нас і щастя, й туга...
Дороги наші розійшлись...
Зустріну я тебе, як друга,
Якщо зустрінемося колись.

1958

Юною, вродливою, було,
До грудей мені ти припадала.
Ніч повзла з-за лісу на село,
Тихо землю ковдрою вкривала.

Та спочинку не хотіли ми,
Не бажали тиші і спокою.
Кущ калини нам махав з п'ятьми
Білою квітучою рукою.

Що ж, дороги наші розійшлись.
Нам ніколи юними не бути...
І того, що втрачено колись,
Вже ні за що в світі не вернути.

Та від себе смуток прожену,
Хай лісами і ярами лине.
Я зустріну ще не раз весну,
Де квітують у гаю калини!

1958

Над річкою старий тартак
Пахучі сосни ріже й коле.
А в небі швидкісний літак
Окреслює пунктиром коло.

Десь паровоза гук глухий,
Неначе з іншої планети.
А вже прослалися шляхи
Для міжпланетної ракети.

Крокує техніка, та так,
Що тільки устигай за нею,
Що паровози і тартак
Вже експонати для музею.

Та я щасливий, що кінця
Не буде радощам у тузі,
Що завжди скоряться серця
Старенькій поетичній музі.

1958

* *
*

«Люблю грозу в начале мая»,—
Поет у захваті сказав.
І покоління надихає
Далека тютчевська гроза.

Спостерігаємо в натурі
Ми зливу, блискавку і грім,
А чуєм гул тієї бурі,
Що в ямбі вилилась дзвінкім.

Хоч шлють її не Зевс, не Геба
І не старий пророк Ілля,
Грозу, як подарунок неба,
Приймає з вдячністю земля.

То хмари нивам шлють дарунок,
Всю душу виливши до дна.
І поженуть угору вруна
Озимина і ярина.

Стою віч-на-віч я з грозою,
Немов тримаю терези.
Жадаю розумом спокою,
А серцем — вічної грози!

1958

* *
*

Прослалась нива... Далі... Далі...
До обрію, де мріє ліс.
Летять у далеч магістралі
Поміж тополь, поміж беріз.

Машину здоганя машина,
Лягає під колеса шлях.
Де впала макова зернина,—
Багряні бинди у житах.

Такі мені близькі й знайомі
Оці шляхи, оці лани,
Неначе молодості гомін,
Неначе відгомін весни.

1959

Козловська вулиця на березі Дніпра
Мов пролягла між небом і землею,
Печерські схили зводяться над нею —
Віками згорблена земна кора.

Поблискує асфальтом критий шлях,
І слухає тисячолітня круча,
Як молодість зухвала і співуча
Журбу і радість вилива в піснях.

З-за лісу сходить сонце спроквола,
Верба згинає обважнілі віти...
Ну як людському серцю не радіти
Отут, де стільки світла і тепла!

1959

Нічні гудки... І чується, і сниться —
Криваві ночі. Вибухи. Війна.
Отруєна фашистами криниця,
Затьмарена димами далина.

Підкошені смертельним шквалом коні,
З хребтами перебитими мости,
Колючим дротом зранені долоні,
Скупі, сльозами змочені листи.

Незаймані замети-перевії
У мертвім царстві спалених степів...
Блакить очей твоїх, тремтливі вії,
І виклик долі — безтурботний спів.

Такою ти у серці проросла,
Степів донецьких чарівна стеблина,
Мов срібнолиста сокорина,
Що грає з вітром край села.

Нічні гудки... Ні, це не знак тривоги.
Хай дочки сплять і бачать сни дівочі.
Здобуто нами стільки перемог,
Щоб їм не снилися криваві ночі!

1959

Дівчинка гриби збирає.
Дівчинці дванадцять років.
За похмурым небокраєм
Громовиці чути рокіт.

Та дівчатку — грім байдуже,
Блискавиці — ніпочому.
Жартівливо очі мружить,
Повертаючись додому.

Про життя вона співає,
Про щасливу долю мріє...
За блакитним небокраєм
Громовиця даленіє.

1959

НАЛЕЖИМ, ПАРТІЄ, ТОБІ!

Ми склали іспит всім життям,
Загартувались в боротьбі.
Веди нас і наказуй нам,—
Належим, Партіє, тобі!

Не з криці, не з заліза ми,
Звичайні люди,— йшли на бій
І захистили край грудьми,—
Належим, Партіє, тобі!

Всміхалось сонце щастя нам,
Було — й схилялося в журбі.
Та ти давала міць серцям,—
Належим, Партіє, тобі!

Той, хто на тебе руку зняв,
Навіки зникне у ганьбі.
Не розладнати наших лав,—
Належим, Партіє, тобі!

Ми ленінці, і слово це
Для нас як прапор в боротьбі.
Вперед! Хай вітер б'є в лице,—
Належим, Партіє, тобі!

1959

* *
*

Київські кручі. Небо блакитне.
Місто, що сяє, вирує і квітне.
Місто — твердиня слов'янської слави,
Древне і юне, просте й величаве.

Київські кручі снігом покриті,
Київські кручі зливами вмиті,
Бурями збурені, сонцем зігріті,
Кращих, їй-богу, немає у світі!

1960

* *
*

Мов комети, ліхтарі з хвостами
Ледве проглядають крізь туман.
Сніг, брудний, столочений ногами,
Двірники жбурляють за паркан.

Провесна? Та ні, ще тільки січень.
За календарем іще зима.
Та в природі є чимало свідчень,
Що весна вже голос підійма.

Незабаром серце заспіває
Вічну пісню юності й жаги,
Зацвітуть барвінком небокраї,
Килимами вкриються луги.

Древнього і мудрого лелеку
Привітає наддніпрянський край.
І ботанік покладе у теку
Пролісок, любисток чи розмай.

Втратять рівновагу молодята,
І старих збентежать солов'ї,
І одягнуться, немов до свята,
Чарами напоєні гаї.

Не прогав жаданої хвилини,
І на серці зникне втоми мла,
Як покличуть збуджені долини
Пити з весняного джерела.

1960

* *
*

На морозі явори поснули,
Хуртовини віють над полями...
Я згадав далеку землю Тули
І узлісся Ясної Поляни.

У гаю засніжену могилу
При яру-байраці, при долині...
Неосяжно-велетенську силу
Поховали люди в домовині.

Хай морози, і сніги, і криги
На сумних галявинах лютують,
В кожній хаті стрінете ви книги,
Що тепло і радість подарують.

1960

* *
*

Тендітний яблуневий цвіт
Мені сьогодні снівся —
Мов пелюстками цілий світ
Рожевими покрився.

Прокинувся — лежать сніги,
Немов лягли навіки,
Закуті в кригу береги,
Дзвенять і стогнуть ріки.

Та по-весняному вгорі
Веселе сонце світить,
Летять рожеві снігурі,
Мов яблуневі квіти.

1960

* *
*

Прийшли геологи в червоні лозняки,
Об мерзлий ґрунт ударила лопата.
Отак була будова розпочата
Безпомилковим помахом руки.

А потім в наступ вийшли трактори,
Скребли бульдозери пісок і глину.
Підйомні крани шию журавлину
Здивовано здіймали догори.

Заколихавсь над вогнищами дим.
Бадьора пісня трудової слави
На честь комуністичної держави
Полинула під небом голубим.

На березі Славутича-Дніпра
Ім'ям і волею будівника-народу
Прослалась траса нового походу
До горизонтів щастя і добра.

1960

* *
*

Кажуть, мудрість приходить з роками,
Ну, а мужність? Її збережим
Полум'яними грозами-днями,
Що ведуть на нові рубежі.

Мерехтіння строкатої стрічки
Надвечір'я на обрій кладе.
А розгорнутий стяг семирічки
Нас у завтрашню далеч веде.

Що ж, і старість приходить з роками,
Та лунають над нами громи.
І таки доторкнутись руками
До майбутнього зможемо ми!

1960

* *
*

Дими в холодне надвечір'я
Вписались, наче акварель.
Ось-ось засяють, мов сузір'я,
Земні зірки людських осель.

І нам, кохана, звечоріти,
І нашому скінчитись дню.
Але горіти, а не тліти.
У серці вистачить вогню!

Мов мерехтливі ці оселі,
Що манять променем у млі,
Пісні безжурні і веселі
Хай світять людям на землі!

1960

* *
*

Акація приймає естафету
Від зблідлого, прив'ялого бузку.
Протоптано вночі через штахету
Униз по кручі стежечку вузьку.

По ній весна дніпровою сагою
У світанкову далеч побрела,
Лишаючи на спогад за собою
Акацію, що буйно зацвіла.

Лишаючи її в дарунок літу...
Отак і ти, мій друже, залиши
Свої рядки. Хоч не здивуєш світу,
Але почату пісню допиши...

Щоб не було прогалини й перерви
На стежці тій, де раз пройшла весна.
Нехай дзвенять, мов срібні струни, нерви!
Хай лине з серця пісня голосна!

1960

* *
*

Симфонічний оркестр, і каштани в цвіту,
І шипшини гірлянди колючі.
У симфонію барви і звуки в саду
Заплелися і впали на кручі.

І луною відбилися вони за Дніпром,
Задзвеніли в дніпровому плесі.
І літак алюмінієвим крилом
Зачепив за зірки в піднебесі.

По далеких широтах проплив корабель,
У надхмар'я закинутий нами.
І йому навздогін до космічних осель
Потяглася планета піснями.

Хай пливуть літаки, хай каштани цвітуть,
Хай симфонія музики лине.
Хай у далеч космічну ракети несуть
Ніжну пісню і мрію людини!

1960

* *
*

Так заперечалися шалено
Про мистецтва силу і красу,
Що йому служити повсякденно
Вже нема енергії й часу.

А воно всевладно вимагає:
До кінця всього себе віддай.
Тільки той збирає урожай,
Хто невтомно ниву засіває!

1960

* *
*

Ні, так не можна! Справді, так не можна!
Прикута тяготіння ланцюгом
Людська душа, бентежна і тривожна,
У небо рветься. В космос. Напролом!

Ще вийдуть космонавти на орбіту
Один за одним, поки навпростець
Шугне ракета у безмірність світу,
Де вже нема понять «межа» й «кінець».

І тільки я не зможу побороти
Ні жодної із безлічі речей:
Ні гори розпочатої роботи,
Ні ланцюги твоїх земних очей.

Хай іншому у космосі причали.
Нехай не нам той фантастичний лет.
Та ми шляхи до щастя прокладали,
А значить — і дороги до планет.

1961

* *
*

Є в Києві одна з печерських вулиць —
Новобудови. Скло і камінь. Клумби.
На ній життя вирує, наче вулик.
На ній табличка: вулиця Лумумби.

Тінь конголезця виникає зрима,
І дивиться із київських узбіч —
Сумними негритянськими очима
На мене чорна африканська ніч.

У русі вулиць є подоба рік:
Мов у моря, вони впадають в площі,
Прийма притоки кожен берег-бік,
Їх б'ють вітри, і зливи їх полошуть.

Мене ріка підхоплює й несе
Туди, де мріє стопекельна спека,
Де Африка, така близька й далека,
Колоніальну наволоч трясє.

Я в Африці був тільки мимохідь,
Лише якусь хвилюючу хвилину.
Та бачив я Сахари мертво мідь,
І Сенегалу з міді куту днину.

І чорну ніч зажурених очей,
І день ясний у поглядах вогнистих.
Довіку не забудь мені очей
Тих чорношкірих велетнів плечистих.

Він не таким був. Ніжним і м'яким.
Поет і мрійник з щедрими руками.
І я щасливий, що зустрівся з ним —
Незламним, непохитним і живим —
На схилі, між печерськими садами.

1961

* *
*

Сниться йниться війна. Двадцять років!
Оживає вона крок за кроком.

Ожива, переслідує, мучить,
Наче знову нас раптом розлучить.

Кличе в бій рідний дім захищати...
У руїнах куріє Хрещатик,

Мов багаття, палає Полтава...
І наш гнів — як вулканова лава.

Ми наш гнів, вулканічний, священний,
Перетворюєм в подвиг щоденний,

Щоб над боем не линули круки,
Щоб ніколи не знати розлуки,

Щоб впиватися щастям весною,
Милуватись красою земною.

1961

* *
*

Давно людина мріяла про крила.
Віки. Тисячоліття. Кожен птах
Будив у неї заздрощі.

Безсила

Була вона з Землі прокласти шлях
У Небо загадкове і незнане,
Де нею створений всесильний бог
В зеніт виводив Сонце полум'яне,
Світив ночами зоряний чертог.

Та на планеті відбулася зміна:
Шляхи проклавши у космічній млі,
Могутність бога здобула людина,
Й залежним стало Небо від Землі.

1961

* *
*

Любили ямб співці великі
І шліфували, мов граніт.
Він виражав і серця крики,
І спів душі, і цілий світ.

Його беру до рук, як зброю,
Як згадку про віки живу.
Я з ним ішов колись до бою,
Іду на битву трудову.

Для мене він — мов поклик друга,
Мов найдорожчий заповіт,
В якому радощі, і туга,
І заново відкритий світ.

1961

* *
*

Переоцінені й недооцінені,
Мої колеги поруч йдуть.
То в сяйві слави, то затінені
Верстаємо житейську путь.

А нам на п'яти наступають
Молодші й зовсім молоді.
Не признають нас, не признають,
Для них ми — ряска на воді,

Яку здуває, наче вітер,
Могутнім подихом життя...
Журитись нам а чи радіти,
Я й сам не знаю до пуття.

Либонь, це добре, що за нами
Ідуть зухвалі і міцні.
Недаром нашими піснями
Благословлялись їх пісні.

1961

* *
*

Ми зустрілися з тобою
Після довгої розлуки.
Після битви, після бою,
Після щастя, після муки.

Все забулося-зотліло...
Я мовчав, і ти мовчала...
Ані душу, ані тіло
Зустріч ця не схвилювала.

І не треба нам тужити,
Це, їй-богу, не погано,
Що людина може жити
І загоювати рани.

1961

* *
*

Соняшники з кахлі на карнизі,
Мов живі — у полі, на роздоллі.
Де не глянь, куди не озирнися —
Ти у їх барвистім видноколі.

А під ними запашні троянди
Простягають тонкостеблі шиї.
Квіти в стінах, у садах — гірлянди,
Отакий наш квітень-красень Київ.

Що в диму стояв у сорок першім,
Як фортеця величі і слави,
Що звитяжні подвиги довершив,
В майбуття проклавши переправи,

Щоб у праці гартувати сили,
Щоб стелити райдуги квітучі —
На дніпровські крутобокi схили,
На печерські крутолобі кручі.

1961

* *
*

В вітрах і хмарах кругойдучих,
Поміж епох, поміж століть,
Загрузши по коліна в кручах
Казковий велетень стоїть.

В Дніпрі клеочуть чорторії,
Мов казани киплять на дні.
А велетень, що зветься — Київ,
Черкає неба в вишині.

Це місто міст. Стара колиска,
Де народивсь слов'янський світ.
Над ним гроза древлянська блиска
Крізь безліч літ. Буремних літ.

Палюче сонце, гуркіт грому —
Сторицею зазнав, почув,
Але йому це ніпочому —
Все переніс. Все перебув.

Безжурна юність йде по схилах,
Вивчає вічності сліди,
Там, де Аскольдова могила,
Де Голосієва сади.

А з пагорба, на узбережжі,
Обороняючись хрестом,
Чавунний Володимир стежить
За реактивним літаком.

1961

* *
*

Либонь, запізно зрозумів я,
Що слово треба берегти.
В дорозі пишне марнослів'я
Нас віддаляє від мети.

Вели мене мої шукання
Де — навпростець, де — навмання,
Безсоння, сумніви, вагання
Гнітили втомою щодня.

Коли б іще раз починати
Свою судьбу, своє життя,
Словами ниву засівати
Пішов би знов без вороття.

І, може, слово те єдине
Я б неминуче віднайшов,
В якому все єство людини —
Жага, тривога і любов.

1961

* *
*

Київські кручі — фортеці зелені.
Звис багрянець, наче прапор, на клені.

Осінь? Та пісня не хоче спочинку
Ні на годинку, ні на хвилинку.

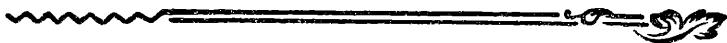
Видно, їй вічно на кручах лунати,
Линути в степ,
                                  за Дніпро,
  на Карпати,

Славити дні трудової звитяги.
Пісня — як подих.
  Пісня — як стяги!

1961

ЗА РІКАМИ, ЗА МОРЯМИ

* * *

Пам'яті Лесі Українки

В МАНДРИВКАХ настає хвилина немінуча,
Коли вітчизни поклик пролуна.
Чужа гора, немов дніпрова круча,
Тоді перед очима вирина.

І вже не ваблять сині далечіні,
Кипіння хвиль і скелі берегів.
Понад морями пролягають тіні
Журби, тривоги, спогадів і снів.

І тільки мрія — чайка легкокрила —
Зів'янути від туги не дає.
Існує в світі сторононька мила,
Де слово-криця й ніжна пісня є!

1946—1960

Біля Брно є підземні печери.
Сталактитове царство там.
Чарівні фантастичні химери
Відкриваються нашим очам.

Сотні райдуг живуть під землею
В кришталевому забутті.
Так живу я з любов'ю своєю,
Що приходить раз у житті.

І підземна райдужна ласка
Тихо в душу мою пливе.
Це тому, що дитяча казка
В наших серці до смерті живе.

1946

МОРСЬКИЙ ПЕЙЗАЖ

Це не південь, це не Крим,
Не цвітуть мімоси.
Білий берег, а над ним
Скандінавські грози.

Хвилі не наздоженеш,
Далі неозорі —
Без кінця вони, без меж
У безкраїм морі.

В хвилі готика ввійшла,
Потонула в піні.
В небо вгвинчена стріла —
Ратуша в Щеціні.

З нею пнеться до небес
Щоглами «Баторій».
Догори ногами — весь
Краєвид у морі.

А на берег ступиш ти —
Знову все на місці:
Море, берег, і мости,
І будівлі в місті.

Знову падають на шлях
Веж готичних тіні.
Знов тріпоче гордий стяг,
Польський стяг в Щеціні.

1949

У П О Л І

Виходжу вранці в поле,—
Роздолля навкруги!
Роса сріблом довкола
Оздоблює луги.

На мить з'явився пісні
Загублений мотив.
Крізь далі прямовисні
Летить локомотив.

За ним — ланцюг вагонів,
Мов журавлиний ключ.
І дим наперегони,
За обручем обруч.

Летить сталева птиця
За сизий небокрай,
Де нива колоситься,
Віщуючи врожай.

Де обважніле жито
Схиляє вітровій,
Де семафор відкрито
До щастя Польщі всій.

1949

БІЛЯ ПАМ'ЯТНИКА ГУСУ

Либонь, нема у Чехії сім'ї такої,
Де у перекладі Шевченковий
«Кобзар»

Між найдорожчих книг,
між вславленої зброї
Не був як гість
і як коштовний дар.

Тут не одна голівка, чорна й руса,
Над «Катериною» ридала уночі.
А ми з дитинства знали Яна Гуса,
Що ніс не хрест, а правду на плечі.

Ми з ним в Констанці на вогні горіли
Під юродивих блазнів п'яний хор.
Це в наше серце слав отруйні стріли
Монархії церковної собор.

Нас вчив повірити не в бога,
а в людину
Хоробрий чех — Шевченків «Єретик»,
За крихту правди битись до загину,
Здавивши в серці болю й муки крик.

Поема гніву й мудрої відваги...
Стоїть на скелі Гус немов живий.
А над Градчанами, в весіннім небі Праги,
Свободи й правди прапор бойовий.

Червоно-біло-синій стяг держави
Нікому не підкорених слов'ян.
І, мов у дзеркалі, у хвилях Влтави
Ліхтариками вквітчаний каштан.

Якраз такий, як на дніпрових кручах,
Де Київ наш, де канівська зоря.

Усіх слов'ян добру і правди учать
Залізом куті строфи «Кобзаря».

Бунтарство Пушкіна, Міцкевича горіння,
І неситима Ботева жага...

Весна.

На площу падає проміння,
І Гус назустріч руки простяга.

1952

УГОРСЬКА РАПСОДІЯ

Угорська рапсодія... Хвилі Дунаю...
Чув я вас.

Бачив.

Добре знаю.

Віршів Петефі стріли вогнисті,
Річка Токай і вино променисте.
Мила Ілонко, в бурі чардашу
Ти нам наповнила приятні чашу.
Угорська рапсодія... Хвилі Дунаю...
Чув я вас.

Бачив.

Добре знаю.

Та я пізнав Угорщину нову,
Про неї ще рапсодії немає.
Хоч вже Ілонка, вигнувши брову,
Про час новий пісні нові складає.
У тих піснях співається про те,
Як над Токаєм виноград росте,
Як більше не лютує, не шугає
По спинах управительський нагай,
Як ліг понад Токаєм і Дунаєм
Навіки з рабства визволений край.
Співай, Ілонко, як у Будапешті,
Якому рівного немає по красі,
Народ твій став господарем нарешті,
З дороги скинувши завади всі.
Співай про себе і про свій народ,
Бо ти й народ віднині невіддільні.
Багато в тебе праці і турбот,
Та ось вдягаєш одяги недільні...
Куди це ти?

У зоряну Москву

Співати про Угорщину нову!
Про край, де кращі в світі виногради,

СВІТАНОК НАД ВАРШАВОЮ

Минала ніч. Над сизим плесом Вісли
Народжувався день у безгомінні.
Над кручею, мов білі хмари, звисли
Акації червневі у цвітінні,
У буйному медовому цвітінні,
Пахучих соків п'яному кипінні.

Пригадуеш ту ніч, мій чеський друже,
Ми польський ранок разом привітали,
Бо кожен з нас великій силі служить,
Яка з руїн тут підвела квартали.
Ми слів гучних в той ранок не казали,
Стояли зачаровані. Мовчали.

А потім підійшли ще наші друзі,—
Один із них з Москви летів зі мною.
Москва!.. В усьому світі по заслугі
Народи всі пишаються тобою!
А другий... Другий рівною ходою
Ішов, як воїн йде на полі бою.

Він вийшов з бою з раною у серці,
Готовий знов до битви і до лету.
О хворе серце, у рішучім герці
Ти не відмовиш воїну-поету!

Як сонце, що освітлює планету,
Служи йому, невтомному Хікмету!

Шугнуло раптом блискавкою, шумом —
Птах прудкокрилий понад містом злинув.
І кожен з нас на рідній мові думав
Про цю ясну, благословенну днину,
Всміхалася Варшава в цю хвилину
З нас кожному, неначе мати сину.

Птах прудкокрилий сонце ніс на крилах,
Він спокій ніс, неначе голуб миру.
Солдатська кров струмує в наших жилах,—
Хто нас ляка війни кривавим виром?!
Яка потвора казиться від жиру?..
На чатах всюди ми — солдати миру!

І місто це у сяєві світанку,
Сплюндроване дощенту ворогами,—
Це місто, що створило «Варшав'янку»,
Знов підняте жагучими руками,
Де, як живий, на камінь сперся камінь,
Мов клич — «За мир!» — звелося перед нами!

1954

ЗАПОВІТНЕ ГАСЛО

Пам'яті Людвіка Сольського

Варшава. Театр.

Акорди пісенні.

Вітальні промови.

Овацій грім.

Столітня людина стоїть на сцені,

Пишаючись чесним життям своїм.

Тобі по заслuzі, товаришу Сольський,

Польща Людóва честь віддає.

Тобі аплодує театр польський

За щире, народне мистецтво твоє.

Столітній Сольський стоїть на сцені.

Схилилась в задумі

його голова.

Спочатку

промову він витяг з кишені,

А потім

самі полилися слова.

Про чорне минуле, про світле сучасне,

Про все пережите за сотню літ.

Про те, що ніколи у серці не згасне

Промінь весняний —

творчості цвіт.

Про гнів Аполлона, про лють Мельпомени,

Коли на хвилину ти зрадиш їх.

Про те, що він досі не кидає сцени,

Що зброя в артиста —

і сльози

і сміх.

— Послухайте ж слово

старої людини,

Яка підвелась над безоднею літ.—

Замислився Сольський.

Минають хвилини...

Яке його слово?..
Який заповіт?
Стоїть у задумі
слуга Мельпомени,
Мов хоче обняти
життя свого шир.
І раптом,
як гасло завітне,
зі сцени:
— Нех жие по́куй!
Хай живе мир!

1954

В СТОЛИЦІ МОРАВІЇ

«Славіцу» й «радіцу» справляли,
Лилося крізь вінця вино.
І плакала і веселилась
Столиця Моравії — Брно.

«Славіца» була за покійних,
Що згинули в битвах давно.
«Радіцу» живим дарувала
Столиця Моравії — Брно.

Я з чехами пив, веселився,
Сухим залишаючи дно
У кварти моїй кришталевій,
В столиці Моравії — Брно.

Ви знаєте, що таке щастя?
В братерстві і дружбі воно.
Живи ж почуттям цим довіку,
Столице Моравії — Брно!

1954

А Т Л А Н Т И К А

Над Атлантичним океаном
Нас проводжала чорна
африканська ніч.
Та раптом ранок...
Синьоокий ранок,
Як давній друг, нам кинувся
навстріч.

Лягли обабіч дві земні півкулі,
Було це на екваторі якраз.
На мить завмерли апарати чулі,
Мов простір зник,
Немов спинився час.
Мов не було підлоги під ногами,
Над головою стелі не було.
Атлантика під нами і над нами,—
На неї сперлось
Літака крило.

Внизу — ще ніч.
Вгорі — вже день рожевий,
Жовтогарячий, сизо-голубий.
І до лиця цьому ясному дневі
Хмаринок білосніжні голуби.

Та мить минула. Чудо відбулося.
Вже сонце сходить з іншого кінця.
І промені його,
Мов золоте волосся,
Атлантиці вродливий до лиця!

1956

БРАЗІЛЬСЬКИЙ ЕТЮД

Земля Бразилії червона:
Червоне дерево бразіл,
Червоні виноградні грона,
Поля червоні поміж сіл.

Тут сіл по-нашому немає,
Лише фазенди — хутори.
Ми розгортаєм небокраї,
На землю дивлячись згори.

Та навіть з літака не схопиш
Всю неосяжність широти.
Тут, мабуть, дві чи три Європи
З кінця в кінець могли б лягти.

А ось ліси, покриті димом,
То до нових плантацій путь.
Отут, у хашах несходимих,
Деся земляки в знемозі мруть.

Іх трусить лихоманка люта,
Іх жалять змії, б'є нагай,
Щоб для поміщика здобути
Гіркої кави урожай.

Сюди вони з-за океану
Тяглись за щастям, за добром,
Лишивши сторону кохану
Над Черемошем і Дністром.

Та не знайшли вони нічого,
Крім спраги, голоду, недуг,
У пеклі визиску страшного,
В краю безправ'я і наруг.

1956

АРГЕНТИНСЬКИЙ ЕТЮД

За Тукуманом і Мендосою,
Вірніш — за тридев'ять земель,
Я з Сільвою чорноволосою
Блукав між кордільєрських скель.

Усе було як в опереті:
І декорація була,
І гід у фетровім береті,
Мов диригент добра і зла.

Раптова зустріч з сеньйоритою,
Що милозвучніш солов'я,
Тією самою Лолітою,
З якою стрітись мріяв я.

І знов прогулянки на скелі,
І знову жарти та пісні,
Іспанії пісні веселі
З'явилися тут в далекі дні.

І ось, де кактуси й бамбуки,
Я й досі сам не знаю як,
Мені потрапив раптом в руки
Оранжево-рожевий мак.

Такі за морем-океаном,
Потойбіч круглої землі,
Цвітуть-буяють вранці-рано
На Подністров'ї, на Сулі.

Лиш кольором не зовсім схожі,
У нас червоні, наче кров,
Але такі ж привітногожі,
Як в Аргентині я знайшов.

Здалось мені: не Кордільери —
Карпати рідні навкруги,
Олекси Довбуша печери
І Черемошу береги.

І під Ворохтою озерце,
І дійсність — наче дивний сон.
Забилось українське серце
Іспанській пісні в унісон.

1956

АЙЯ-СОФІЯ¹

Айя-Софія, свята Софія!
Ти справді мов казка. Справді мов мрія.
Чому ж мінарети звела угору,
Благословляючи плесо Босфору?

Я не молитись прийшов аллаху,
Перед кораном не блідну з жаху,
Серце у мене спогадом гріє
Храм Візантії — Айя-Софія.

Слід Візантії — на древніх мурах,
На Акведука стовпах похмурих,
На кожнім кроці в тіснім Стамбулі
Видно величне, славне минуле.

Скільки натхнення, праці і вміння
Вкладено в це стоголосе склепіння,
Де на колонах підняті хори
Наче в нестямі рвуться угору.

В нішах Софії — корана закони.
Та збереглись візантійські ікони,
Від часу і горя вони почорніли,
Від сліз і страждання їх лики змарніли.

Ісламу стихія на схилах Босфору
Стрімкі мінарети підносить угору.

Тут мулли, коран, забобони, повір'я...
Та ось я виходжу на тихе подвір'я,
Де голуби, кипариси, каштани,
Мов не жили в цьому місті султани,

---

¹ Стародавній візантійський храм у колишньому Константинополі (тепер — Стамбулі).

Мов не вбивали, не грабували
І пів-Європи не зруйнували.

Де вони? Що вони? Прах під ногами!
Ти ж, вічна Софіє, стоїш перед нами
І сяєш такою земною красою,
Що небо схиляється перед тобою!

1957

* *
*

І знов нема звістки від тебе,
А серце тривожно болить.
Сумне сіцилійське небо
Промінням не блисне й на мить.

Невже навіщує горе
Негода буремна мені?
Невже Середземне море
Не знає, що бути весні?

Що ми нерозлучні з тобою,
Хоч тисячі миль поміж нас.
За обрієм, за далиною,
Озвися, кохана, хоч раз.

І миттю розвіються хмари,
Засяють проміння ясні.
Немає лютішої кари,
Як бути без тебе мені!

1957

ЧЕРГА В ПІРЕЇ

Смаглява гречанка в Піреї
У черзі стоїть біля трапа.
Акрополь і Пропілеї
Із серця вирвано раптом.

Забуто і свята і будні,
Ридати не треба, не варто,
На чужоземному судні
Поїде вона за екватор.

А судно вже підіймає
Сполучених Штатів прапор,
І черга афінян безкрая
Суне повільно по трапу.

Проходять злидарські родини,
Повісивши номер на груди.
Позбавлені батьківщини,
Віднині вони — приبلуди.

І ти, гречанко смаглява,
Ти, дочко старої Еллади,
Де стільки величі й слави,
Де стільки краси й принади,
Поїдеш морями блукати,
Примхливої долі шукати
В Австралію, за екватор,
Під чужоземним прапором.

Ти станеш дрібною піщинкою,
Ти будеш сліпою рабою,
Не дівчиною, не жінкою,
А жертвою розбою.

Немає гірше відрази,
Ніж їм будувати бази —

На Півдні, на Сході, в Австралії
Чи тут, поблизу, в Італії...

Навіщо тобі, гречанко,
Авіаносці і танки,
Атомки, смерть, руїни,
Вертайся у рідні стіни!

Гречанка зирнула очима,
Була в них жага невиситима,
В них туга була невимовна,
Була вона розпачу повна,
Здавалось, що очі — незрячі,
Що серце у неї плаче.

І я не промовив ні слова.
Шуміли Пірей і Афіни,
На пагорбі білоголовім
Стояли священні руїни...

А злидарі з номерами
По трапу, двома рядами,
Обдурені, продані, куплені,
Знедолені і голодні,
Сумні, мовчазні, насуплені,—
Зникали у трюмі безодні.

РИМСЬКИЙ ЕТЮД

Прекрасний Рим! Сім пагорбів крутих.
Фонтани, парки, вулиці, алеї.
Величні древні храми. А між них
Ще й вигук цей: «Заговори, Мойсею!»

То Мікеланджело гучні слова
Лунають тут чотири вже сторіччя.
То з мармуру здобута плоть жива
Любити, жити і творити кличе.

У храм «Святий Петро у ланцюгах»
З усього світу люди йдуть для того,
Щоб бачити — не пам'ятник, не прах —
Пророка з мармуру, між мертвими —
живого.

Яке легке волосся в бороді,
Які глибокі, як хвилюють очі,
Мов світ, старі, як вічність, молоді,
Спокійні і збентежені. Пророчі.

А плечі зігнуті, немов під тягарем,
То зло лягло безмірною вагою —
Далеко ще омріяний едем,
Пісок страждань палає під ногою.

І в Римі я згадав далекий Львів,
Каменяра над аркушем паперу
І полум'я тих іскрометних слів,
Що проганяли розпачу химеру.

Слова ці досі чуються здаля:
«Народе мій, замучений, розбитий!»
Народе мій! Твоя тепер земля,
І ти на ній — хазяїн домовитий!

У Римі, де чаклує Ватікан,
Де бродять інквізиції примари,
Я бачу: хворий, гинучи від ран,
Франко жене від себе чорні хмари.

Мойсея на папері він різьбив,
А Мікеланджело вчив говорити камінь,
Але та сама пристрасть боротьби
Водила їх натхненними руками.

Та сама люта зненависть до зла,
Яке плодило голод і знемогу,
І радість та ж, коли із ремесла
Для творчості здобуто перемогу!

1957

ПІСНЯ В НЕАПОЛІ

В Неаполі пісня — як хліб і повітря,
До серця людського в ній справді ключі є.
І вулиці назва лунає, повірте,
Мов пісня найкраща,— Санта-Лючія.

На Санта-Лючії розкішні вітрини,
На Санта-Лючії вродливі повії.
Скарбами наповнені тут магазини —
На Санта-Лючії, на Санта-Лючії.

Нічого, звичайно, не маю я проти
Пісень, що приносять Італії славу.
Але кароока, смаглява Ізота
В Неаполі іншу нам пісню співала.

Була в ній широка, безмежна країна,
Яка від тайги простяглася на захід.
Співала з акцентом її синьйорина,
Та слухали люди, й заслухались птахи.

Я слухав і думав: о рідний мій краю,
Я іншої, справді, країни не знаю,
Де вільна людина, де всім є робота...
Про це безробітна співала Ізота.

1957

ПАРИЗЬКИЙ ЕТЮД

Поет — не пасажир і не турист.
Нема йому відпустки і спочинку.
Лише неспокій, пошуки, і ризик,
І сон, як у солдата, на часинку.

Вбираєш в себе кожен краєвид,
Запам'ятати хочеш кожне слово,
Почуте десь зненацька, випадково,
Ідеш через життя, мов слідопит.

Як у своїм, так і в чужім краю:
Усе згодиться — в прозу чи в поему.
Так, мабуть, буде в пеклі чи в раю,
Коли туди нарешті попадемо.

Редактор, бачу, кривиться. Авжеж —
Хіба ми вже не побували в пеклі,
Ті, хто пройшов крізь полум'я пожеж,
Крізь лихоліття і бої запеклі!

А рай... У казці хай існує рай.
А може, там він, де оселі рідні?
О, тільки тут його ти не шукай,
Де у метро ночують безробітні.

Де ще блукає поночі Нана,
Де на людей чигає доля хижа.
Де чорною здається нам весна
На дні життя — у череві Парижа.

Яка тендітна врода у дівчат!
Але немає щастя і у вроді
Тим, хто не знає затишку палат,
Хто у провулках напівтемних бродить.

Для тих на Сені є старі мости,
І пляжі є, від бруду почорнілі.
Тут влітку можеш задивлятись ти
На їх тіла, півголі, загорілі.

Та є, на жаль, ще осінь і зима.
Страхіття є професії нічної.
І є душа, спустошена, німа...
А що страшніше від душі німої?

1957

В АНГЛІЙСЬКОМУ КАНАЛІ

Дивлюсь на білі скелі Альбіону,
Мов на фортеці неприступний мур.
Позаду залишилися кордони
Біскайських штормів, атлантичних бур.

Тут тиша і туман. І крізь серпанок,
Мов на малюнку,— куля вогняна.
У червні тут встає осінній ранок,
Поволі зводячись з морського дна.

Чим ближче видно скелі Альбіону,
Тим далі Атлантичний океан.
І сонце, мов Британії корона,
Все більше загортається в туман.

Колись була сильніша за Нептуна
Британія — володарка морів.
Та згодом відвернулася фортуна
Від Альбіону білих берегів.

Туман обдав нас подихом солоним,
І стало темно, наче уночі.
Тепер ти не фортеця, Альбіоне,
В чужих руках від брам твоїх ключі.

Хоч до Ла-Маншу не доходять бурі,
Хребти ламаючи на міліні,
Але тривожно в Лондоні і в Дуврі
Всі ночі й дні, всі ночі й дні.

На крилах смерть щодня над
Альбіоном
У небезпечні рейси вируша,
Йй посилає навздогін прокльони
Британії змордована душа.

Одугле сонце не розвіє вранці
Старого лева летаргічний сон.
Господарюють тут американці,
Де був суворий, гордий Альбїон.

1957

СЯЙВО НАД ХЕЛЬСІНКІ

Нас грози стрічали в Балтійському морі,
Сувора природа північних широт.
Та блиснуло сонце, й крізь далі прозорі
Відбилося місто у дзеркалі вод.

Навкруг — острови, і затоки, й озера.
Узлісся зелені, вологі, густі.
Смолою напоена атмосфера
Вражає сильніш, ніж парфуми Коті.

Як всюди, нас першою чайка вітала.
За другою — третя. Десятки пташин.
Та вже на причалі угору злітала
Зграя крилатих, як птахи, хустин.

Отак одне одному йшли назустріч —
Ми до міста і місто до нас.
Столиця Суомі на скелі, на кручі
Серцем вітала зустрічі час.

І линула пісня гучна, фестивальна
Від них — до моря, від нас — до землі.
І прапора рідного помах вітальний
З прапором фінським злився в імлі.

Заходило сонце, і сутінки впали,
Та пісня не стихла, і дзвони гули.
Гостей оточили дерева, квартали,—
Нас Хельсінкі міцно в обійми взяли.

Забарвлені фосфором білої ночі,
Неначе у казці, стояли навкруг
Будівлі, і парки, і люди, охочі
Привітно зустріти того, хто друг!

1957

ПІД ВАРШАВОЮ, В КАРОЛІНІ...

Під Варшавою, в Кароліні,
Квітнуть проліски ніжно-сині,
Як у нас на Україні.
Там співають дівчата,
Там уміють кохати,
Як у нас на Україні.

Під Варшавою, де тополі
У селі Желязівій Волі,
Завжди музика лине натхненна.
Квітнуть квіти з усіх усюдів,
Посадили їх вдячні люди
У саду Фредеріка Шопена.

Під Варшавою, в польській Празі,
Там у подвигах, у звитязі
Йшли радянські і польські солдати.
І спинились, мов вилиті з сталі,
На гранітному п'єдесталі
Та й затисли в руках автомати.

Так стоять вони насторожі,
Розбиваючи плани ворожі,
І гримить їх безсмертна слава.
А за Віслою, за мостами,
Відчинивши в майбутнє брами,
Розквітає красуня Варшава.

Де будинки стоять білостінні,
Тут руїна була на руїні,
Як у нас на Україні.
А тепер тут будови, і парки,
І веселки електрозварки,
Як у нас на Україні.

Я ходив разів сто чи двісті
Маршалківською, Старим містом,
Ще пройшовся б не раз охоче,
Хай на кожному кроці — трудність,
Та прекрасні ці творчі будні,
Коли праця довкола клекоче.

Чесну працю і пісню щиру
В ім'я щастя, на благо миру
Підіймає, як прапор, Варшава.
Польський брате, дай руку, ну ж бо,
Ми прославимо нашу дружбу —
Слава їй, вічна слава!

1957

У ВАРНІ

Дві тисячі років немарно
Упали в безодню століть.
Дві тисячі років, як Варна
На березі моря стоїть.

Торгує, воює... Терниста
Віками прослалася путь
У цього суворого міста,
Де люди і чайки живуть.

Я в місті прадавньому вдруге,
Та все тут цікавить мене:
Чи серце правдиве у друга,
Чи слово у нього міцне?

Чи знову відчуті зумію
Ту щирість, яка в нас була?
Він ставить пахучу ракію,
Сідаємо з ним до стола.

Ні слів нам не треба, ні тостів.
Хай вечір і тиша навкруг.
Стрічає радянського гостя,
Як брата, болгарський друг!

1957

К В І Т И

Ви знову з'явилися, схили Балкана,
Вершини, долини, ліси і поля.
Вітрами весни закосичена, вбрана,
У маках багряних болгарська земля.

Я пісню про неї не вперше складаю,
Стежками крутими не вперше іду.
Шугання Маріци і спокій Дунаю
В дорозі зустріну, у серці знайду.

А квіти... Я рвав їх на кручах
дніпрових,
В садах Братіслави, у храмах Афін,
В гаях італійських, французьких
дібровах
І між африканських безмежних рівнин.

Дивлюся на квіти, і впевненість зріє —
Яка ж бо плодюча планета у нас.
А що, коли людство повсюди зуміє
Ввійти в комунізму омріяний час!

Без воєн, пожеж, руйнувань і розбою,—
Та скільки ж то буде добра і краси!
Коли б то, заквітчана земле, з тобою
Нам разом увійти в ті жадані часи!

1958

* *
*

Над Нью-Йорком зійшов молодик
І повис на шпилі хмарочоса.
Я до явищ подібних не звик,
Серце інших пейзажів просить.

Скільки б щастя я раптом зазнав,
Скільки втіхи, тепла і принади,
Коли б, місяцю, ти заблищав
Там, де в сутінках мріють левади.

Тут зійшов ти немов на ганьбу,
Та тебе ж бо ніхто й не помітить.
Блискавиці жбурляє в юрбу
Тут реклама і очі нам сліпить.

О, коли б тебе взяти я міг,
Притулити, як брата, до серця.
Хай би шлях нам в Полісся проліг,
Де шумить очерет край озерця!

1958

* *
*

Свистять, шумлять, гудуть машини
Уздовж бетонного шосе,
Куди і хто оці лавини
Немов у вихорі несе?

Вони у череві Парквея,
Немов міраж, зникають вмить,
Де сохне паркова алея,
Бо нічим дихати і жить.

Мов листя на самотнім клені,
Тут в людях в'яне почуття.
В металу безумі шаленім
Моторів —
                  не сердець —
                                  биття!

1958

* *
*

Яке це щастя — кухоль пива
І крихта людського тепла.
Тече розмова незрадлива
Довкола дружнього стола.

Але ж це там, у нас, далеко,
На Україні, край Дніпра,
Де проліта старий лелека
Одвічним вісником добра.

А тут, на березі Гудзону,
Нема для роздуму хвилин.
Гуде сто тисяч тонн гудрону
Під міліонами машин.

1958

* *
*

Рокфеллер-центр — немов більмо,
Неначе ракова пухлина.
По П'ятій авеню йдемо,
Ну, чим тут дихає людина?

Ні, це не люди...
У клітках
Тут роботи чи марсіани...
Сюди не залетить і птах.
А що він тут робити стане?

1958

* *
*

Скрізь церкви тут — біля бані баня.
Видно, вірять люди в чудеса.
І таке у кожного бажання,
Щоб живим залізи в небеса.

Не гнітить мене така тривога,
Бо земних у мене безліч справ.
Я хотів би вірити у бога,
Але вірити нема підстав.

Утопають авеню і стріти
В чаді,
    в мороці,
                    в смердючій млі.
Був би бог, то він ніколи в світі
Не створив би пекла на землі!

1958

* *
*

Уолл-стріт — це западня, це морок,
Це глибокий, мов провалля, льох.
В горло міста, мов у пляшку корок,
Вгвинчений від років багатьох.

Він старий. Він клацає зубами
Металевих банкових вітрин.
Стоїмо, мов карлики.

Над нами
Стіни рвуться вгору, до хмарин.

Тут на те й споруджено будинок,
Щоб закрити сонце від людей,
Кинути у сутінках людину
Покидьком до банківських дверей.

Горе тим, що не знаходять змоги
Вирватись з цієї западні.
Я — щасливий. Стеляться дороги
В край веселий звідсіля мені!

1958

* *
*

Благословляю світлий день,
Чекаю серцем ту хвилину,
Коли я знов у край пісень,
Мов птах із вірію, прилину!

1958

* *
*

Одному — рай, для тисяч — муки.
Ні, ця система не для нас!
Нью-Йорк простяг шпилі, мов руки,
Спинає невблаганний час.

Але часу не спиниш.

Годі!

Минає день.

Минає рік.

І стукає в серця народів
Великих Перетворень Вік!

1958

* *
*

Батьки убили сина.
Як? Чому?
У відчаї?
З ворожої намови?
Ні, вирок був підписаний йому
«Святим ім'ям всевладного Єгови».

Юнак захворів.
Треба було кров
Йому для порятунку перелити.
Та підкорилась батьківська любов
Законам диким і несамовитим.

Релігії закон заборонив
Мішати кров.
Замовкла медицина...
Так мати вбила,
батько так убив
Нещасного, ошуканого сина...

1958

* *
*

Я не можу без тебе жити,
Наче річка без джерела,
Без землі плодородної — жито,
Ліс без листя
і птах без крила.

Я зів'яну, замерзну, сконаю
Без твоєї, кохана, краси,
Без якої безсило вмирають
В світі барви усі й голоси.

І тому ця земля така дика,
Непривітна, безплідна, німа,
Що на серці журба завелика,
Що тебе біля мене нема!

1958

* *
*

В Нью-Йорку співає Карась.
В кіно, на екрані, а все ж
Як добре, що пісня жива
Не знає кордонів і меж.

Ця пісня зі мною була
І серце втішала мені,
В далеких мандрівках не раз
На Тахо
і на Парані.

Я слухаю рідний мотив,
Де сяє перлинами сміх.
О пісне Дунаю й Дніпра —
Колиско пісень всіх моїх!

Ця зустріч з тобою отут —
Мов рідного краю привіт,
Немов запорізьких степів
П'янкий і хвилюючий цвіт!

1958

* *
*

Я міг би стати міщанином ситим,
Мізерних ідеалів шукачем.
Ти, Батьківщино, вчила мене жити,
Дбайливо підпираючи плечем.

І ми пройшли круті шляхи з тобою
Не сорок, мабуть, а сто сорок літ,
Жили й живем на світі боротьбою,
Якою перетворюється світ.

Не знаю, скільки ряст мені топтати,
Та як впаду,

то упаду в бою.

Я міг би ситим міщанином стати,
А ти мене призначила солдатом,—
Я вартовим під прапором стою!

1958

* *
*

Знову день, і знову невеселий.
Бродить осінь, мов старе вино.
Сняться, сняться наддніпрянські села.
Наче я покинув їх давно.

Затуркоче горлиця в уяві,
І зозуля в спогадах кує.
У походах, у гримучій славі
Там життя проходило моє.

Я не раз пройду стежками тими,
Де цвіте любисток у гаю,
Де у птахів позичав я рими,
Коли пісню починав свою.

Навесні, як гай, помолодію.
То дарма, що втома й сивина.
В пісні душу вичерпав зумію,
Мов криницю —
до самого дна!

1958

* *
*

Як в Конго, тут, у котловані, жарко
І парко так, неначе в Сомалі.
Покінчено навік з маленьким парком
На клаптику нью-йоркської землі.

Росте будинок. Надто дорогою
Є деревини кожної ціна.
Підводиться скелястою горою
Стіна біля стіни. І знов — стіна.

Десь є на світі рожі, і троянди,
І гладіолів райдужна краса.
Вночі — зірок далекосяжні мандри,
Уранці — перламутрова роса.

Десь є сади над сонною рікою
І далечінь, прозора і ясна.
Десь є... А тут скелястою горою
Стіна біля стіни. І знов — стіна.

1958

* *
*

Безногий інвалід останньої війни
На розі авеню Колумба і Бродвея,—
Протерта блуза, вицвілі штани,
Від поту перепріла портупея.

Немов іде в атаку він, у бій
За людське право дихати і їсти.
А біля нього, в гомінкій юрбі,
Спокійно бродять пещені фашисти.

З країн Європи виметений бруд,
З серцями, чорними від злочинів і злоби.
На твоїй шиї, інваліде, тут
Сидять ці «переміщені особи».

Ти щось гукаєш про криваву путь,
Якою йшов од бою і до бою...
Вони ж за тебе і їдять, і п'ють,
Ще й нехтують зневажливо тобою.

1958

* *
*

На бруку вивірка простерта.
На хутрі кров, сліди коліс...
Що бачила в хвилину смерті —
Струнку сосну, розлогий ліс?

Я не хотів би так вмирати...
Коли ж, розчавлений, впаду,
На поміч я не буду звати,
Бо цим не проженеш біду.

Лише згадаю дві зірничі
Твоїх сполоханих очей,
І встану я — міцніший криці
І невмирущий між людей!

1958

* *
*

Дивлюсь з вікна, неначе з дна криниці,
На клаптик неба високо вгорі.
Палають в серці відблиски зірниць —
Ранкової й вечірньої зорі.

Тієї, що над стародавнім Львовом
Мені, малому, вказувала шлях,
Яку я прагнув оспівати словом,
Яку бажав прославити в піснях.

І от тепер, під зіркою чужою,
Я посилаю тій зорі привіт,
Яка на світ родилася зі мною,
Яка зі мною кидатиме світ.

1958

* *
*

Американські діти йдуть в ООН.
Притьмом заповонила хол малеча.
Вона шмигає тихо між колон,
Гра виникає враз:
погоня,
втеча...

Та вчителька порядок навела.
Уже дітей ведуть екскурсоводи
Туди, де сувеніри на столах,
Де вниз і вгору
рухаються сходи.

Так, діти всюди дітьми є.
І їм
Я усмішку по-дружньому шлю щирю,
Як хочеться, щоб дітям світу всім
Світило завжди добре сонце миру!

1958

* *
*

Багряніють при дорозі клени,
А у нас давно вже падолист.
І приходять спогади до мене,
Наче з дому я одержав лист.

Мов твоєю милою рукою
На папері писані слова.
Наче розмовляю я з тобою,
Наче юність в серці ожива.

І не страшно, що я так далеко.
Я в чужій сторонці не один.
Он приймають за вікном смереки,
Наче щогли, голос полонин.

Все тут, любя, сповнене тобою,
Все нагадує про рідний край.
Не впаду, придавлений журбою.
Ні! Надійся. Жди. І зустрічай!

1958

* *
*

Гарлем — пекло? Пекло всюди тут.
Гарлем — джунглі.
Гарлем — чорні нетрі.
Бруду й сміття велетенський жмут,
Прірви дно —
на кожному кілометрі.

Гарлем — пекло. Дантове. Оце,
Що звелось проклятою марою.
Тут ніщо ніколи не цвіте.
Ні полин.
Ні квітка звіробою.

Розлилося сонце по дахах,
У тісному лабіринті блудить.
Глянеш — і охопить тебе жах:
Адже тут народжуються люди!?

1958

* *
*

«Во поле березонька стояла...» —
Так концерт почався на Бродвеї.
І завмерла, затремтіла зала
Від танку й мелодії тієї.

Я «Березку» бачив там, удома,
Але тут...

Словами не сказати.
Кожна пісня, що давно відома,
По-новому може зазвучати.

Кожен танець. Ритми хоровода.
І краса небачена дівоча.
І російська чарівна природа.
Й молодість, до співанок охоча.

І таким повіяло зі сцени
Радісним, окрилюючим святом,
Наче сам я у гаю зеленім
Птахом став співучим і крилатим.

1958

* *
*

Я не можу зупинити час,
Щоб з тобою в світі довше жити,
Щоб вітали щедрі весни нас
І до ніг вклонялось буйне жито.

Я не можу підганяти дні,
Щоб скоріш пролинув час розлуки,
Щоб назустріч вийшла ти мені,
Простягла, мов біле сяйво, руки.

Та я вірю в силу почуття,
Що міцніш за календарні дати,
Адже можу я усе життя,
Як у ранній юності, кохати.

Знаю твердо: збереже любов
Нас такими, як були з тобою
На узліссях спалених дібров,
Що гриміли відгомоном бою.

Ми не заскорузнемо в теплі,
Нас не зігне старість передчасна,
Нам належить молодість Землі —
Вічна, неповторна і прекрасна!

1958

* * *

*

Білий дім в облозі держать гідн,
Безробітні фахівці й студенти.

Кликніть —

з вами Вашингтон об'їде
І покаже зали президента.

Не спитавши, вас фотографують,
За хвилину — вже готове фото.
Вам візитну карточку дарують,
Бо погано жити без роботи.

А довкола — негритянські бари,
А довкола — вибухи реклами.
Бродять безробітні, мов примари,
Біля президентової брами.

1958

* *
*

Все тут з мармуру. Усе як в Римі.
Навіть пагорб зветься — Капітолій.
Потомаку хвилі, ледве зримі,
Наче Тібр на італійським долі.

Правда, тут немає Пантеону,
Правда, тут немає Колізея.
Тільки сірі мури Пентагону
Й монументів бронзових алея.

Монументи, бюсти, п'єдестали
В кожному парку і на площі кожній.
Зеленіють з бронзи генерали,
Бовваніють діячі вельможні.

Я шаную кожного народу
Історичні постаті і дати.
Вдячний долі я за цю нагоду
Видатного янки привітати.

Та навіщо дріб'язок усякий
В бронзу,
                  в мармур,
                                  у людську свідомість?
Зеленіють під дощем вояки,
Що й не всім історикам відомі.

1958

* *
*

У школі Чехова портрет,
В американській школі.
А далі — вирізки з газет,
Красуні напівголі.

Тут є розумні вчителі,
Тут є хороші люди.
А значить, правда на землі
Колись напевно буде.

Нехай живе реклама мод,
Але хай править розум.
До правди прийде й тут народ
Крізь бурі
і крізь грози!

1958

* *
*

Перед нами «Правда». Свіжий номер.
Скільки в ньому радісних подій!
Відчинили в рідний край вікно ми,
В край великих звершень і надій.

Наче ми не тут, за океаном.
Не лежить розлука тягарем.
Велетенським семирічним планом
З вами, співвітчизники, живем.

З вами будем гори штурмувати,—
В світі долі кращої нема!
Так шикуються в полку солдати,
Коли кличе у похід сурма!

1958

* *
*

Восени в Нью-Йорку — літня днина.
Стіни ж, наче скелі,— в вишині.
Знітилась в ущелині людина,
Мов комаха, на самому дні.

Туга в серці... Що мені казати?
Наче прірви — стріти й авеню.
Морок ночі до кінця прогнати
Не під силу й сонячному дню.

Міг би довго, далєбі, хвалити
Їх шляхи, машини і мости...
Та я хочу їздити й ходити,
Рідний краю, де квітуєш ти.

Сяєш неповторною красою!
Й уві сні ввижаються мені
Київ над дніпровою сагою,
Миле задніпров'я вдалині.

1958

А К Р О П О Л Ь

На Акрополі, де мармур білосніжний,
Ромен-цвіт, як в Києві, зацвів.
З моря влітку віє легіт ніжний,
Мов іще з гомерівських часів.

Тут скарбниця слави світової,
Тут Еллади гордість вікова.
Величі вселюдської, земної
В мармурі вкарбовані слова.

Тут Егейське море, наче лезо,
Де Пірей у сутінках затих,
На вершини подвигу йшов Глезос
По каменях вікопомних цих.

1959

* *
*

Аргентина. Уругвай. Канада.
Нетрища Нью-Йорка й Вашингтона.
Не така-то, далєбі, принада
Всі оті замор'я й закордони.

Тільки й щастя, що зберіг у серці
Вільний подих рідного роздолля.
Тільки й втіхи, що в великім герці
Гартувалась твоя власна доля.

У провулках Ріо чи Оттави
Ти не був мандрівником байдужим.
Дужим ніс ти запоруку слави,
Ти надію подавав недужим.

А тому не нарікай на втому
І, буває, на лиху пригоду.
Звідси ти повернешся додому,
Як боєць з далекого походу.

1961

ПАЛЕРМО

Канадським Каневом тут люди звуть
Палермо.

Переступив поет через моря!
Село подільське й манітобську ферму
Єднає віще слово Кобзаря.

Коли людина пестить і леліє
Чуття рідні, не втрачене ніде,
То серце сподівається і мріє,
То розум розраховує і жде.

І падають одвічні перешкоди,
Стає немовби вужчим океан,
Бо сонце правди і зоря свободи
Встають над світом кривди і оман.

Ми стоїмо віч-на-віч — дві епохи,
Та ритм один вистукують серця.
Й нам, далєбі, не дивно анітрохи
Зустріти наддніпрянського Співця

Отут, біля Торонто, на чужині...
Та ця земля вже наче й не чужа.
В Шевченка слові тут лунає нині
Народу українського душа.

ПОЕМИ

ДЕНЬ НАЧДИВА

(З поеми «Присяга вірних»)

ТОЇТЬ курган, як свідок тих часів,
Коли в лісах гули криваві січі,
Стоїть курган — могила між лісів,
Де кості прадідів зотлили у сторіччях.
А на могилу сходить войовник
На знак пошани? Чи несе він згадку?
І головою буйною поник
Столітній ліс перед оцим нащадком.
Він в далеч дивиться. Він бачить далину,
Якої нам не зміряти думками,
Він розбудив словами давнину,
І вітер б'є об со́сну, як в струну,
І під ногою оживає камінь.
«Віки, віки... Важкими кіньми
Дороги стоптано ясні,
Та вашу непринадну тіль ми
Ще зустрічаєм уві сні...
Віки, віки... На перехрестях
Туманом привид ваш проплив,
Похмурий літописець Нестор
Вас кров'ю серця оживив.
І ти, Богун, козак відважний,
Стоїш між нами, як боєць,
Про тебе спомини звитяжні —
В скарбниці сміливих сердець.
А серце, друже, кращий сховок
Для невмирущих почуттів,

Воно гартує зброю, слово,
Й до перемог кладе путі».
...Стоїть курган. Світанок.

Сонце сходитьь.

Як віз на тракті, так рипить кора.
Старі суглоби розправля природа.
Сховав бінокль. До штабу вже пора...
Та чарівна романтика світанку,
Вона начдиву завше до душі:
Щорс оглядає землю-полонянку,
Про незабутнє шепчуть комиші.

«Або згадаймо

чорну, чварну ніч,
коли Чумацький Шлях
крутивсь і плів петлю,
тоді,

сльозою не зросивши віч,
пройшов у ніч

закутий Кармалюк.

Він помста й гнів
кріпацького села,
з ножем в руці —
бунтар,

не розбишака!

В легені він вдихав
густу сибірську мряку
і, помираючи,

панам прокляття слав!»

Туман вогкий. «Пора! І так охрип я...
Здали Житомир. Ворог з трьох боків,—
З четвертого непроходима Прип'ять...
Та Берестечком нам

не вивершить боїв!

Нові часи. Нова знялася сила.

Нові ідеї двигают народ!

І як би смерть костлява не косила,

Ми швидко дійдемо до Брод!

Від штабу армії чогось немає звістки...

Денікін в Києві... Од півдня йде Махно...

Петлюра... Польща... Й тільки Прип'ять,

звідки

Донесення: не вийти крізь багно...

Та хто сказав про відступ? Мабуть, вітер

Нашіптує чийсь чужі слова...

На півдні? Там бої...»

...Схилився. Пахучі квіти.

Від запаху аж

дурманіє голова.

«Здоров. Гони!» І вже старенький «мітчель»,

Окраса автопарку тих часів,

Прямими просіками, між лісів,

Спішить туди, де рейки залізничні.

Там штаб дивізії.

«Ти не туди везеш.

У перший батальйон! Невже казати двічі?»

Праворуч рвучко повертає «мітчель»,

«Ви не казали...»

«Що ти там верзеш!..»

І завше так. Начдив шофера любить,

Але коли не в душі, то пробач,

Як слово вирветься різке

Чи навіть грубе,

Терпи, козаче, і не плач!

Йому минуло двадцять три недавно,

Близкучий полководець — він юнак, —

Спокійний, витриманий в битвах славних,

Але коли машина чимсь несправна,

Він може вилаяти так і сяк.

Та вже пройшло. Шофер всміхнувся хитро.

«Чого ви лаєтесь? Я правду говорив...»

Всміхнувся й Щорс. «Ну, ну, ти носа витри!»

Обом їм сорок. Отакий начдив.

Ось в батальйоні. Командир виходить.

«Де зведення за ніч?»

Руками той розводить.

Тоді начдив комбата запитав:

«Товаришу, сьогодні ти не спав?»

«Пробач, Миколо! Випив я з досади...»

«З досади?» Командир!

Оце для мене радість.

Та краще б рану я від ворога дістав,

Ніж, друже мій, таке побачить мав!..»

Оце й розмова вся.

І більш нічого поки...

Та не знайшов комбат

Уже душевний спокій...

Він Щорса знав.

Душа йому казала:

Ще раз — і станеш ти
на суд ревтрибунала!

А Щорс тим часом політкомом кличе:

«Ти, як партієць, відповідь даси...

На партнарадї твій поставлю відчит;

Розледачили! Та не ті часи...

Ти підготуйсь: як бесіди проходять;

Як неписьменних грамоті вчите,

Бо, так і да, чутки ідуть в народі,

Бо, так і да, щось тут у вас не те...»

Це «так і да» — його любима фраза...

Та він помітив — блідне політкомом...

«Ну, ти не сердьсь... Не місце тут обрамам.

Заходь,— ми поміркуєм за чайком...»

Тепер до кузнї. Яма там в землі,

Там під наметом роздувають горна,

Закликані начдивом ковалі,

В них повні жмені мозолів,

Рука робоча, мускуляста, чорна.

Три дні носили думу в голові,

Три дні гадали, як би то зробити.

Щорс їм сказав: «Є люди бойові,

Потрібна зброя ворога добити.

Я знаю вас. Нема таких майстрів,

Щоб врівень з вами хто спромігся стати,

Потрібні кулемети для бійців,

Є в нас тіла... А де станки дістати?»

Штабістам Щорс робити доручив

З картону й дикту цих станків моделі,

Шукати способу. І сам вночі

Рисунок зором уявляв на стелі.

І винайшли. Тепер і ковалям

Черга для винахідництва й роботи.

Ось кузня. Щорса ковалі здаля

Вітають, чола витерши від поту.

Робота спориться. Які ж бо тут майстри!

Поліські теслярі та ковалі з Волині,—

Роздуто горна, дим покрив костри,

Немов циганський табір у долині.

«Тут все як слід. Тепер давай до штабу».

І вже на третю швидкість запустив

Шофер розважливий. І вже далеко табір;
Лежить снарядами сплюндрований пустир.
Штаб поміщався у вагоні спальнім.
Все витерто, помито... чистота
Начдиву до вподоби.

«Хто днювальний?»

Хлопчисько тихо виповз десь з кута.

«Ти хто такий?»

«Боець...»

«Оце, насправді, диво!..

Тутешній ти? В якому класі був?»

«У п'ятім...»

«Учень? Карту дай. Можливо,

Ти в полку вже знання свої забув...

Ну, Лондон покажи...»

«Ось...»

«Розкажи про Спарту...

Так... Молодець. Так ось тобі наказ:

Вернись у школу та сідай за парту,

Кінчай освіту,— йди тоді до нас...»

«Не хочу я...»

«Я згоди не питаю,—

Наказую! Ти як собі гадав?

Бійців у мене тисячі...

а вчених... щось не знаю...

Учитись треба! Йди... Я все сказав...»

І вже до хлопця комісар підходить,

Повів, роз'яснює, для чого йде війна.

Начальник штабу звіт начдиву робить,

В дивізії приємна новина.

Він струнко став:

«Я точно перевірів...

Захоплено великий склад харчів...

Бійцям дамо... Пайки для командирів...

Ось план розподілу продуктів між полків...»

Начдив задумався.

«Діла такого роду...

Це все гаразд... Та ми не паничі...

Ми плоть від плоті армія народу,

У кожному селі — для нас харчі.

А там в тилу... там голодують діти...

Негайно ешелон з харчами до Москви.

Хай для дітей розподіляють звідти;

Пошліть в ЦК. Як думаєте ви?»
«Я думаю... бійцям».
«Е, ні, облиште!
Бійцям не солодко, та голоду нема,
А ось родинам їх в Чернігівщину вишліть
Все, що залишиться. Бо в кожного сім'я...
Бійці не шкурники. І про родини дбають...
Хай знають, що і ми не забуваєм їх...
Хто тил забуде, той війну програє.
Це аксіома. Досвід воен всіх.
Що далі?»
«Там чекає офіцер».
«Покличте...
Прапорщик?»
«Поручик. Ось листа вам...»
«Ага, служити... що ж, прекрасно це...
Відома, певне, вам військова справа?..»
«О, розуміється».
«Куди б хотіли ви?»
«Звичайно, в штаб...»
«У штабі місць немає.
На лінію вогню! У бойовища вир!
Даремно в штабі не тримаю!
Раніш з гвинтівкою в бою
Ви кров'ю власною
скропіть свою присягу,
Довіру заслужіть мою,
Здобудьте честь
іти під нашим стягом.
Тоді побачимо... В дев'ятий полк... Усе».
Поручик вийшов. Щорс! Таки недарма
Йому казали. Ноги аж трясе...
«Молокосос... А буде командармом!»
«Хто далі?»
«Делегація».
«Давайте!»
«...Ми з Кам'янця. Товариші в тюрмі!
Потрібні гроші. Пишуть: виручайте.
Вже все готово. Хто б нам допоміг?»
«Це так і да... Ні, грошей я не маю.
Гвинтівки й револьвери можу дати.
Нелегко це... Нелегко це, я знаю...
Але за революцію не страшно помирать!

Товариші в тюрмі? Ламайте стіни!
Я динаміту дам. Начштабу, відпусти».
...І знов здіймає куряву машина.
І знов снарядами сплюндрований пустир.
Вже полудень. Стоїть пекельна спека,
Проміння сонця коле, як багнет,
Шофер дипломатично запитав:

«Далеко?»

«Хіба не знаєш? Ясно — в лазарет...»
Такий знайомий запах йодоформу
Нагадує про школу, про життя
У Києві й стару військову форму...
Далекі, золоті, дитячі почуття!
Якою працею знання оці здобуті!
Якими труднощами! Та в боїв часи,
Як більшовик, веде полки розкуті
Колишній фельдшер... цей народу син.
Він партії оддав знання і силу,
Бо партія йому до перемог ключі
Вручила в руки, партія зростила,
Навчила, виховала, твердо ведучи.
В Москві навчала й на фронтах Сибіру,
Він з партією крізь бої ішов,
Він партії віддав усю без міри
Кипучу силу і гарячу кров.
І він живе на сторінках поеми,
Воскресне він десятками поем.
Машина під'їжджає. Стала. Де ми?
До лазарету ми за ним ідем.
Задуха, стогін... О важка хвилина!
Не кожному на білім світі жити...
Як вірний друг, як подруга, дружина,
Гвинтівка біля воїна лежить.
Як ще живий, не можеш втратити зброї,
Бо це ганьба і сором для бійця,
Такий закон і звичай цих героїв,
Такі запеклі мужні їх серця.
Начдив проходить тихо, непомітно,
Та вже його помітили бійці,
Всміхаються ласкаво і привітно,
Стискаючи гвинтівку у руці.
Вони поранені у бій за ним пішли би...
Начдив наказує: щоб бруду не було,

Щоб молоко для них з пшеничним хлібом
І м'ясо їм щодня ішло.
Та щоб гвинтівки всі здали на склади,
На них інфекція.
Не наробила б зла!
Й на фронті в них потреба чимала...
Він сам бере
Із рук бійців приклади.
Коли почув — немов хтось тихо кличе.
Щорс підійшов. Богунець молодий,
Землисте, зморене, замучене обличчя,
Гвинтівка з ним — товариш бойовий.
«У мене ось поранена правиця,
У матері я виріс одинак...
Одрізати хочуть... Різати не годиться...
А як земля? А господарство як?..»
Маленька драма. Скільки їх щодня тут!
Невже байдужістю він відповість на це?
А хлопець руку бачить вже відтату,
Й судом корчить болісно лице.
Щорс кличе лікаря й вродливу жалібницю,
Він має руки й одяга халат,
Бо треба хлопцю зберегти правицю,
Чого калікою вертатись до села?
А на руці набрякли чорні жили
І повні гною жовті пухирі...
Говорить лікар:
«Ми вже все робили,
Та треба різати... отут, вгорі...»
Питає Щорс червону жалібницю:
«Ви доглядати зможете за ним?»
Стоїть вона у вовняній спідниці...
Хитнула згідливо лицем блідим.
«Пристойну сукню треба їй пошити.
Скажіть завгоспу... як же звати вас?
Килина? Добре... Вам би слід спочити...
Та цьому парубку вділити час.
Потрібно різати? Ви, друже, в це не вірте...
Навіщо тіло різати живе?
Гарячі ванночки, компреси на ніч з спирту,
Гній вийде... Потім рана заживе...»
Хлопчисько плаче з радості... він вірить...
Сказав начдив — слова його закон...

І вперше тут без морфію, ефіру
Прийшов до хворого
Міцний, здоровий сон...
А Щорс в машині вже.

«Гони до школи!»

У школі він душею спочива...
Курсантів там братерське, дружнє коло,
Там армія гартується нова.
Серед бійців начдив збирав найкращих
І школу командирів утворив,
Він розумів, що битвам бути не раз ще,
«Потрібні командири»,— говорив.
Захоплено дивився на курсантів,
Коли ішли одягнуті як слід...
«Мов юнкери,— навкруг шептали,— франтів
Таких лиш за царя ще бачив світ...»
А він всміхався. Армія така
Змете з лица землі ворожі всі навали...
...В знак привітання піднята рука,
Його курсанти здалеку вітали.
У школі лекція. Виводять олівці
Химерні завдання математичні,
Гвинтівку вчора ще стискали у руці
Курсанти, командири чи бійці,—
Для них науки ці нові й незвичні.
Але поборюють. Бо наказав начдив
За кілька місяців пройти вогонь і воду
Наук, потрібних командиру взводу,
І чортовиння стратегічних див.
Раніш в гуртожиток начдив іде,—
Перевіряє чистоту й порядок,
Тут відкривають все охоче й радо
Днювальні. Бруду в них нема ніде.
На вікнах квіти. І ласкавий Ленін
З плаката дивиться, згинаючи брову.
На вікнах квіти... Пелюстки зелені...
Білизну з складу привезли нову...
Тепер на лекцію. Підводяться курсанти.
«Сідайте, друзі!»

Лекцію веде

Сам комісар — про те, як фабрикантам
І як поміщикам загибель врешті йде...
Скінчилась лекція. Любимого начдива

Курсанти підіймають на руках;
О молодість бурхлива і щаслива,
Така буваєш ти в горінні і в боях!
Нарешті Щорс з курсантами розмову
Кінчає про життя, про те, про се,—
Коротше скажемо:
Наш «мітчель» їде знову,
На стертих шинах він гойдає і трясє.
Додому їде Щорс. Бабуся там кульгава
Вкриває стіл святковим рушником.
А на столі його любима страва —
Гречана каша з молоком.
Обід закінчено. Годинку почитати...
Бере він в руки Марксів «Капітал»,
Він любить книгу цю конспектувати,
Де кожне слово — як живий метал!
Увага слабне... Лірики! Поетів!
Тут милий Пушкін. І Шевченко тут.
О бунтарі! Снагою кулеметів
Ми ворога в глухий женемо кут —
Це помста і за вас. Нам є за що помститись!
Яких ідей знамена несемо!
За справу партії в боях ми будем битись,
За комунізм, як треба, помремо!
Та жити хочеться...

Він кашляє...

підходить

До чемодана...
Нащо він йому —
Цивільний одяг?

Тут, у цих походах...

Невже забули ви

про сонце у Криму?

Війна. Туберкульоз. Та скоро, скоро,
Він вірить в це — загинуть вороги,
І він поїде в Крим, де кучеряві гори,
Де море обмиває береги.
О загадковий Крим!

Важких копит орди

Ти знаєш гул

і посвист ятагана,

Невільниць плач гіркий

і тихий шум води

Який нелегко, друзі, підписати,
Та ворог лютий, ворог — звір,
І ворога потрібно добивати!
На смертнім вирoku

свій підпис він кладе...

Це помста?

Ні. Це шлях до перемоги!

Ми не мордуємо жінок,

ми не осліплюем дітей,

Але до ворога ми невмолимо строгі!

Начдив Андрія довго потішав...

Схилившись низько, пісню заспівали.

Любима пісня! В ній була душа!

Безмірна глибина великої печалі.

«Замучен тяжелой неволей,

Ты славною смертю почил,

В борьбе за рабочее дело

Ты голову честно сложил...»

Підвечір Щорс в четвертий батальйон

Поїхав. Сутінь землю вже покрила.

Єдина фара, наче медальйон,

Жовтавим сявом світила.

Щорс пригадав розправу з Вергуном,

Бандитом однооким, вчора вранці,

Міцніше треба ще боротися з цим злом,

Щоб не грішили ним богунці й таращанці.

Ось Глоба, арештований,— утік...

Щорс викликав на вечір вартового

Про втечу в'яснити. Тут ліси густі...

На варту він бійця поставив молодого.

Можливо, вартовий невинен. А тепер

В четвертий батальйон. Там розвідка чекає...

Бере відважний розворот шофер,

Крилом машина по землі черкає.

Приїхали. Комбат рапортував

Про розвідку, про підготовку бою.

Щорс вислухав, свої поради дав

І зведення повіз у штаб з собою.

Але дорога з дому в штаб веда

Через полки, бригади, батальйони.

Скрізь треба бути. Провокація могла

Прийти від ворога в війська червоні.

Нарешті штаб. Коли вже всюди був,

Все бачив, знав, то й керувати легше,
Не раз начдив фіктивні звіти чув,
Не раз, бувало, командир прибреше.
Чи ради слави збільшують вони,
Чи, навпаки, щоби резерви мати,
Трофеї зменшують, бо важко в час війни
За точним обліком озброєнь слідкувати.
Щорс любить точність. Точність, чистоту,
Відвагу, чесність, мужність, силу волі,
Одвертість, відданість, довіру, простоту
Й розсудливість на бойовому полі.
Він в штабі. Тут сидять у сіряках
Дядьки з Пилипівки та з Чагарівки...
То Щорсові розвідники. По ярмарках
Вони розвозять потайки листівки.
Перекупкам потрібні папірці,
Щоб сіль, крупу чи мило загортати,
Підсунуть їй — тримає у руці
Листівки Щорсові, не вмючи читати.
І загортає в них для покупців свій крам,
І так загорнута в листівку йде обнова,
І так по селах йдуть листівки. Там
Знайдуться читачі, охотники до слова.
Розвідників виводить комісар,
Він зготував для них нову вже ношу,
Листівки розподілено,
Й сховались по лісах
Сміливі люди, мужні «листоноші».
Тепер черга Павлова. Наш герой
В кімнату входить. Зупинився.
Щорс фразу дописав. Поклав перо
Й на Пугаренка пильно подивився.
Павло мовчав. Кашкет в руках тримав.
Красивий парубок. На довгім переніссі
Зрослися брови. До очей припав
Русявий чуб — знак вроди на Поліссі.
«Ну, говори...»
Павло присів, почав...
Тут все було — минуле і сучасне,
Тут все було...
І щирість та в очах,
Яка, зайнявшись раз, ніколи вже не гасне.
І Щорс це розумів. Він точно міг, на диво,

Між друзів ворога пізнати й навпаки,
Цю пильність, це чуття, цей вимір, цю
властивість

Через фронти в серцях несли більшовики.

Вернувся комісар, і втрюх вони сиділи,
Павло в цей вечір стільки див почув!
Він чув, як певність входить в його тіло,
Він по-новому все життя збагнув.

Підвівсь Павло:

«Я хочу у бої!

Я Глобу виведу-таки на чисту воду!»

Начдив згортає папірці свої
Й милується на парубочу вроду.

«Ну, добре... Завтра розвідка іде
Під Чагарівку. Ти стежки покажеш...

Вона нам полонених приведе
Або, коли судьба, сама поляже.

Це справа небезпечна. Але нам
Потрібно знати про ворожі сили...

Пильнуйся, Павле, в розвідці. Вона
Необережного веде в могилу...»

Лишилися удвох начдив і комісар.

По селах треба зміцнювать ревкоми...

Підвечір в Щорса піднімався жар,
Хвороби приступ болісно знайомий.

«Миколо, годі! Вже спочити час!»

І комісар наполяга на слові;

Та Щорс говорить про потреби мас,

Про політвідділ, про діла військові.

«Ну, годі... завтра! Йди вже, спочивай!»

І майже силоміць він тягне до машини...

А дома хліб черствий

І прохололий чай,

Думки про жінку, про дитину...

Велике щастя в повноті життя,

Коли тривоги й радощі йдуть часті,

В безодні віри, в силі почуття.

У боротьбі — велике щастя!

ВЛАДИКАВКАЗ

Тільки сльози за Україну...
Не вмирає душа наша.
Не вмирає воля.

Т. Шевченко

ЗУСТРІЧ З ПОЕТОМ

Був час недолі і журби,
Таких не знали ми ні разу,
Тому поему боротьби
Назвем ім'ям Владикавказу.
Коли зустріли гори нас
Оті, що хмарою повиті,
То нам здалось, що встав Тарас,
Немов живий, в кріпацькій свиті.
Як зачаровані у сні,
Ми, зір потупивши, стояли.
Останні промені ясні
До брами вічності сягали.
Далеко був поет від нас,
На берегах Дніпра-Славути,
Та Прометеевий Кавказ
Нам допоміг його вернути.
І він ішов назустріч нам
Чурек і саклю захищати.
Зчорнілим від журби синам
В ту мить важку з'явилась мати.
А ми одержали наказ,
Щоб тут сконцентрувати сили,
І зрозуміли ми в той час,
Що ворог на краю могили.
Що нам назад шляху нема,
Нас не зляка примара смерті,
А натиск ворога злама
Жага сердець і мужність вперта.

БРАМА КАВКАЗУ

Та брама вічності була
У царство гір принадним входом,
У місті каменю і скла,
Де поєднались Захід з Сходом.
І в їх буденний супокій,
В садиби тихі над рікою,
Упала гучно, мов набій,
Тривога, зроджена війною.
Бо раптом перший хтось сказав:
Німецькі танки на Ардоні!
І покотились, мов гроза,
Автомашини, люди, коні.
В нас обірвалися серця,
І ми на стінах написали:
«Жде слава або смерть бійця,
Нам стануть кріпостью квартали».
Сімнадцять «хейнкелів» летить,
Горить в Затеречнім районі,
Тривоги неспокійна мить
Від серця кров жене у скроні.
І знали ми, що це не сон —
Сягають передмість шрапнелі,
Ще тільки вчора впав Ардон,
Сьогодні ворог у Гізелі.
Війська займали рубежі
У клекоті, в диму, у пеклі.
Та окопались на межі
Бійці, завзяті і запеклі.
І панорамою сторіч
Нам обрїй гори заслонили,
І впритул з смертю день і ніч
Ми черпали снагу і сили.

ВІТЕР З УКРАЇНИ

Брати Остапенки зросли —
Дмитро й Іван — богатирями,
Такі б Вернигорі могли
Назватись гідними синами.
Їх викохала та земля,
Яка запліднена повір'ям,

Що квітка шастя нам здаля
Цвіте червневим надвечір'ям,
Що серед скель закута міць
Чекає дотику людини,
Що віщим сяйвом блискавиць
Покрите небо України.
Розділиш долю ти навпіл
З землею рідною, з народом,
У громовицях ратних діл,
Щоб пасинком не бути згодом.
Брати Остапенки зросли —
Дмитро й Іван — багатирями.
В походах і в боях були
Вони нам рідними братами.
Закляк в журбі Владикавказ.
На сьоме листопада ранком,
В непевний світанкóвий час
На флангах появились танки.
Вони ішли з усіх боків,
І їх десятками лічили,
Серця забились у бійців,
Але бійці не відступили.
Ми знаєм назви тих причин,
Які породжують завзяття,
Ми знаєм лік важких годин,
Що в битві вистояли браття.
І двадцять танків у вогні,
Що їх Остапенки підбили,—
Найкращий підсумок борні
І вимір мужності і сили.
Брати у ранах. Чорний дим
Метляє вітер по долині.
Знеможеним, здається їм:
То ворон кряче в Україні.
І вітер з України мчить
Ридання, стогін і прокльони.
І клич розплати вже гримить
З Владикавказа до Ардона.

НАШАДОК ТАРІЄЛЯ

Пророче слово Руставелі,
Як іскра, в попелі жило.

В палатах княжої оселі
Співця дозріло ремесло,
Щоб увійти в аул убогий,
Як гасло й заклик, мрія й чин,
Щоб край картвельської дороги
Покласти поступу почин.
...Ми попрощались під горою,
І я Біцадзе руку стис.
Одною долею крутою
Над нами день прийдешній звис.
Що принесе нам цей світанок?
Що полудень в собі таїть?
Вершини гір, немов серпанок,
Лягли за гранями століть.
Біцадзе повз по кукурудзі,
Краплинами котився піт,
На мовчазному виднокрузі
Він бачив сни дитячих літ.
...Рішучим помахом гранати
Летять у прірви амбразур.
Йому судилося пізнати
В житті романтики грозу!
Вивчав її він у поемі,
Що дав народові Шота,
А здійснював у дні буремні,
Коли романтика проста.
Коли на полі, коло дзоту,
Звитяги міру платиш ти,
Коли колючим терном дроту
Закрито стежку до мети.
Чи вмієш ти, як він, в двобой
Чотири дзоти знищить враз?
Як так, бери спокійно зброю —
Ти гідний бути серед нас!

БОМБАРДУВАННЯ МІСТА ГРОЗНИЙ

Йшли ешелони літаків,
Щоб згряями на нас напасти.
Загірній обрій почорнів
У павутинні хижих свастик.
І місто Н зустріло їх
Квадратами вогню і криці.

Заметушившись, де хто міг
Ховались люди бліднолиці.
Зірвались бомби з-під крила
І свистом душі розривали,
І в цьому посвисті була
Вся суть скаженої навали.
Бомбардували німці тил:
У місті Н ми мали бази.
Знімався дим, вогонь і пил,
І запалало все відразу.
Гули десятки літаків,
І сотні бомб на місто впали.
В цей час підрозділи бійців
Добро народне рятували.
Високим полум'ям пожеж
Палала нафта. Диму хмари
До неба синіх узбереж
Несли благання помсти й карі.
Палали оддаль літаки,
Влучними пострілами збиті.
В цей день далися нам взнаки
Ці літаки несамовиті.
І день став ніччю. Навкруги
Звисала темряви завіса.
Та входило вже в береги
Життя, зміцніле в мить зловісну.
На п'яту ніч впав перший блиск
Зірниці, дим густий прорвавши,
Та іскри помсти збереглись
У серці нашому назавше.

МИСЛИВЕЦЬ З ТАЙГИ

Він знав, як подих побратима,
Закон сибірської тайги,
З добром мисливським за плечима
Життя провівши без нудьги.
Знав Одинцов тропу хижачьку,
І птаха лет між верховіть,
І мить, коли іде зненацька
Кошлатим привидом ведмідь.
Він пам'ятав джерел свічада,
Задуму вранішніх годин

І тихий шелест листопада
Над хатою, де жінка й син.
Ти там ходив на вовчі зграї,
Тепер, як воїн, примічай:
Спокійно люди помирають,
Коли ідуть за рідний край.
Та він не вмер. І це не чудо,
А мабуть, доля вже тяжка,
І нелюдів — до сотні буде —
Скарала снайперська рука.
Холодні зорі листопада,
Волога ранку, вітровій...
У перевірену засаду
Іде він з смертю на двобій.
Іде, годинами чекає,
Зате без промаху вже б'є.
І за далеким виднокраєм
Луною постріл віддає.
В цій постаті, що в полі мріє,
Що гартувалася в бою,
Твою, звитяжниче Росіє,
Я витривалість пізнаю.
Це ти, що подвигом щоденним
Наносиш ворогу удар,
Це ти під прапором священним
Ведеш узбеків і татар.
За тебе приймуть біль, і рани,
І смерть край Тереку-ріки
Рибалки з синього Севану
І чорноморські моряки.
Братерства нашого основа,
В ній впевненість незламна є.
Вона, мов куля Одинцова,
Ще в серце гітлерівця б'є.

ВОГОНЬ БЕЗСМЕРТЯ

Він був у тебе гідним сином,
Його любив дивізіон.
Нема Федотова. Загинув.
Для нас це й досі наче сон.
Бувають сни важкі і прикрі...
Його ми кличем наяву.

Та не поможе туги викрик,
Що пада каменем в траву!
Він пропадає в чистім полі,
Як сонцем випита роса,
Несе нові страждання й болі,
Не попеліє, не згаса.
На пагорб зійдемо ми нині,
Воронками розритий він.
Ми скажем горам і долині:
«Отут поліг Росії син!»
І матері, що народила,
Якої груди ти смоктав,
Оцю змалюємо могилу,
Напишем ніжного листа.
Розповімо ми, як умієм,
Про бурю наших пересердь,
Як про життя ти часто мріяв
І як прирік тебе на смерть.
Як ти на спостережнім пункті
Вогнем гарматним керував,
Як на скупім крем'янім ґрунті
Ти вмер між цих тужливих трав.
На цій землі, у цій країні,
Що рідною була тобі,
Віддавши серце боротьбі
І кров оддавши Батьківщині.
Оточений з усіх боків,—
А ворогів було дві роти,—
Ти не шукав величних слів
У час прощальної скорботи.
Затисши в пальцях телефон,
На небо глянувши південне,
Сказав спокійно ти: — Вогонь!
Вогонь спрямовуйте на мене!

Ми пам'ятаєм дим і пил,
Гнучкі спіралі полум'яні,
Пекучу спрагу, рештки сил
І світ, захований в тумані.
Ти тут поліг. Тебе нема.
З тобою німців сотня впала.
Минула осінь і зима,
Та не скінчилася навала.

Зате я знаю — по війні
Ми скажем: щастя перемоги
Дали нам ті, хто в славні дні
Не стали осторонь дороги.
Хто йшов до щастя навпростець
Крізь бій і смерть, крізь біль і муки,
Хто був звитяжець і боєць
І не ховав за спину руки.

Спокійно спи. Суха трава
Не колихнеться і не дише.
Постоїм в тебе в головах...
І матері листа напишем...

ЧЕТВЕРО В ДОТІ

Було їх четверо. Їх вів
Сержант Алтунін. Тут, край міста,
Між абрикосових садів
Прослалось бойовища місце.
Був дот глибокий, наче льох,
Між двох шляхів, на роздоріжжі,
Отут вони учотирьох
Лягли, мов камені наріжні,
Щоби нізвідки не пройти,
Не просочитися фашистам,
Їм краще тут грудьми лягти,
Ніж ворога впустити в місто.
До бою був готовий дот,
До бою воїни готові.
Навіки швидше б змовкнув рот,
Ніж змовив би зневіри слово.
Не чули тут ганебних слів
Чотири дні й чотири ночі,
Адже ніхто з таких бійців
Собі розпуки не наврочить.
У перший день в атаку йшли
На повний зріст зухвалі німці,
Зате на другий прилягли,
Лиш підіймались поодинці.
Повзли на третій, мов кроти,
Пустили на четвертий танки.
Бійці ж зріднились, як брати,

Вже в першій битві на світанку.
Три дні поранений боєць,
Іван Величко, знав звиягу
Трьох братніх відданих сердець
І тамував гарячки спрагу
Останнім казанком води,
Облишеним товаришами.
Вони з гранатами ровами
Повзли й верталися сюди.
І трое їх — за чотирьох,
Та ні, за всіх, за нас з тобою
Цей дім, цю вулицю, цей льох
Відстояли, не склавши зброю.
Була, здалось, остання мить:
Їх облягало десять танків.
І брат поранений горить
В цупких обіймах лихоманки.
У смертнім полум'ї війни
Бійці зробилися братами.
Було їх четверо... Вони
Вмиратимуть більшовиками!
Та смерті ще нема. Либонь,
Її, триклятої, й не буде.
Ми за життя ведем вогонь,
І ми життя собі здобудем!
Стають пліч-о-пліч з братом брат,
Тут четверо, а далі сотні.
Вже в танки ціляться з гармат,
Вже йдуть підрозділи піхотні.
І вже кипить гарячий бій,
Нема войовникам знемоги!
І вже у барві вогневій
Звелось сонце перемоги.

ГІЗЕЛЬСЬКИЙ БІЙ

Вітри Каспійщини. Вогні
Термітних куль. В серцях тривога.
І тихо. В мертвій тишині
Зродитись має перемога.
На карту глянь: Владикавказ.
Там, де вузька гізельська смужка,
У спину ворога якраз

З Ельхотово заходить дужка.
Тут сконцентровано удар,
Тут звисла смерть над ворогами,
Ліворуч — гори вище хмар,
Праворуч — клин, забитий нами.
Тож в добрий час! Умовний знак:
Ракети — серія червоних...
І, як завжди у час атак,
У грудях раптом похолоне.
І, як завжди, як йдеш у бій,—
Глухі удари крові в скронях,
І на вустах смага солона,
І присмак пороху у ній.
Та ще атаки не було.
Котились перекатні хвилі
Там, де сплюндроване село
Виднілося на небосхилі.
То кулеметники й стрільці
Спішили на рубіж атаки...
Командний пункт. На карті знаки,
Червоні, сині олівці.
Накреслив стрілку олівець,
Звелася постать генерала:
— У Клейста тактика зухвала,
Та прийде й Клейстові кінець! —
А кулеметники й стрільці
Повзуть, як перекатні хвилі.
Фашисти стримати не в силі
Порив, що рухає бійців.

* * *

Йшли хмарою штурмовики,
Радянські смертоносні «іли»,
Привітним помахом руки
Їх наші рубежі зустріли.
За ними «яки» й «лагги» йшли,
Славетне плем'я соколине.
Від сонця тіні їх лягли
На дно Гізельської долини.
І стрімкопадні літаки
Несли вантаж бомбардувальний.
Нелегко винести такий

Удар тривкий, удар навальний!
Вертають соколи назад,
На курс лягають дужим летом.
Вже в переливах канонад
Звучать гвардійські міномети.
Уже говорить бог війни —
Усіх калібрів б'ють гармати,
І ходить відгомін луни,
Мов землетрусу перекасти.
Вогнем спалахує снаряд,
Де в землю входив мирний заступ,
Вступають батареї в лад —
Почавсь артилерійський наступ.

* * *

Атаки мить. Суворий час
Двобою, помсти і розплати,
Де приступом потрібно брати
Землі гірської кожен пласт.
Наліт ворожих літаків,
Сліпучі блиски канонади,
У землю закопались гади
І косять мінами бійців.
Зумій тут волю напружити,
На рівні ноги твердо встати,
Щоб двісті метрів до мети
Всього життя ціною взяти.
В пекельнім гуркоті машин,
У клекоті вогню й металу,
Людина, що повзе помалу,
В собі еднає волю й чин.
Вона, на перший погляд, квола,
В очах її відбився жах,
Та битви хід в її руках,
Це знає Кривоніс Микола.
І він підводиться, встає.
Рука несхибна Кривоноса
Гвинтівку високо заносить,
Навідмаш дріт прикладом б'є —
Лама колючу загороду.
Сміливця кулі не беруть.
Вперед, бійці! Відкрито путь
Для помсти волею народу.

* * *

Солдатська честь! Ти у віках
Стоїш, як пам'ятник звитяги.
Відвага й мужність, наче стяги,
Заплетені в твоїх вінках.
І воскресає в наших лавах
Старий суворовський солдат.
Салютом лицарської слави
Звучать нам вибухи гармат.
Висока постать Кривоноса
Над бойовищем майорить.
Солдатську доблесть він підносить,
Як прапор слави, догори.

* * *

Противник в полудень збагнув
Прорив своєї оборони.
Ввели ми твердо в цю війну
Взаємодії військ закони.
Лили біля Гізелі кров
Німецькі і румунські роти.
Прославлений танкіст Петров
В бою підтримував піхоту.
І Кривоносова рука,
Рука бувалого солдата,
В атаку владно заклика
Нещадно ворога карати.
Коли б настала тишина,
Наш клич гучний струснув би гори,
Та в гулі цім ніхто не зна,
Хто щó кричить, хто щó говорить.
Тут кличуть подвигом вперед,
Тут агітують ратним ділом,
Стає грозою кулемет,
Коли рукам дістався вмiлим.
Стає тут зброєю приклад
У того, в кого мужність в серці,
І не поверне той назад,
Хто смерть стріча, як личить в герці.
В осінній мряці голубій
Пекельний клекіт битви тане,

В безумстві ворог в лютий бій
Резерви кидає останні.
Розтрощений німецький танк
У землю вгруз в пориві злому.
У Чіколі заграви, там
Б'є з гір, у спину, Тридцять сьома.
Немов обглоданий кістяк —
Побита крупнівська машина.
Куди не глянь, де оком кинеш,
З печаттю свастики — мертвяк.

* * *

Мерці! Саксонії мерці,
Баварські, пруські, римські трупи.
З тавром фашистським на руці,
Я вас зібрав би всіх до купи,
Німеччини гидкі сини,
Європи виродки плюгаві!
З Дунаю, з Рейну в чад війни
Прийшли в розбої ви, в неславі.
Я показав би вас усіх,
Ці незліченні гори трупів,
Тим, що послали вас для втіх
Захланних гітлерів і крупнів.
Дивись, Німеччино, ридай!
Глядіть, Італії банкроти,
Як Терек лютий з краю в край
Їх кров бридку у хвилях котить.
Нехай опівночі вони,
Як вовкулаки, світом бродять,
Хай кровопивцями війни
Їх закленають навек в народі.
У них немає матерів,
Їх породили вовчі зграї!
В родині нелюдів-катів
По них вовчиця зариває.
Дрижіть, знеславлені сини!
Ми дорогою кров'ю купим
Священне право — вашим трупом
Закидати поля війни.

І ворог здався. Вже тили
 Його міжгір'ями, неначе
 Потоки, стрімголов текли
 По річищах доріг у Нальчик.
 Потоки крупівських машин,
 Машини Оппеля і Шкоди,
 Котився каламутний плин —
 Провісник лиха і негоди,
 Свідоцтво відступу ясне,
 Панічний відгомін поразки,
 Солдатських амуніцій брязкіт,
 І путь, що краху не мине.
 Вона вела на захід владно,
 Та в Дігорі її зустрів
 Удар радянських стрімкоспадних
 Бомбардувальних літаків.
 Запрацювали бомбомети
 Повздовж вузьких гірських доріг.
 Німеччино нещасна, де ти,
 Дивись на виродків своїх!
 Вже їхні шкури догоряють
 На всенищівному вогні,
 Ущент розбиті їхні зграї
 Військам хоробрим не страшні.
 Вперед, до сяйва перемоги,
 Ключі Кавказу в нас в руці!
 Горять машини вздовж дороги,
 Лежать обпалені мерці.

ВПЕРЕД, НА ЗАХІД!

Увечері Владикавказ
 Розносив звістку шумом вулиць,
 І знали ми, що жоден з нас
 В цю світлу ніч очей не стулить.
 Кінчався сорок другий рік,
 В загравах сорок третій лине,
 Німеччина мерців, калік
 Його у розпачі зустріне.
 Ударом танків і гармат
 Ми фланг для наступу відкрили.
 І ворог котиться назад,

Рятує техніку і сили.
Звело судомою лице
Його, облудне і лукаве.
В степу поволзькому кільце
Зав'язано, як вузол слави.
Орджонікідзевський удар
Ніколи ворог не забуде.
І чули ми — в короні хмар
Казбек зітхнув на повні груди.
...А в серці зародився клич,
Стократ повторений луною,
Він розігнав журбу з облич
Людей, гартованих війною.
Вперед! На Захід! До Карпат!
До голубої стрічки Сяну!
Цей клич, повторений стократ,
Хай нам дороговказом стане.
Цей клич зродивсь, коли гули
Гарматні жерла одностайно.
Не тільки сльози за Україну,
А й кров ворожу ми лили!
Засвідчить нашу боротьбу
Шлях в Краснодар із Армавіру,
Де, зневажаючи журбу,
Ми в серці зміцнювали віру.
І там, де мерехтить Тамань,
На чорноморським чортоторії,
В блакиті зоряних світань
Нам привидом з'явився Київ.
Йому складали ми ясу
В степах кубанської долини,
І золоту його красу
Благословляли в ті хвилини,
До тебе, Україно, йдем
І несемо добро і волю,
Всесильним праведним вогнем,
Грозою пройдемо по полю.
Вперед! На Захід! До Карпат!
До голубої стрічки Сяну!
Цей клич, повторений стократ,
В путі дороговказом стане!

ПОЕМА ГНІВУ

I

Я бачу карту світу знов,
Забарвлену у дим і кров...

Крізь спогадів густий туман
Встає, мов сполох, океан
Тривоги, вибухів, пожеж.
І ти у сполохах встаєш,
Недавня юність наших днів:
Моя, моїх сестер, братів.

Прибила скроні сивина,
Та в серці ожива весна,
Бо посадили ми сади,
В них верховіття гнуть плоди...
Негода люта, злива, град
Вже не повернуть нас назад!

Хоч скрегіт чуємо здаля,
Хоч терпить нелюдів земля,
Хоч піниться кривава лють
І душогуби ще живуть,
Та не зв'ялити їм весни.

Прокляття палям війни!

II

Мій перший спогад про війну:
Ми прокидаємось від сну...
Хто тишу ночі обірвав?!
Жорстока темінь, блиск заграв
І надокучливий цей звук —
То месершміт, неначе крук,

Над містом вранці пролетів...
...Я друга давнього зустрів,
Він мов у маренні ішов,
А на руках у нього кров.

— Чия то кров? — я запитав.—
Обмий її.— А він мовчав.—
Дружина де і де синок?
Чого хисткий у тебе крок?
Що сталося, друже, говори!

...Шумлять у парку явори.
— Я вранці сина схоронив.
Цей месершміт його убив.
А кров на пальцях — це його,
Малого хлопчика мого!..

Він глянув поглядом сумним
У небо, привидом страшним
Там пропливав кривавий птах,
Він сіяв смерть, він сіяв жах.
Снаряди рвалися вгорі...

— Я кров обмию у Дніпрі,
Присягу кривну я складу,
Що тридев'ять земель пройду,
А вбивцю клятого знайду!

Пішов мій друг. В димах боїв
Його я більше не зустрів,
Та безліч друзів я знайшов,
Що мстили за дитячу кров...
Іх голос чую з даліни:

Прокляття паліям війни!

III

Чотири роки бились ми,
Стрічали нелюда грудьми,
У спину били втікача,—
Так воїн ворога стріча.
Такий у нас війни закон.

І вихор танкових колон
З Владикавказа у Берлін
Примчав дорогами руїн.

У незабутні ті часи
Ми чули дружні голоси —
Боролись чехи серед гір,
На схід спрямовуючи зір,
Бо світ трудящих вірить нам —
Солдатам і трудівникам.

Та в час страждань, важких зусиль,
У затишку, за сотні миль,
Де не проходив битви шквал,
Ділив прибутки капітал.
Де був тоді їх другий фронт?..
Чорнів од згарищ горизонт,

Де Голль в Наполеони ліз,
А Черчілль серед крові й сліз
Новий виросував фашизм.

Нас мудрість Партії вела.
І наша міць перемогла.
Ще дужчі з бою вийшли ми,
Ми світ відстояли грудьми —
Вітчизни доблесні сини.

Прокляття паліям війни!

IV

Ми в Прагу входили в ті дні,
Настав-таки кінець війні,
Бо перемоги гордий стяг
Завершив наш звитяжний шлях.
Чехословаччини народ
З судетських крем'яних висот,
З моравських, влтавських берегів
Позбувсь навіки ворогів.
Він визволителів вітав,
«Славіцу» воїнам співав,
«Радіци» в селах і містах
Нам квітами встеляли шлях.

І Прага, Прага золота —
Так звать слов'яни неспроста
Столицю Чехії — до ніг
Нам сипала жасмину сніг.
Маленьке, лагідне дівча
Я взяв на руки, до плеча
Воно торкнулося мені,
Дало троянди вогняні.
Я обережно їх узяв,
Неначе пелюстки заграв,
І радість наша, щастя вир
Сплелись в єдинім слові: МИР!

Ми так завершили похід,
Ми ствердили слов'янський Схід
Як справедливості оплот,
Як поривання до висот,
Як людства радісну весну,
Як мудрість Партії ясну.

І знали ми: в цей славний час —
Слов'янство все вітає нас,
Вітають Вісла і Дунай
Наш гордий, непохитний край.
І знали ми, що далі в путь
Брати слов'яни з нами йдуть.
А з ними йдуть народи ті,
Які здолали на путі
Гидку коричневу чуму —
Фашизму дикого пітьму.
У мирі стали жить вони...

Прокляття паліям війни!

V

Я бачу карту світу знов,
Забарвлену у дим і кров.

Загроза чорна, мов гроза,
На обрій знову виповза.
Повзе ядуча каламуть,
З-за океану держить путь,
Здушив реакції розгул
Мадрид, Афіни і Стамбул.

Алжир нескорений в огні
Щодня ввижається мені.

Мій брате, друже, побратим,
Дамо ми відсіч силам злим!

Нас не злякати, не зламати,
Ми стоїмо, як дужа гать,
Всім темним силам на шляху,
Ми знаєм вдачу їх лиху!

Але не треба більше слів,
Бо не слова говорять — гнів,
Не почуття, а грізний шквал,
Рядків розпечений метал.

Мій брате, друже, пам'ятай,
Що є один на світі край,
Що є Вітчизни вірна путь,—
На манівці нам не звернуть!
Мій брате, друже, пам'ятай,
Що дужий наш радянський край,
Що кожен подвиг мій і твій
Є миру вірний вартовий,
Що труд щоденний мій і твій
Є миру вірний вартовий,
Що стяг Вітчизни бойовий
Є миру вірний вартовий!

Тож знайте, вбивці, знайте ви —
Не згасне сяєво Москви,
І слава Києва гримить,
Живе між нас і буде жить
Братерства вічного весна
І дружби пісня голосна.

Твердий, незламний, мов граніт,
Встає демократичний світ.
І людство виборе собі
Ясне майбутнє в боротьбі.
Мій друже, на весь світ гукни:

Прокляття паліям війни!

ДРАМАТИЧНІ ПОЕМИ

СЕРЦЯ ХОРОБРИХ

*Пам'яті Героїв Радянського Союзу
Н. Гнилицької і С. Железного*

В ПОЕМІ ДІЮТЬ:

Ніна Гнилицька — комсомолка, розвідниця Н-ської дивізії.

Сіроока русява дівчина.

Спартак Железний — комісар окремої розвідроты, політкерівник.

Паша Білогрудова — подруга Ніни.

Генерал-майор — командир дивізії.

Юра Рязанов — зв'язковий.

Валя Винокурова — медсестра.

Хацько — старшина розвідроты.

Гусейн — старший лейтенант.

Тугай

Марчук } розвідники.

Кузьмін }

Вартовий. Бійці.

Німецький ефрейтор.

Німецький офіцер.

Дія відбувається в Донбасі пізньої осені 1941 року.

ПРОЛОГ

Злітає вгору жайворон у полі,
Татарське зілля з вітром гомонить,
Вершина обгорілої тополі
Про помсту мріє і про кару снить.
І кличе друзів, кличе побратимів
Якась тривожна і палка душа,
Вгадай її — у просторі незримім,
В лісах Карпат, в дніпрових комишах,
Вгадай її в старій донецькій хаті —
В родині українських шахтарів,
Візьми за руку — й не питай багато,
Бо душу мужності відчуєш ти без слів.
Візьми за руку, й поведи між люди,
І словом клятви друзям обіцяй:
Хай лютий ворог пошматує груди,
Ти знаєш, як любити рідний край.
Тебе навчила дівчина русява,
В донецькій хаті виросла вона,
Її любов, і зненависть, і слава
У бойових ділах твоїх луна.

ДІЯ ПЕРША

КАРТИНА ПЕРША

На командному пункті Н-ської стрілецької дивізії. Невеличкий донбасівський хутірець. На краю його, в бліндажах, дивізійна розвідрота. Ніч на 1 листопада 1941 року. Темрява.

В артовий

Стій! Хто йде?

Голос

Свої.

В артовий

Пропуск?

Голос

«Наган».

З темряви виходять комісар розвідроти, політкерівник Спартак Железний і старшина роти Хацько. Спинулися. Вартовий крокує далі.

Спартак

Світанок скоро вже, а досі їх немає.

Хацько

Либонь, загинули.

Спартак

Не може того бути.

Між них — Тугай, досвідчений розвідник,
Сміливець він, нічого не боїться.

Хацько

Колись якийсь-то дядько говорив,
Що і небоя вовки з'їли.

С п а р т а к

Це застаріла приказка, Хацько.

На обрії спалахують ракети, чути вибухи мін. Далекий
кулеметний вогонь.

Ось бачиш, друже? Ні, вони живі.

Живі ще, бачиш?

Х а ц ь к о

Це ракети німця.

С п а р т а к

І міни теж. Це фріци їх накрили,
Ракетами освітлюють дорогу
І мінами безперестанку б'ють.

Х а ц ь к о

Ну, міни хлопців наших не злякають.

Знов спалахи ракет, вибухи мін. Знову кулеметний вогонь.

С п а р т а к

Боюсь за них. А генерал чекає
На результати розвідки.

Х а ц ь к о

Еге ж...

Тугай надійний... Хоч гарячий надто.
Ти ще у нашій роті не служив, —
Ми на Дніпрі тримали оборону;
На правий берег уночі Тугай
Подався в село, щоб старосту скарати.
Його з-під ліжка витяг, та не вбив,
А наказав вести у штаб фашистський.
Ідуть вони, аж раптом у саду —
Команду фріців чують близько.
Тоді гукає староста: «Рятуйте!»
Напоготові мав ножа Тугай...
Оте нікчемне, зрадницьке «рятуйте»
Було останнім словом лиходія.
Але на гвалт зчинилась стрілянина,
Заплутався Тугай поміж кущами,
Та темна ніч — розвідникова мати...

Тугай гранату кинув і прорвався,—
Та мінами вони покрили сад.
П'ять ран осколочних, чотири кулевих,
Увесь, як решето, Тугай скотився з кручі.
Та переплив Дніпро. І як в цю ніч не згине,
То сам про цю пригоду розповість.
Мене турбують, комісаре, коні.

С п а р т а к

Ти знов своє.

Х а ц ь к о

Не смійся, комісаре,
Я коней шестеро найкращих одібрав,
І як вони повернуться без коней,
То голови я позриваю їм.
Люблю я коні. Викохав я їх...

Чути сигнал, під'їжджає машина. Входять генерал-майор та Гусейн. Спартак і Хацько вітають генерала.

Г е н е р а л - м а й о р

Теж не спите? Що, розвідки немає?

С п а р т а к

Нема, товариш генерал-майор.

Г е н е р а л - м а й о р

Тривожні

Донесення із спостережних пунктів.
Двадцятий полк уже зазнав удару,
Ви чули вибухи та бачили ракети,
То із Веселої через Хрустальну
Б'є ворог на Княгинівку, щоб взяти
І Красний Луч, і шахти доokoла.
Розвідники потрапили в біду,
Електростанцію не висадили й досі.
А там—відомо вам—командний пункт фашистів.
Як хто з розвідників повернеться живий,
Негайно повідомити мене.

С п а р т а к

Єсть повідомити, товариш генерал.

Генерал і Гусейн виходять. Сигнал, машина поїхала. Виразніше чути, як клекоче бій.

Х а ц ь к о

Я чув, що генерал-майор колись
Сам в розвідку ходив.

С п а р т а к

На сопку Заозерну
Під час боїв на озері Хасан
З трьома бійцями вдерся він і сопку
Під найжорстокішим вогнем тримав,
Аж поки не дістав підмогу...
Хтось іде.

Х а ц ь к о

(вдивляючись у темряву)

Вони ідуть... А мусили б приїхати!

Входить Кузьмін, за ним двоє бійців несуть пораненого.

К у з ь м і н

Сюди, сюди. Несіть його в бліндаж.
Ну, ось ми й дома. Тьху! І плюнути не варто.

Двоє бійців з пораненим зникають у бліндажі.

Курити хочеться до смерті.

С п а р т а к

Закури.

К у з ь м і н

Товариш комісар! Це ви?

С п а р т а к

Доповідай!

К у з ь м і н

Прийшли в село... Ні, дайте закурити,
Всю ніч цигарки в роті не тримав...

С п а р т а к

На, затягнись. Мерщій. Доповідай.

Кузьмін

Отож, кажу, прийшли ми у село.
Фашисти саме готували наступ,
Ну, ми й потрапили між двох вогнів.

Спартак

Про це я знаю вже. А де Тугай?

Кузьмін

Ось я вам по порядку розповім:
В садку тихенько коней прив'язали...

Хацько

Пропали коні: змії, скакуни...

Спартак

Товариш старшина! Іди мерщій подбай,
Щоб до пораненого медсестра прийшла,
Щоби людей як слід нагодувати.

Хацько

Прислати медсестру й людей нагодувати.
Дозвольте іти?

Спартак

Іди.

Старшина виходить.

А де Тугай?

Кузьмін

Я думаю, в живих його немає.
Такий, як він, не здасться у полон.

Спартак

Погану звістку ти мені приніс.
Як міг ти Тугая самого залишити?

Входить медсестра Валя Винокурова.

Валя

Товариш комісар, на виклик ваш прийшла.

С п а р т а к

Ідіть в бліндаж, зв'яжіться з медсанбатом,
Пораненому дайте допомогу.

В а л я

Єсть дати допомогу. Можна йти?

С п а р т а к

Ідіть.

Валя йде в бліндаж.

(Кладе руку на плече Кузьміна).

Іди до старшини — поїж і спочивай.
А потім в цьому ділі розберемось.

К у з ь м і н

Товариш комісар! Я присягаю вам:
Його вогнем відрізали від нас.

С п а р т а к

Вогонь не може розлучити друзів.

К у з ь м і н

Товариш комісар! Клянуся вам!

С п а р т а к

Іди.

Мене чекає генерал-майор.
Іди до старшини — поїж і спочивай.

(Виходить).

К у з ь м і н

(стоїть, похиливши голову)

Вогонь не може розлучити друзів...
Тугай, Тугай, якщо загинув ти,
Ганьба мене, як боягуза, вкриє.
Та хто з нас винен? Хто розсудить нас?
...Вогонь не може розлучити друзів...

КАРТИНА ДРУГА

Село Княгинівка в Донбасі. Хата шахтаря Тимофія Гнилицького.
Ранок 1 листопада 1941 року. В хаті старша дочка Тимофія —
Ніна. Чути клекіт бою.

Ніна

Всю ніч триває бій. Мов каламутна хвиля,
Війна котилася все ближче, ближче й ось —
До нас дійшла. Княгинівка палає...
Де сухозлітка осені стелилась,
Там дим лягає на степи донецькі.
На шахті тихо... Моторошно аж
Від тишини тієї, від руїни.
Скалічене, побите все лежить
І проклина годину лихоліття.

Чути легкий стук у вікно.

Це мати, певно.

(Іде, відмикає двері).

До хати вбігає схвильована Паша Білогрудова.

А, це, Пашо, ти...

Паша

А ти вже, певне, думала, що німці?

Ніна

Я маму жду.

Паша

Хіба нема її?

Ніна

Розбіглися по родичах, сусідах
І мама, й Віра, й Зоя, і маленьку
Взяли з собою. Батько, той блукає
По шахті. Мабуть, буде партизанить,
А з рідних місць нікуди він не рушить.
Ну, що ж, Параско, підем в партизани?

Паша

З тобою я — хоч в брід, а хоч у воду.

Н і н а

Ти вірна подруга.

Чути стук.
Хтось гулає у двері.

П а ш а

Це німці!

Н і н а

Що ж... Піду назустріч їм.

*(Бере пістолет, кладе за пазуху. Іде до дверей,
відмикає).*

На дверях Т у г а й.

Т у г а й

Дівчата, ви самі?

Н і н а

А що тобі до того?

Т у г а й

Ви — бачите, хто я... А звать мене Тугай.
Я одірвавсь од групи... ранок вже...
Мені б до ночі десь переховатись.
В селі вже німці.

П а ш а

Зараз будуть тут!

Коротка пауза.

Н і н а

Иди в ту хату. Батьків одяг там,
А цей мені даси, я заховаю.

Тугай виходить в другу кімнату.

П а ш а

Та нас фашисти, Ніно, постріляють.

Н і н а

Ну, це ще ми побачимо, Параско.

У двері стукають прикладом.

П а ш а

Вони...

Н і н а

Іди, поволі відчиняй,
А я сховаю одяг Тугая.

П а ш а

О ні, та що ти! Я боюся...

У двері знову стукають.

Н і н а

Цить!

Наказую тобі, йди до дверей, затримуй.
А потім, ніби радісно, впусти...

(Виходить до Тугая).

У двері б'ють прикладом. Паша поволі йде до дверей.

П а ш а

А хто там?

Г о л о с е ф р е й т о р а

Дейч зольдатен. Відчиняй!

П а ш а

Ой, німці, лишенько... Від страху згину я.

Г о л о с е ф р е й т о р а

Хайль Гітлер! Ну?.. Ми будемо палить.

П а ш а

(тихо, рішуче)

Ах, ти загрожуєш! Тепер я не боюся.

(Підходить до самих дверей).

Та зараз, зараз, дайте одягтись!

Г о л о с е ф р е й т о р а

Нам холодно. Ми мокрі. Відчиняй!

П а ш а

Стривай, який прудкий. Дай одягнутись!

До кімнати входять Ніна і переодягнений Тугай.

Ніна

Вже все в порядку.

Паша

Добре. Я й кажу:

Вже з одягом скінчили. Тож заходьте!

(Відчиняє двері).

Входять єфрейтор і десяток солдатів. В коротких курточках, промоклі до нитки, вони дрижать від холоду.

Єфрейтор

Чого так довго?

Паша

Треба ж одягтись.

А вас чого так нетерплячка гонить?

Єфрейтор

Ну, ти, мовчать! Я єсть єфрейтор. Хто це?

(Показує на Тугая).

Ніна

Це чоловік мій, з шахти 10-біс.

Паша

Дощу надворі начебто нема,

Та де це вас до нитки так змочило?

Єфрейтор

Немає дощ?.. Ми річку форсував.

Бр-р. Єс іст кальт. Погана руська осінь.

Ніна

(тихо)

Зокрема для непроханих гостей.

Єфрейтор

Га? Хто сказаль? Ти не совет зольдат?

Т у г а й

Ні, я шахтар. Он шахта біля річки
Біля Хрустальної, де так промокли ви...

Є ф р е й т о р

О, ес іст калът. Вір волен есен. Їсти!

П а ш а

(тихо)

А сто чортів в печінку ти не хочеш?

Н і н а

(до Тугая)

Неси-но, чоловіче, молока,
Та хліба дай. Он там. Ходімо вдвох.

Виходять у сусідню кімнату.

Є ф р е й т о р

(до Паши)

А муж хазяйки — не совет зольдат?

П а ш а

Та ні-бо, що ви! Він кріпильник шахти...

Є ф р е й т о р

Та бог із ним. Сюди за нами прийде
Фельджандармерія й гестапо, то вони
Порядок наведуть. О, айн, цвай, драй!

Н і н а і Т у г а й вносять глечик з молоком і хлібину.
Солдати жадібно кидаються на їжу.

Є ф р е й т о р

А масло, сир?

Н і н а

У нас цього немає.

Є ф р е й т о р

Немає? Треба мати. Обшукать!

Двое солдатів кидаються обшукувати хату.

П а ш а

(тихо)

Ой лишенько! А одяг Тугаїв...

Т у г а й

Пане ефрейторе! Дозвольте закурити...

Є ф р е й т о р

Кури, як маєш що.

Т у г а й

Я в вас розжитись думав.

Є ф р е й т о р

А ти не думай. Думати не смій.

Коли б я думав, то б не був ефрейтор.

А вас іст дас ефрейтор? Фюрер сам

Єфрейтором кар'єру починав.

Йшов знизу він,

а високо закінчить.

Н і н а

(тихо)

На шибениці.

Т у г а й

Та воно і правда,

Як думатимеш — голова опухне.

То що ж, закурюйте, коли у вас нема.

(Простягає тютюн).

Є ф р е й т о р

У мене є, але для себе. Хальт!

(Виймає цигарку, закурює).

Тугай крутить «собачу ніжку». Солдати скінчили обшук. У них повні руки істівних припасів.

Оце і все? Забратъ. Зольдатен, марш!

П а ш а

(услід їм)

Ідіть, щоб вітром вас розвіяло в степу.

Є ф р е й т о р

(повертається)

Га? Хто сказаль?

(До Паші)

Ти ненавидиш нас!

(Б'є її навідмаш)

Фельджандармерія... Гестапо... і капут.

О, айн, цвай, драй! Капут!

(Іде до дверей).

Тугай кидається на ефрейтора, та Ніна стає йому на дорозі.
Єфрейтор виходить.

Т у г а й

Я ледве стримався...

Н і н а

І правильно зробив.

Настане день, і прийде час розплати!

З а в і с а

ДІЯ ДРУГА

КАРТИНА ПЕРША

Розвідрота Н-ської дивізії. Бліндаж комісара. Вечоріє. В бліндажі Юра Рязанов. З стелі бліндажа падають додолу важкі краплі води. Юра сидить верхи на ящику від боеприпасів і пише листа.

Юра

Отак, здається, краще: «Рідна мамо!
Не лай мене, не сердься і не плач.
Хоч в нашій роті я і наймолодший,
Але я не з останніх на війні...
Ходжу я в розвідку...» Е, ні, про це не треба.
Жінки, вони цього не розуміють,
Вона подумає, що це щось небезпечне,
Та буде плакати... Шкода мені її.

(Пише)

«Матусю рідна! Тут ніяк не страшно,
І безпеки зовсім тут нема,
Фашистів я нітрохи не боюся...»
Ні, ні, цьому вона вже не повірить,
Бо на війні таки буває страшно,
Подумає, що хвастаю, мсв дурень...
Ну, що б то їй хороше написати?

(Думає, швидко пише, читає).

«Я з комісаром Спартакком Железним,
Я для зв'язку при ньому скрізь буваю,
Тож напишу тобі про комісара —
Три кубики й на рукавах — зірки.
Він любить нас, ми любимо його.
І кожен раз, як тільки стихне бій,
Питає він: «Чи всі зібрались, хлопці?»
Не завжди всі збираються, не завжди...
Але на місце їх приходять інші.

А наш Спартак, наш мужній комісар,
Той скрізь попереду — в огонь, у небезпеку.
Той скрізь попереду, він кулі не боїться...»

Краплі з стелі переросли в струмки. Юра кидає писати, береться
порядкувати в бліндажі. Він знаходить порожні консервні банки
й підставляє там, де протікає.

Ну й надокучливий осінній дощ.
Так він бліндаж замочить наш. Тоді
Не буде де й спочити комісару.

До бліндажа входить Кузьмін. Струшує плащ-палатку.

Кузьмін

Немає, Юро, комісара?

Юра

Ні.

Заждіть хвилину, скоро, певно, буде.

Кузьмін

Та я зажду, бо нікуди іти.
Листа мудруєш? Певне, чорнобривій?

Юра

Ні, матері.

Кузьмін

Щасливий, Юрку, ти,
Що душу можеш вилити в листі.

Юра

А вам хіба нема кому писати?

Кузьмін

Чому б то ні? Дружина, діток двоє...
Писати сів — не в'яжуться слова.
Тугай у голові. Він відірвавсь в районі
Електростанції, ми кинулись шукати,
Та вогневим нальотом з мінометів
Його від нас відрізало. В село
Вступили німці. Де Тугай, не знаю...

Ю р а

А комісарові доповідали вже?

Ку з ь м і н

Доповідав. Він сердиться на мене,
А що мені? У мене свідки є,
Суда і трибуналу не боюся,
Але довіру втратить в комісара —
Це гірше, ніж військовий трибунал!

Ю р а

О ні! Не зразу він людині вірить,
Та вже коли повірив він у тебе,
То власну душу на поталу дасть,
Але від друга серця не відверне.

Ку з ь м і н

Оце мене найбільше і турбує.
Так, що й листа не дописав... Кури.

Сидять обидва й закурюють як рівні.

Ю р а

Я теж ніяк не допишу кінця.
Жінки, вони народ невитривалий,
Не те, що ми — чоловіки. Ти ж знаєш...

Дзвонить польовий телефон.

(Бере трубку).

Железного нема. Вас слухає Рязанов.
Товариш старший лейтенант? Іду!

(До Кузьміна)

До ад'ютанта генерал-майора
Я побіжу. Ви почекайте тут.

(Виходить).

Ку з ь м і н

Так і мені десь пише син листа.
Вже мій Петрусь, либонь, такий, як Юра.
Оце погомоню із комісаром
І напишу про все їм, як блукаєм

По ночах ми таємними стежками,
Які лише розвідникам відомі.
Про дружбу бойову... Ні, краще не писати...
Піду у ніч, у п'ятому, чорту в зуби.
Хоч під землею Тугая знайду.

Чути стукіт кінських копит, гомін голосів. Кузьмін прислухається.
До бліндажа входять Спартак Железний, Хацько, Тугай,
Ніна і Паша.

С п а р т а к

Оце промокли, хоч бери й викручуй.

(Струшує плащ-палатку).

К у з ь м і н

(кидається до Тугая)

Тугай! Живий?

С п а р т а к

Давай на тебе гляну

При світлі, друже мій. Дай обійму тебе.

(Міцно обіймає Тугая).

Х а ц ь к о

А я тебе за коней поцілую.

Т у г а й

За коней ти цілуй оцих дівчат.

Х а ц ь к о

Як, обидвох?

П а ш а

А що, хіба несила?

Х а ц ь к о

Хацька ти, дівче, краще не дратуй,
Потрапиш в руки — богові молися.

П а ш а

Я б краще помолилася за те,
Щоби потрапить в добрі руки...

Н і н а

Пашо!

Як дам тобі я прочухана зараз!

Х а ц ь к о

Ади, ади, уже й приревнувала.

Н і н а

Чого мені?... У мене «чоловік»...
Ось познайомтеся.

(Показує на Тугая).

Т у г а й

Сьогодні поженились.

А повинчав нас фріц-ефрейтор вранці...

С п а р т а к

Я певен був, що ти, Тугай, живий...
Як електровня?

Т у г а й

Ще чекає нас.

Пропав би я, якби не Ніна й Паша!

Як звечоріло, коні ми знайшли

Там, де, Кузьмін, з тобою прив'язали.

К у з ь м і н

Скажи, куди тебе чорти схопили?

Я другу ніч сьогодні вже не сплю.

Т у г а й

Найбільш за все я, друже, хвилювався,

Що у гарячці, відірвавшись сам,

Я міг і вас цим самим погубити,

Коли б поклали ви мене чекати.

К у з ь м і н

Так зважив я в ту мить...

С п а р т а к

Та ти казав,

Що зник Тугай, відрізаний вогнем.

Вогонь не може розлучити друзів.
Тут винен не вогонь, а сам Тугай.

Т у г а й

Мене могло лиш чудо врятувати.
Це чудо сталось. Ось воно! Дивіться...

(Показує на Ніну).

С п а р т а к

Спасибі вам, товаришко, за це.
А ти, Кузьмін, не май на мене серця,
Це не підозра, тільки докір був...
Қазав тобі: поїж і спочивай,
А ти чомусь став раптом гарячитись...

К у з ь м і н

Про честь мою йшла мова, комісаре,
Тому-то я і схвилювався так.
Тепер піду і допишу листа
Дружині: жив, здоров... Ну і так далі...

(Пішов).

С п а р т а к

Тугаю, ти догану заробив.

Т у г а й

Але зате привів дівчат...

(Глянувши на Хацька).

...І коні.

Х а ц ь к о

Хоч голий, кажуть, аби на коні.
Піду насиплю їм зерна досхочу.

(Виходить).

С п а р т а к

А хто такі дівчата ці? Звідкіль?

Н і н а

Я — Ніна Тимофіївна Гнилицька.
Робила в шахті. Батько мій шахтар.

(На Пашу).

З Княгинівки ми з нею. Це сусідка,
І родичка, і подруга моя.

П а ш а

Я — Паша Білогрудова.

С п а р т а к

Гаразд.

Пошлемо в медсанбат вас на роботу.

Н і н а

О ні, як кажуть, діла тут не буде.
Або розвідником-бійцем, або назад —
На рідну шахту, буду партизанить.
Я знаю всі довколишні стежки,
Всі вибалки, всі пагорби, всі шахти,
Вужем я непомітно проповзу,
Мов птах нічний, перелечу крізь балку.
Бійцем я захищатиму Донбас,
Я кров оддам за рідну Батьківщину.
Або у розвідку, або у партизани.

С п а р т а к

В твоїх словах така жага кипить,
Що я відмовити тобі не смію.
Що скажеш, Пашо, ти?

П а ш а

Я з нею. Я від неї
Не відступлю. Хоч в брід, а хоч у воду!

Вбігає Юра Рязанов, подає Железному пакет. Той розкриває його і читає.

С п а р т а к

(до Ніни)

Ти знаєш всі довколишні стежки?
Ідїть у перший взвод. Тебе бійцем приймаєм,
А Паша в нас хай буде медсестрою.
Ми завтра всі складатимемо іспит.
Иди, Тугай. Веди дівчат у взвод.

Т у г а й

Наказано дівчат вести у взвод.

С п а р т а к

Иди, виконуй. На добраніч вам!

Тугай, Ніна і Паша виходять.

Повторено на завтра завдання...

Електростанція стоїть поперек горла...

(Задумався на мить. Поклав руку на плече Юрі).

Ну, Юро, мамі написав листа?

Ю р а

Аякже, написав.

С п а р т а к

То прочитай мені.

Чи, може, в тебе є які секрети?

Ю р а

Секрети?.. Ні... Та краще не читать...

С п а р т а к

Чому?

Ю р а

Написано вже дуже недоладно.

С п а р т а к

Ой, щось ховаєш ти від мене, Юро.

Ю р а

Спочатку я про себе написав...

А потім все закреслив. І, нарешті...

Я написав... Та дуже вже нескладно...

С п а р т а к

Ей, Юро, ти хитруєш, мов дорослий.

Ю р а

Бо я дорослий...

Пауза.

Дайте закурити.

С п а р т а к

Ех, Юро, Юро... Молодість моя...
Ніколи нас ніхто не подолає!

КАРТИНА ДРУГА

Темна осіння ніч. Біля будинку великої електростанції стоїть на варті гітлерівець з автоматом. Ніна, крадучись під муром, заходить ззаду і встромляє ножа автоматникові в спину. Той падає.
На сцену входять Спартак, Тугай і Кузьмін.

Н і н а

Ну, з цим покінчено. Давайте амонал.

С п а р т а к

Стривай! Розвідати місцевість треба.
Тугай, Кузьмін! Ану навкруг погляньте,
Чи вартових нема, чи патрулів не чути.
Та обережно, мінні тут поля.

Тугай і Кузьмін відходять убік.

Т у г а й

Знайшов.

К у з ь м і н

І я знайшов.

С п а р т а к

Що, міни?

Т у г а й

Ні, телефонний кабель.

К у з ь м і н

І я теж.

С п а р т а к

(підходить до них, нахиляється)

Чотири кабелі. Тут лінія зв'язку,

Її нам конче розірвати треба.
Та чим?

Ніна

Ножем.

(Ріже кабель ножем, дріт не піддається).

Тугай

Ось дай мені, я дужчий.

Спартак

Та тут не силу треба, а уміння.
Берись, Тугаю, швидше.

Тугай

(бере у Ніни ніж, шарпнув, тріснуло)

Ніж зламався.

Кузьмін

Тугаю, ти, як завжди, гарячишся.
Ну, що тепер робити?

Ніна

Не біда.

Це вірно: тут не силу треба,— вміння.

(Нахиляється і зубами гризе кабель).

Один.

Спартак

Покинь!

Ніна

І другий.

Тугай

Облиш!

Ніна

І третій.

Кузьмін

Годі!

Н і н а

Четвертий.
Усі.

(Хусткою витирає губи).

Що далі будемо робити?

С п а р т а к
(всміхаючись)

Так перегризи б горло всім фашистам!

(Оглянувся).

Я Юру й Пашу жду. Невже з дороги збились?

Н і н а

Та ні, тут Паша знає всі стежки.

С п а р т а к

Помітив, певне, Юра небезпеку...
Тепер противник обережним став,
Куди поділась безтурботність фрїців,—
У землю лізуть, розкладають міни
І кожен клаптик пильно стережуть.

Т у г а й

Це наш Хацько сказав би: «Битий ворог
Сімох небитих вартий».

Н і н а

Ні, не так:
«Убитий ворог варт сімох невбитих».

С п а р т а к

Ну що ж, товариші. Візьміть гранати в руки,
Нам треба висадити електровню.
Наказ ми виконаємо.

Вбігають Ю р а і П а ш а.

Ю р а

Товариш комісар!
Противник силою не менше як півроту
Обходить електровню навкруги.

С п а р т а к

Далеко ще?

П а ш а

Спинились край дороги,
Що йде на шахту «Комсомольська-2».

С п а р т а к

Як так, то встигнемо зробити своє
І, хоч одрізані півротою солдатів,
Можливо, всі до одного загинем,
Але наказ виконаєм, друзі.

Н і н а

Давайте амонал, як згинуть доведеться,
То хоч би недарма.

С п а р т а к

Давай, Тугаю, скриньку.
Ми підем з Ніною. А ви нас прикривайте.
Ти ж, Пашо, будь з товаришами тут,
Щоби пораним подати допомогу.

Т у г а й

І я піду.

С п а р т а к

Виконуйте наказ.

Перелазять з Ніною огорожу електростанції і зникають за нею.
Тугай, Кузьмін, Юра і Паша з автоматами та пістолетами
залигають.

Т у г а й

Ну, Пашо, от тобі весілля буде.
Не страшно?

П а ш а

Страшно. Ну так що?

К у з ь м і н

Я пам'ятаю, в першому бою
У мене все виходило нескладно.
І смерті, правду кажучи, боявся.

П а ш а

Ну, а тепер хіба не страшно вам?

К у з ь м і н

Не те, щоби не страшно. Просто звик.

Ю р а

Обстріляні... Чого тут говорять.
Ось чуєте? Ідуть. Їх до півсотні буде.

Т у г а й

Готові всі? Ну, помагай-бі нам!

(Відкриває вогонь з ППД).

Кузьмін, Паша, Юра теж стріляють.

Ю р а

Упало кілька. Решта залягли.

Гітлерівці відкривають вогонь з ручних кулеметів і автоматів.
Злива вогню. Розвідники припали до землі. Пауза.

К у з ь м і н

Злякалися. На приступ не ідуть.

З огорожі електростанції стрибають Спартак і Ніна. Фашисти
відкривають по них вогонь тоді, коли вони вже залягли. Вибух.
Заграва пожежі освітлює електростанцію.

С п а р т а к

Ну, ось і виконали ми наказ.

Н і н а

Тепер
І вмерти не шкода. Ну що ж, прощай,
Спартаче.

Г о л о с е ф р е й т о р а

(через рупор)

Здавайся, рус! Хайль Гітлер! Йди до нас!
Нас — регімент, а вас маленька жменька!

Ю р а

(кидає ручну гранату)

Ось відповідь на ноту...

Вибух. Мовчання.

Г о л о с и ф а ш и с т і в

Форвертс! Форвертс!

Т у г а й

На приступ йдуть.

(Підвівсь на повний зріст).

Ура!

(Схопився за серце. Стоїть хитаючись).

С п а р т а к

Тримайтесь, друзі!

Всі, крім Ніни, ведуть вогонь по німцях.

Т у г а й

А ось і смерть. Так от яка вона.

(Падає).

П а ш а

(схиляючись над ним)

Ні, я вже тут допомогти не зможу.

(Виймає медальйон Тугая, передає Спартаківі).

Візьміть смертельний медальйон.

С п а р т а к

Не стало

Геройського розвідника.

(Ховає медальйон).

Вогонь з обох боків.

Чому

Ти, Ніно, не стріляєш?

Н і н а

В мене

В ТТ лиш вісім куль. Одна для мене,
А решта всі лягти повинні в ціль.

(Показує на Тугая).

Він знав, що робить.

З усіх боків, як сарана, повзуть на них фашисти. Сувора музика бою.

(Підводиться на рівні ноги, в упор починає розстрілювати ворогів).

Перший...

Другий... Третій...

С п а р т а к

Безумна дівчино! Лягай мерщій на землю!

Н і н а

Четвертий... П'ятий... Шостий...

К у з ь м і н

(Захоплено)

Ось хто у нас замінить Тугая!

Серед фашистів, що не чекали такої відчайдушної хоробрості, замішання. Використавши його, Спартак і Юра жбурляють гранати, а Кузьмін кидається в штикову атаку.

Н і н а

Вперед! Нам треба генерал-майору
Доповісти, що станції нема!

З а в і с а

ДІЯ ТРЕТЯ

Вечір. Кімната, в якій живуть Ніна і Паша. Два ліжка, стіл, шинелі на гвіздочку, протигази. Пучок сухих безсмертників.
Ніна і Паша сидять на ліжку, наспівують.

Пісн я

Вийди в чисте поле,
У вітрів спитай,
Чом від туги й болю
Стогне рідний край?
Люті блискавиці
Палять города,
І на дні криниці
Висохла вода.
Випала пороша
Рано восени,
Мила і хороша
Дівчино, засни.
Хай тобі присниться
Чарівний розмай,
У степу криниця,
Голубий Дунай.
Уві сні побачиш
Береги Десни,
Уві сні заплачеш
Рано восени.

П а ш а

Не треба, Ніно... Справді, я заплачу.

Н і н а

Я теж від себе геть думки жену
Про рідний край, сплюндрований ордою,
Про рідних, близьких, серцю дорогих.
Про наш Донбас і про дніпрові кручі,
Про все, що ми любили у житті.

П а ш а

Ех, не терзай мого ти серця, Ніно,
Не витримаю.

Н і н а

Знаю, Пашо, знаю,
Що кожен з нас як стій в атаку піде,
У розвідку, на смерть, до чорта в зуби.
І не злякається нічого в світі.
Та доля Батьківщини і народу
Шматує душу нам...

П а ш а

Що ж буде, Ніно?

Н і н а

Ти пам'ятаєш, як помер Тугай?
Він першим звівся, щоб іти в атаку,
І впав забитий. Але я тоді
Відразу замисел його збагнула
І досягла того, що він хотів.
Ми вийшли з пастки. А настане час,
Впаду і я на славнім полі бою,
Та хтось довершить те, що я не встигла,
З мого досвіду і вміння скориставшись.
Так буде доти, поки найщасливіший
Не доторкнеться стягу перемоги,
Тоді, його шануючи, згадають
Привітним словом добрі люди й нас.

Входить В а л я В и н о к у р о в а, вона чує останні слова Ніни.

В а л я

А щодо мене, то мені байдуже,
Чи хто мене колись і десь згадає,
Я не свята. Іконою не стану.

Н і н а

До чого це ти, Валю?

П а ш а

А до того,
Що в розвідку іти вона боїться.
Ну, і вигадує.

В а л я

Боюсь. І не ховаюсь
Я з цим. Як гуркіт літака зачую —
І то дрижу. А в розвідку — крий боже.

П а ш а

Й тобі не сором отаке казати!

В а л я

Як соромно було б, не говорила б...
У мене справа є до тебе, Ніно...
Та розумієш...

П а ш а

Що? Віч-на-віч хочеш?
Догадуюсь. Я залишу вас вдвох.
(*Одягає ватник, шапку-вушанку*).

Н і н а

Куди ти, Пашо?

П а ш а

Я піду до того,
Про кого мова буде тут у вас.
(*Виходить*).

В а л я

Та звідки, Ніно, їй про це відомо?

Н і н а

Про що?

В а л я

Та, власне, я й сама не знаю...

Пауза.

Н і н а

З дитинства Паша завжди в нас все знала —
З кутка в куток шмигає по селу —
Та в неї серце добре, нелукаве,
І зайвого вона не розповідь.

В а л я

Та я і не приховую цього.

Н і н а

Чого? Кажі ж бо толком.

В а л я

А того,

Що я люблю... Ні, соромно мені.

Н і н а

От тобі раз! Ну ти ж і боязка...

В а л я

Така вже народилась. Та скажу:
Люблю я комісара... Спартака...

Н і н а

(вражена, але намагається вдати байдужу)

А що мені до того? То люби.

В а л я

А ти його так само любиш, Ніно.

Н і н а

Оце цікаво! Щойно ти питала —
Звідкіль все знає Паша. А тепер
Дозволь мені тебе спитати: звідки
Ти знаєш, що у мене на душі?

В а л я

Не знаю... тільки серцем відчуваю...
Ти в нас недавно. Я була щаслива —
Йому я перев'язувала рани.

Н і н а

Як? Хіба

Він був поранений?

В а л я

В плече, у ногу, в руку...

Але його не вдержиш в медсанбаті...
О Ніно, поверни його мені!

Н і н а

Які дурниці ти говориш, Валю.

В а л я

Не хочеш? Чиниш, Ніно, ти нечесно.
Він мій,— давно його вже я люблю.
А ти прийшла...

Н і н а

Та що ти, Валю!

В а л я

Ось він іде... Я серцем його чую.

Входять Спартак і Хацько. З ними повертається Паша.

С п а р т а к

Дівчата, здрастуйте! Чого це Паша мчить
І нас зайти до Ніни не пускає?

Х а ц ь к о

От ми її за кару й привели:
Чи не готуються у вас тут вечорниці?

Н і н а

О, ми тут чари варимо удвох.

С п а р т а к

У вас секрети тут чи, може, суперечка?

В а л я

(намагаючись подолати зніяковіння)

На мене Паша сердиться, що я
Не йду у розвідку. А я кажу — боюся.

С п а р т а к

Хіба всім треба в розвідку іти?
Свою ти справу робиш непогано,
Поранені тебе не раз хвалили
За догляд, за співчутливість...

П а ш а

Але

Хай камінці не кидає в город наш.

С п а р т а к

Ану, цікаво. Що за спірка, Ніно?

Х а ц ь к о

Либонь, один і той же до вподоби.

Н і н а

Ні, просто так. Здружитись ще не встигли,
А вже ламається, виходить, дружба в нас.

В а л я

(остаточно зніяковівши)

Та що це я... Мені пора іти.

С п а р т а к

Ні, постривай! Спокійний день сьогодні,—
Давайте й справді справим вечорниці
Та поспіваємо, хай вороги заплачуть.
Ну як, Хацько?

Х а ц ь к о

А так, як той казав:

Родився з піснею і з піснею вмирай.

Вони роздягаються, готові спочити.

С п а р т а к

Дівчата, ставте чаю казанок,
Ми старшину сьогодні пограбуєм.

Х а ц ь к о

Будь ласка. Старшина — велика сила, друзі!
(Виймає цукерки, частує дівчат).

Кому — які? На гривеник, на два?

П а ш а

Мені хоч на карбованця давайте.
А чай у нас швиденько закипить.

Х а ц ь к о

А є й такі, кому задарма дам.

(*Дає цукерки Валі*).

В а л я

Спасибі. Я солодкого не їм.

П а ш а

Сьогодні в неї дуже кислий настрій.

В а л я

Це мілко, Пашо, й зовсім недотепно.

Х а ц ь к о

Ну що ж, пардон. Як кажуть у прислів'ї:
Мое невлад, то я з своїм назад.

С п а р т а к

Давайте краще будемо співати.

Х а ц ь к о

Сумної чи веселої? Якої?

Н і н а

Давай про дружбу. Щоб вона між нас
Ніколи не ламалась.

С п а р т а к

Починай, Хацько.

Хацько заспіває, всі, крім Валі, підхоплюють.

Друга виряджала дівчина — і плаче,
Друга виряджала, залилась слізьми:
Ой не йди від мене, ой не йди, юначе,
В затишку тривогу пересидим ми.
Я того не знаю, що юнак відмовив,
Це було далеко, не у нас в краю,
Це не наші сльози, і не наше слово,
І не наша дружба, що живе в бою.
В нас дівчата плачуть, матері ридають,
Сльози їх — то заклик нам на помсту й гнів.
Подруги на подвиг нас благословляють

Дружбою святою — славою бійців.
Подруги на подвиг нас благословляли.
Як ішли в похід ми, у далеку путь.
Ім у час прощання ми відповідали,
Що серця хоробрі нас у бій ведуть.
Як впаду від кулі, дівчино кохана,
Ти до мене чулим серцем припади,
Ніжно глянь у вічі, змий гарячу рану,
Дай з руки напитись гожої води.

Ніжно глянь у вічі, змий гарячу рану,
Дай з руки напитись гожої води.

Скінчилась пісня, всі сидять замислившись.

В а л я

Ну, я піду. Спасибі вам за пісню.

Н і н а

Не сердься, Валю.

(Відходить вбік).

В а л я

Все одно мені.

Та я не знаю дружби над любов.

І завжди я його любити буду.

Ще, Ніно, позмагаємось. Бувай!

(Подає Ніні руку. Виходить).

С п а р т а к

(до Ніни)

Чого вона не попрощалась з нами?

Що трапилось?

Н і н а

Та — просто нерви...

П а ш а

Йй —

Ляльками гратись, а не йти на фронт.

С п а р т а к

Не горячися, Пашо, всяк буває.

Коли я був безвусим юнаком,

Я уявляв собі нову людину
Як суміш із заліза та бетону.
Йї назвав себе тоді — Спартак Железний.
Тепер аж дивно. Що ж... та згадка про ті дні
Для мене дорога. Хоч справа не в залізі,
А в мужній силі нашої душі,
Яку ми загартовуєм війною.

Х а ц ь к о

Війна... Вона покаже нам людей,
З якої яблуні, знать, яблуко скотилось.

С п а р т а к

Куди це Валя подалась одна?
Надворі темрява. У неї кепський настрій.
Піти б за нею. Пошукать. Хацько!
До тебе ж п'ється.

Х а ц ь к о

То дай бог здоров'я!
(Виходить).

П а ш а

Оце й мені вже, діточки, пора.

С п а р т а к

Для тебе теж потрібний проводжатий?

Н і н а

Там проводжатий вже на розі жде.
Як тільки вечір — в хаті не удержиш.

С п а р т а к

Хто ж це такий?

П а ш а

Йй-бо, нема нікого.

Н і н а

А старший лейтенант Гусейн?

П а ш а

Ну що Гусейн? Ну що? Ми просто так...

С п а р т а к

Ну, ясно. Просто — дружба двох народів,
Азербайджану й України. Правда?

П а ш а

Та одчепіться. Я не винна, що
Мене земля донецька породила,
Що без любові жити я не можу.

Н і н а

Чого ж, люби.

П а ш а

Не любить він мене!

С п а р т а к

Щоб дівчину таку і не любити!

П а ш а

Не любить він нітрохи, от їй-бо!
Завжди нахмурений, завжди чогось сердитий,
Він зустрічі зі мною уникає.
Та я заговорила і знову запізнюсь.

(Поспішно виходить).

С п а р т а к

(успіхаючись)

Любов... Побачення... І тут же, за версту,
На лінії вогню вмирають люди.
Війна філософа ще з мене зробить.
Люблю я думати, припавши до землі,
Коли довкола гупають снаряди.
Тоді всі істини життєві пізнаєш:
Добро і зло... Безсмертя... Час і простір.
Проблему вічності і суету сует.

Н і н а

(мрійно)

Тоді так любиш землю дорогу...
І друга любиш, що засів у серці...

С п а р т а к
А є й такий? Цікаво знати — хто?

Н і н а
Не думаю, щоб вам було цікаво,
Філософи витають в небесах...

С п а р т а к
Щоб з піднебесся гепнутись на землю.

Н і н а
(сміється)
А потім чухають потилицю і довго
Второпати не можуть, що не треба
За щастям в небо лазити. Воно
Буває часом ближче...

Пауза. Вбігає Ю р а.
Ось і Юра...
Ю р а
Товариш комісар! Приїхав начподиву
І кличе вас. Він тут...

С п а р т а к
Ходімо, Юро!
(Махнув рукою).
Нема для філософії часу.
(Виходить з Юрою).

Н і н а
Дурепа я. Ще мить, і я б призналась.
Лиш перед смертю я скажу йому...
Чи випаде хоч щастя вмерти разом?
Рвучко входить Гусейн.

Г у с е й н
Це що таке? Де Паша? Де? Скажи!
Я задубів. Який мороз сьогодні!
А я простояв цілих дві години.
Це замість того, щоб іти і спати.
Вночі мені обходити пости.
Ну, де вона поділася до біса?

Н і н а

Про це я в тебе мусила б спитати.
Як тільки вечір, завжди я одна,
А Паша швидше мчить в твої обійми.

Г у с е й н

В мої обійми? Господи! В мої?
Вона щовечора приходить, щоб знущатись.
Чого вона не любить так мене?

Входить П а ш а.

П а ш а

Ах, ось де він! Оце тобі ліхтар?
А це дві вулиці докупи тут зійшлися?
Здається, так ми вчора умовлялись.

Г у с е й н

Та я стояв, аж весь задеревів.

П а ш а

Стареча кров, либонь, коли не гріє.

Г у с е й н

Кого, мене? Мене не гріє кров?
Гаразд. Стривай. Я докажу, що кров,
Гусейна кров, кавказька кров, гаряча!

Кидається до дверей. В дверях Спартак, Юра, Кузьмін та група бійців розвідроті з баяністом.

С п а р т а к

Куди ти? Почекай! У нас сьогодні свято,
Є звістка радісна.

Г у с е й н

Кажі скоріш, не муч!

С п а р т а к

Військова Рада фронту сповістила,
Що за геройство в розвідці і доблесть
Гнилицьку нагороджено медаллю.

Н і н а

Гнилицьку?

С п а р т а к

Так. Медаллю «За відвагу».

П а ш а

Ну, Ніночку я перша поцілую.

Паша цілує Ніну. Всі тиснуть Ніні руку.

Н і н а

Так несподівано все це. Спасибі, друзі.

Г у с е й н

Як несподівано? Ти заслужила це.

Хоч серце я сьогодні загубив,
Але від щастя буду танцювати.
Я покажу, яка в Гусейна кров!

С п а р т а к

Удар, Гусейн, об землю лихом.

К у з ь м і н

Шквар!

Гусейн ловко танцює під баян. За ним пускаються в танець інші.
Ніна виходить приготувати чай. Та на війні час дозвілля недовгий. До хати вбігає стурбований Хацько.

Х а ц ь к о

(До Спартака)

Товариш комісар! Нещастя приключилось.

Обірвався танок. Всі пришикли, слухають.

С п а р т а к

Я слухаю. Кажі.

Х а ц ь к о

Безслідно зникла Валя.

Пауза. З другої кімнати входить Ніна.

Н і н а

Товариші! Чай закипів.

(Оглянулась).

Що сталось?

З а в і с а

ДІЯ ЧЕТВЕРТА

КАРТИНА ПЕРША

Розвідрота. Бліндаж Спартака Железного. Ранок. Паша і Гусейн заходять у бліндаж, струшують сніг.

Гусейн

Та я ж казав, що тут його нема.

Паша

Я знаю, що нема... Спартак шукає Ніну,
А Ніна — Валю. Що робить, Гусейне?

Гусейн

Ти ж бачиш, Пашо: ми з тобою вдвох
Всю ніч ходили, бігали, повзли,
Та всі сліди позасипало снігом...
Спартак десь тут. Йому заборонили
Хоч на годину відлучатись з роти.
Та з ним про Ніну ти не говори.
А Валі шкода. Що робити, Пашо?

Паша

Гусейне... Грицю... Важко на душі...
Дай до грудей твоїх хоч прихилюся...

Прихилиється йому до грудей. Входить Спартак Железний і Юра.

Юра

Кахи, кахи! Сполохали, либонь?

Спартак

Ще тільки-но на світ благословилося,
А ви воркуєте вже. Що це вас докупи
Звело так рано?

Ю р а
Любощі.

Г у с е й н

Ні, вітер.

Ви знаєте старий кавказький тост:
Над річкою два дерева стояло
На різних берегах. На них сиділи оддаль
Голубка й голуб. Аж повіяв вітер,
І дерево до дерева схилилось,
А голуб і голубка...

П а ш а

Що?

Г у с е й н

(цілуючи її)

Поцілувались.

С п а р т а к

Хороший тост.

П а ш а

Нахаба!

Г у с е й н

Це не я,

А тост той винен, що його створили
Розумні люди. Правда, комісарє?

С п а р т а к

Немає досі Ніни.

Г у с е й н

Ще нема?

От фріцам клопоту наробить!

Ю р а

Правда,

Геройська дівчина вона, та все ж
Жінкам не довіряю я, в цих справах
Лиш ми, чоловіки...

Гусейн

Ах, Юро, Юро!

Ти просто витязь. Дай, старий, закурим.

Юра

Давай, старий. Щоб дома не журились.

Паша

Ти соплі краще витер би йому.

Спартак

Е, ні, бійця не можна ображати.

Паша

Чого ж він ображає нас, дівчат?

Гусейн

Бо ви старому, мабуть, насолили...

Спартак

О, Юра в нас — відомий жінофоб.

Входять стомлена Ніна та два бійці у білих халатах.
У одного з бійців — Марчука — нема гвинтівки.

Ніна

Товариш комісар! Ми вистежили хату,
В якій гулять зібрались офіцери.
Зняли ми варту. Кинули гранати,
Дванадцять офіцерів вбито. А іще...

(Безсило опускається на ліжку).

Паша

Ти, Ніно, не поранена?

Ніна

Та ні,

Лише стомилась...

Спартак

Подвиг бойовий

Ти ще один в історію вписала.

Н і н а

(іронічно)

В історію. Ні, справді приключилась
У нас історія. Боець Марчук,
Як бачите, зостався без гвинтівки.

Г у с е й н

А де ж вона?

Н і н а

Та ось... Візьміть, будь ласка.

С п а р т а к

Що трапилось, Марчук?

М а р ч у к

Нічого я не знаю.

Н і н а

Він під вогнем противника заліг...

Г у с е й н

Як в мирний час на ліжку коло жінки?

М а р ч у к

Це вірна смерть була.

Н і н а

А хоч би й так?

Та не лежати ж, наче дід у просі.

С п а р т а к

Ми потім поговоримо про це.

Бійці виходять.

П а ш а

Ну, Ніно, ти хоч слід її знайшла?

Н і н а

Це ти про Валю?

П а ш а

Так.

Н і н а

Ось лист її. Читайте.

Всі кидаються до неї. Спартак бере з рук її клаптик паперу.

С п а р т а к

Від неї лист? Від Валі? Що ж мовчиш?

Г у с е й н

Та звідки лист?

П а ш а

Читай... Читайте швидше.

С п а р т а к

(читає)

«Товариші! Мої брати і сестри!
То сталось в темну і холодну ніч:
Я йшла схвильована. Дрібниці то були...
І, якби лист оцей до вас дійшов,
То знайте, я не серджусь ні на кого:
Я знаю — Ніна гордість наша й слава,
У Паші серце чисте, золоте,
Спартак, Кузьмін, Юрко й Гусейн — герої.
І тільки я така вже полохлива,
Не вийшло з мене путнього бійця.
Я йшла схвильована і збилася з дороги,
Мене фашистська розвідка схопила
Ї доставила у штаб як «язика».
Ну, як мені цього листа послати?
Загине він, либонь, зі мною разом,
А я загину через сім хвилин —
У німців, кажуть, точні механізми,
Та все ж пишу... Бо так для себе легше.
Мене лякали, били, знов лякали,
Та я нічого не сказала їм.
Тоді вони у льох мене спустили
І механізм пекельної машини
Так завели, що рівно о десятій
Я вилечу в повітря, як до того
Не згоджуся, на вимогу їх, дати
Відомості про себе і про вас.

Які вони жорстокі! Ще й годинник
Повісили, щоб знала я свій строк.
Хіба розбити? Але ні, для чого?
Це означало б кволість проявити,
А я не хочу. Я боялась завжди.
Тож треба бути у житті сміливим
Хоч сім хвилин. Та ні, вже тільки п'ять.
Коли б могла я бачить Спартака...»
На цьому обривається. Що сталося?

П а ш а

Вона загинула?

Н і н а

Її я врятувала.
Як висадили хату й офіцерів,
Я кинулась до льоху, бо по варті
Побачила, що там когось тримають.
Ми варту знищили — і в льох.

Назустріч Валя:

«Скоріш, скоріш,— кричить,—
ще три хвилини».

Я цей папір побачила, схопила.
Ми вискочили, впали за парканом.
Тоді в льоху тім стався вибух...

Г у с е й н

Правда?

Ти правду кажеш? Де ж тоді вона?

Н і н а

Як ми виходили, нас трохи обстріляли.
У Валі куля руку зачепила,
І я відправила її у медсанбат.

Г у с е й н

Ходім туди. Ходім скоріш до неї.

С п а р т а к

Гаразд, ходім. Хай Ніна спочива,
Ти, Пашо, доглядай, щоб відпочила Ніна.

Спартак, Гусейн і Юра виходять. Ніна звалюється, спить, Паша
тихенько наспівує.

П а ш а
(співає)

Зашуміло клен-дерево
У гаю, при лузі,
Хто у мене запитає,
Чого я у тузі?
Зашуміло клен-дерево
На межі, край саду.
Хто у мене запитає,
Хто подасть пораду?

(Замислилась, зітхнула).

Впаде зоря на обрій, тільки смуга
На небі блисне й згасне за горою.
Так буде й з Ніною. Віщує моє серце...
Та це дурниці... Звідки серце знає?
Спи, люба подруго. Десь бродять твої сестри —
І Зоя, й Віра — по шляхах війни
І мстять недолюдкам за кривди і знущання.
А може, сплять в могилі, й біле тіло
Дубіє, вкрите мерзлою землею.
А де Орина — мати твоя, Ніно?
І де старий кріпильник Тимофій?

Н і н а
(прокидається)

Я довго спала, Пашо?

П а ш а

Ні, хвилину...

Н і н а

А де Спартак? Все біга, метушиться.
Відлига там. Ще ноги він промочить.

П а ш а

І справді, в нас єдина небезпека —
Не промочити б ноги лиш. Ех, ти!
А ще й славетна героїня.

Н і н а

Я?

Славетна героїня? Кпиш ти з мене.

П а ш а

А ти насправді думаєш, що ні?
А ти насправді думаєш, що рапорт
Про знищених дванадцять офіцерів
І про чудесне врятування Валі —
Це так, дитяча забавка. «Зняли
Ми варту. В хату кинули гранату».
Як просто все!

Н і н а

Та так воно й було.

П а ш а

А те, що їх удесятеро більш
Було, ніж вас, що смерть навкруг чигала,
Що там такий запеклий був огонь,
Який примусив Марчука лягти,
Хоча Марчук розвідник не з останніх,
Це що — все вигадка?

Н і н а

Ні, так воно й було.
Та ще — погано місячної ночі
Повзти... Ховатися...

П а ш а

(жартома)

І ноги промочити.

Н і н а

Та відчепись! А ось і сам Спартак.

Входять Спартак з генерал-майором. За ними йдуть
Кузьмін, Валя — змучена, з перев'язаною рукою. Марчук
та бійці. Ніна і Паша при появі генерал-майора встають.

Г е н е р а л - м а й о р

Сидіть, дівчатка. Спочивайте, милі.
Тобі, Гнилицька, виношу подяку
Від імені командування я...

Н і н а

Служу Радянському Союзу!

Г е н е р а л - м а й о р

Служиш вірно.

(Тисне їй руку).

П а ш а

Товариш генерал-майор! Дозвольте
Від серця нам поцілувати Валю.

Г е н е р а л - м а й о р

(жартома)

Коли Гусейна, Пашо, ти цілуєш,
То в мене дозволу ніколи не питаєш.
А Валю нашу слід поцілувати.

П а ш а

(до Валі)

Прости, Валюшко!

В а л я

Пашо! Як я рада!

Обнімаються й цілуються. Паша вкладає Валю на ліжко, накриває
кожухом. Робить це з ніжним співчуттям.

С п а р т а к

Яке це щастя — дружба бойова,
Любов до друга, віра в Батьківщину...
Вогонь не може розлучити друзів!
Це наша присяга, ми з нею в бій ідем.

Г е н е р а л - м а й о р

І переможем. Слухайте мене,
Товариші розвідники!
Вночі сьогодні розвідку пошлем,
Її мета: на себе взяти удар
І засоби противника відкрити.
Слідом за вами вирушить піхота.
Ділянка й напрям — поки що секрет.
Хто в розвідку цю піде добровільно?
Очолює її ваш комісар.

С п а р т а к

Застерігаю, друзі, що піхоту
Спинити можуть вогневі нальоти,
А як вона хоч трохи забариться —
Усім нам смерть. Тому я прошу вас
Це зважити й поміркувати добре.

Н і н а

(до генерал-майора)

Товаришу командуючий, я,
Здається, заслужила на довіру,
Тож прошу я дозволити мені...

П а ш а

Я з Ніною — хоч в брід, а хоч у воду.

М а р ч у к

А я довіру друзів загубив —
І щонайперше — Нінину довіру,
Тому благаю я: візьміть мене...

К у з ь м і н

Ну, а мене і силоміць ніхто
В цю ніч лишитись в роті не примусить.

В а л я

(підводиться, стає по формі)

Я прошу в розвідку й мене узяти,
Я не зганьблю ні вас, ані себе.

Г е н е р а л - м а й о р

Охочих, виявляється, багато:
Вирішуйте, товариш комісар.

С п а р т а к

Спасибі, друзі. Це висока честь —
В таких героїв бути комісаром.
Хай Ніна й Паша йдуть. А ти, Кузьмін,
Залишишся тут замість мене,
Здаю на тебе тимчасово роту.
Тепер про Валю. Я не сумніваюсь,
Що виросла вона між нас, змужніла.

(Звертаючись безпосередньо до Вали).

Та взять тебе — не маю просто права.
Нам сили треба, Валю, берегти.
Ти краще зараз йди у свою хату,—
Лежи й відпочивай.

В а л я

Але я прошу вас...

Я з вами хочу бути.

С п а р т а к

Наказую тобі!

В а л я

Наказано іти — лягти й відпочивать.

С п а р т а к

Іди, виконуй.

Валя по формі повертається, виходить.

М а р ч у к

Ну, а як же я?

Входять Юра і Хацько.

Ю р а

Товариш генерал-майор! Дозвольте
Звернутись до політкерівника.

Г е н е р а л - м а й о р

Звертайтеся.

Ю р а

Товариш комісар! Наказ ваш виконав,
І старшина Хацько на виклик ваш з'явився.

Х а ц ь к о

Я слухаю, товариш комісар.

С п а р т а к

Підготувати господарство роти...
Сухі пайки на три дні для бійців.

Х а ц ь к о

«Ідеш на день, бери на три дні хліба».
Накажете виконувать?

С п а р т а к

Ідіть.

Хацько виходить.

М а р ч у к

Товариш комісар!

С п а р т а к

Ага, тепер з тобою.
Тут, Ніно, ти вирішуй. Він в бою
Тебе підвів. Чи підведе удруге?

М а р ч у к

Не підведу.

Н і н а

Ну добре — хай іде.

М а р ч у к

Спасибі вам.

Г е н е р а л - м а й о р

Спочиньте — і у путь.
Глядіть — по змозі будьте обережні.
Бажаю успіху.

В с і

Служим Радянському Союзу!

КАРТИНА ДРУГА

Місячна ніч з 4 на 5 грудня. Музика жорстокого бою. Ніна, Спартак, Паша, Гусейн, Юра і Марчук нищівним вогнем стримують атаку фашистів. Самі вони теж знаходяться під лютим обстрілом.

С п а р т а к

Нема піхоти. Друже мій Гусейн,

Ти спробуй під вогнем дістатися до наших,
На допомогу клич.

Гусейн

Гаразд, мій друже. Йду.

Робить рух, щоб іти, але в цю ж мить падає, вражений кулею.
До нього схиляється Паша. Вогонь противника й розвідників.

Спартак

Поранений чи вбитий?

Гусейн

Ні, не вб'ють!

Я горло їм перегризу зубами.

Паша

Він весь залитий кров'ю.

Спартак

Слухай, Пашо!

Ще доки ворог шлях не перетяв,
Негайно винеси його в безпечне місце.

Паша

Єсть раненого винести! Прощайте!
Ні, до побачення! Ну, Ніно.

Ніна

Ні, прощай,

Ще доки ворог шлях не перетяв,
Могли б ми вийти. Та тоді противник
Зламає план командування. Краще —
Хай ми загинемо, та хай живе наш наступ!

Паша

Ось тут лишаю я для вас пакети.

Цілюються. Паша виносить пораненого Гусейна.

Марчук

В яру розкидані протипіхотні міни...

Спартак

А горб вогнем прострілюється шквальним.

Та є ще вихід: стежка біля шахти
160.

Н і н а

Параска не заблудить.
З дитинства знаємо ми ці місця.

Чути крики фашистів. Вони йдуть в атаку.

С п а р т а к

Атака... З місця не зійти. Хай смерть,
Та ми затримаєм противника, аж доки
Піхота не прорветься крізь кільце.

Зав'язується вогнепальний і рукопашний бій. Один за одним падають мертві гітлерівці. Запеклий бій. Ніна стрічається зі знайомим єфрейтором.

Н і н а

Аж ось де ми зустрілись!

Є ф р е й т о р

Вас іст дас?

Н і н а

Дас іст капут!

(Стріляє).

Єфрейтор падає.

Держись, держись, Марчук!

Вороги оточили Марчука і відсікають його від своїх.

Г і т л е р і в е ц ь

Здавайся, рус, здавайся у полон!

М а р ч у к

Мене в полон? Не діждете, собаки!

Марчука відтиснули за сцену.

Н і н а

(дивиться в той бік)

Дивись, Спартак, він вихопив в фашиста
Гранату... Кидає собі під ноги.

С п а р т а к

Загинув він, та з ним з десяток фрців.

Н і н а

Тож вічна пам'ять Марчуку-герою!

Юра, підповзши ззаду, вбиває німецького кулеметника, а кулемет повертає проти фашистів. Ніна і Спартак кидають гранати.
Фашисти не витримують, відкочуються назад.

С п а р т а к

Здається, нас подряпало.

Н і н а

Здається...

У мене не згинається нога.

С п а р т а к

А в мене руку відняло... Погано...

Н і н а

А де ж піхота наша?

С п а р т а к

Перестрів

Її противник, мабуть, і тримає.

Хвилина... дві... й вона таки прорветься.

Та в лихоманці бою я забув

Про міни генерала сповістити.

Якщо вони прорвуться через яр,

То всі загинуть на ворожих мінах.

Н і н а

Нога у мене зовсім дерев'яна...

Ю р а

(рве індивідуальні пакети, залишені Пашею)

Я рани вам перев'яжу. В цю ж мить.

С п а р т а к

Послухай, Юро, ти надійний хлопець.

Негайно йди. Ну-ну, без зайвих слів!

Виконуй бойовий наказ. Крізь марево вогню

Ти пролети, мов сокіл бистрокрилий.
Про міни у яру їх сповісти. Мерщій!

(Цілує його).

Юра робить вигляд страшно серйозного.

Ю р а

(Звертається до Ніни)

Прощай. Віднині ставлення своє
Я до жінок змінив. Ну, що ж, Юрко...

В дорогу!

Ступає крок, та більше не витримує. Розпачливе, майже дитяче
ридання стрясає його тіло. Він виходить, низько згорбившись,
придавлений великим горем.

С п а р т а к

А знаєш, Ніно, я давно не плакав...
І взагалі як все давно було.

Н і н а

Мені так холодно. Зійшло багато крові...

З хриплим шипінням падають і вибухають міни.

С п а р т а к

Вони це місце точно пристріляли.
Давай, Гнилицька, відповземо вбік.

Н і н а

Не можу я. Зійшло багато крові.

Знову рвуться міни. Осколки їх смертельно раять героїв.

С п а р т а к

Ти мертва, Ніно?

Н і н а

(стенаючись од болю)

Ні, я ще жива.

Добий мене, Спартак. Будь мужнім! Другом будь,
Я так тебе кохала, любий друже.

С п а р т а к

Кохала? Ти?! То і тепер кохаєш!

Ба ні. Вона не може вже кохати.
Прощай. Прощай навіки, дорога.

Ніна Гнилицька мертва. Чути знову п'яні вигуки гітлерівців.

(Виймає з кишені партквиток).

Тепер моя черга. Але ні за що в світі
Я не віддам їм скарб мій найдорожчий.
До серця я притисну партквиток
І ворогові не віддам ніколи.

(Силкується підвестись. Стоїть хитаючись).

Вогонь не може розлучити друзів!
Це наша присяга, ми з нею в бій ідем:
Гусейн з далекого Азербайджану,
Рязанов Юра — хлопець із Москви,
З Донбасу Ніна, Валя із Сибіру,
І що нам смерть? Хіба вона існує?
Ви чуєте, прокляті вороги?!
За нашу смерть заплатите ви морем
Брудної крові вашої. Вперед
Полки сьогодні наші виступають,
Загибель невблаганну вам несуть.
І ось тому не страшно нам вмирати.

Він стає навколішки біля тіла звитяжної Ніни і так вмирає. Під гуркіт барабанів іде в психічну атаку фашистський батальйон. Тіла мертвих героїв на його шляху. Якась нелюдська сила приковує фашистів до землі. Це страх перед мертвими героями. Стихає гуркіт барабанів. Фашисти спинились перед незрозумілою і недоступною їм величиною смерті хоробрих.

О ф і ц е р

Я не давав команди «хальт». Вперед!

Солдати стоять непорушно.

Погані пси! Ви боїтесь їх смерті?
То я звелю спалити їх тіла!

Світло гасне. Коли воно засвічується знову, на місці героїчної загибелі розвідників — генерал-майор, Кузьмін, Паша, Гусейн з пов'язками, Хацько, Юра, Валя та бійці. Вдлинні палає полум'я. Довколо лежать гори фашистських трупів.

Ю р а

Вони забрали їх і палять на вогні.

Г е н е р а л - м а й о р

Схилимо, друзі, голови. Палає
У вогнищі великім Україна.
Сини і дочки нашої Вітчизни
Стоять безсмертними героями народу.
До помсти! Смерть німецьким окупантам!

Марш великого походу. Симфонія боротьби і перемоги.

З а в і с а

Е П І Л О Г

Розвіє вітер попіл по степу,
І повесні тут рясно зійдуть квіти.
Пройдуть роки. Читати будуть діти
Про ворога настирливість тупу.
Війну вивчатиме стратегії наука,
І знов Дніпро крізь шлюзи попливе,
Але народу невситима мука
По-справжньому лиш в пісні оживе.
У серці вже бринять її акорди,
І дозріває ритм її і зміст.
Ми бачили, як гітлерівські орди
Лишали попіл з наших сіл і міст.
Ми бачили величний образ Ніни
І непохитну волю Спартака,
Що до кінця, до смертної хвилини,
Не випустив з долоні партквитка.
Як одламались пальці обгорілі,
Ми з трепетом побачили тоді:
На партквитку, мов на живому тілі,
Краплини крові висохлі, руді.
І довго ми удень і уночі
Шукали Ніни мученицьке тіло,
Та не знайшли. В походах ідучи,
Почули ми, що Ніна не згоріла.
Про це бійці розповідали нам
І в розвідроті молоді дівчата —
Що Ніни слава тільки розпочата,
Що буде Ніна мстити ворогам.
Отак легендою стає звитяжця слава,
Цвіте в піснях, мов чарівний розмай.
Ти знаєш, як любити рідний край
Тебе навчила дівчина русява!

*Червень 1942 року,
Південний фронт*

ЗОРЯ НА ОБРІЇ

В ПОЕМІ ДІЮТЬ:

Христо Ботев.

Стефан

Киро (Кирило) } його брати.

Боян

Іванка — його мати.

Малесенька Іванка — дочка.

Венета — дружина.

Димитр — її син від першого чоловіка.

Сава Картафилов

Никола Войновський } вірні друзі.

Анастас

Младен Попов

Михаїл Павлов } фальшиві друзі.

Панайот Хитов

Філіп Тотю } колишні воеводи.

Грімарді — емігрант з Польщі.

Невідомий, він же — князь, він же — дід Іван-росіянин.

Кремуцій Радулеску — власник таверни.

Данило — його слуга.

Марча

Гошо } цигани.

Кардаш

Болгарські четники.

Хасан-паша.

Махмуд-паша.

Ахмет — його син.

Сер Річард Глоутон.

Турецькі чиновники та слуги.

П Е Р Е Д М О В А

Шановні друзі! Український автор
Не без вагань узяв болгарську тему
І написав картини ці з любов'ю
Й глибокою пошаною до того,
Хто справді був поетом полум'яним
І, як борець, у полум'ї згорів.
Тут факти й здогади, фантазія і дійсність
Переплелися у вінку єдинім,
Який шанобливо ми кладемо до ніг
Болгарії, країні скель стрімких,
Людей міцних, незламних, наче скеля,
Які цінують волю над усе.
Привіт тобі, Болгаріє, і дяка
За чистоту і племін твого серця,
Країно Ботева, вітчизно Димитрова,
Іди вперед по світлому шляху,
Щоб пам'ятник з великих творчих справ
Минулого героям збудувати.
Хвала тобі, Болгаріє хоробра!

СЦЕНА ПЕРША

Одна з кімнат невеличкої квартири на околиці Бухареста. Вересень 1875 року. Полудень, спека, від палючих променів південного сонця не рятують ні передосіння пора, ні скромні, вицвілі завіски.

Обстановка кімнати убога, але яскрава — її оздоблюють румунські та болгарські народні вироби з глини, дерева, лози.

Якусь мить на сцені нема нікого, потім з дверей, що ведуть на подвір'я, входить ще не стара жінка в болгарському національному одязі, поважна, статурна, живе втілення народної краси. Це Іванка, дружина померлого вчителя Ботю Петкова, мати поета Христо Ботева, що змушена, як і він, перебувати на чужині.

З нею — блідий кароокий підліток Боян, її найменший син. Іванка поклала на лаву клунок, важко зітхнула, оглядає кімнату. Боян схопив з різьбленої полиці болгарський народний інструмент — кавал, почав на ньому грати.

Іванка

Не твоє, не руш, сину.

Боян

Це кавал Христо. Подарунок великого поета Любена Каравелова. Ось, бачиш, написано: «Ранковій зорі нової болгарської поезії від згасаючої вечірньої зірки».

Іванка

Не дуже ж бо Любен старий, щоб таке писати.

Боян

Поет — як соловейко: пісня його недовга, а життя тим більш.

Іванка

Ой Бояне! Занадто багато ти знаєш на свої літа.

Боян

Це мені Христо казав. І навчив мене оцього вірша. *(Стає в патетичну позу, декламує).*

Життя — мов роса на квітці весняній,
В годину досвітню вона випадає.

А вдень під подихом полум'яним,
Випита сонцем, геть пропадає.

У дверях, що ведуть до сусідньої кімнати, з'являється другий підліток, зовні він повна протилежність Боянові — низькорослий, рудуватий, рум'янощокий. Він продовжує вірш.

Хлопець

Коли ж людина жила для народу,
Не зникне вона, як роса на билині.
Всім, хто боровся за честь і свободу,
Пам'ятник буде довіку віднині.

Боян

Правильно! А ти знаєш, хто це написав?

Хлопець

Ще б пак! Наш покійний поет і вождь Георгій Раковський. Я все знаю.

Боян

Хто ж ти такий?

Хлопець

Хто я? Другові — друг, а ворогу — ворог. Словом, болгарин!

Іванка

Ти — Димитр, син Венети?

Димитр

Так, я Димитр, син Венети Петрової-Минчевої-Везирової. А ви хто такі?

Боян

(на матір)

Це — Іванка Стайкова-Дрянкова-Петкова, мати Христо Ботева.

Димитр

Майка Христо? Здравейте, майка Христо! (Цілує їй руку). А ти — Боян, брат Христо? Він мені про тебе казав. Він велів мені дружити з тобою. А його слово для мене все одно, що для гайдука наказ воеводи.

І в а н к а

Доведеться вам дружити. Ви ж тепер начебто родичі.

Д и м и т р

Та дружба — це не просто так. Я вже все обдумав. Слухай, Бояне, ти повинен написати клятву. Щоб наша дружба була не тільки для нас, а для всієї Болгарії. Ми її підпишемо кров'ю. Як справжні юнаки.

Б о я н

Так написати я не зумію, Дмитре.

Д и м и т р

Попроси Христа. Він же брат тобі. Він не відмовить. Хоч, правда, у нього ніколи нема часу. Вночі пише, вранці спить, вдень — уроки в школі, праця в друкарні, а по вечорах невідомо куди зникає. Каже, що у нього ще якась робота є для Болгарії. А яка це робота, ніхто не знає.

І в а н к а

От так він завжди. Поки не згорить.

Б о я н

Коли б мій батько був живий, він допоміг би нам написати клятву.

Д и м и т р

А мій не допоміг би, хоч би й був живий. Твій батько був учителем, я знаю, а мій—чорбаджія, багач. Йому жилось добре й під турками. Ми з матір'ю ніколи не любили його. Хоч тепер, коли помер, він мені часто сниться...

І в а н к а

Ех ви, болгарські сироти!..

Боян знову заграв на кавалі. Іванка притягла за руку Дмитра, гладить тверде, їжакувате волосся.

І в а н к а

(тихо)

Всі ми, зрештою, сироти. І малі і старі. П'ять століть наша майка Болгарія в турецькому ярмі, п'ять дов-

гих, кривавих століть. І кожний чесний болгарин вже мало не з колиски мріє про клятву, кров, боротьбу, смерть за волю вітчизни. (*І чи то співає чи промовляє під звуки кавала*):

Кавал плаче, не змовкає
На узліссі, під горою.
І Стояна молодая
Біжить стежкою крутою.

Д и м и т р

Це Христо написав. Я знаю. Я все знаю! (*Продовжує*):

На узліссі стяги мають,
Там юнацька йде дружина.
Там Стояну обіймають
Руки дужого Дойчина.
Старий батько встав з постелі,
Чує крики, чує гомін,
Бачить постаті веселі,
Бачить стяг, мов ясний промінь.

І в а н к а

Отаке наше життя-буття болгарське.

У цей час до кімнати входить Христо Ботев — високий, дужий, чорнобородий, у розквіті сил (йому 27 років) і Венета, його громадянська дружина, ровесниця або трохи старша за нього. У її постаті є рішучість і величність.

В руках у Христо загорнута в рядно дерев'яна дитяча колиска.

Х р и с т о

Браво, майка! Здравей!

І в а н к а

Здравей, синку!

Обіймаються.

Х р и с т о

Це Венета, мамо.

І в а н к а

Здогадуюсь.

Христо

А це колиска.

Іванка

Бачу.

Христо

Моя дитина почне життя на румунській землі, але в болгарській колисці.

Іванка

І мати про це дізнається останньою.

Венета

Христо, хлопці!.. Залиште нас удвох з матір'ю.

Боян

Ходімо, Христо. У нас до тебе прохання є. Велике прохання.

Димитр

Чичо Христо, напиши нам урочисту клятву. А ми кров'ю розпишемось.

Христо

Гаразд. Я полагоджу цю стару колиску. Ми за нею аж на другий кінець Бухареста ходили. До земляків. А для вас, юнаки, в мене є новина. Ходітьте!

Христо, Боян та Димитр виходять. Іванка мовчки розв'язує клунок, виставляє на стіл подарунки: хліб, овечий сир, глек молока, вінок червоного перцю, пучок сухих квітів.

Іванка

(з квітами в руці)

Це наші квіти. Звідти.

Венета

Болгарські? *(Взяла)*. Спасибі, мамо. Пахнуть рідною землею.

Іванка

Вони кличуть синів Болгарії туди вмирати за волю. Ти думала про це?

В е н е т а

Ви для цього принесли їх у наш дім?

І в а н к а

Так. Щоб мій син не проміняв велику любов на маленьку.

В е н е т а

В мене тепер на світі нікого нема, крім Христо.

І в а н к а

Видно, раз ви не тільки про матір... але й про бога забули.

В е н е т а

Неправда, не забули. А вінчатись у церкві Христо не хоче. Не любить попів. Ви це знаєте краще за мене. Ви — його мати.

І в а н к а

Як же ви гадаєте жити — невінчані?

В е н е т а

На віру. Як сумління велить.

І в а н к а

А що, як Христо піде по шляху свого друга?

В е н е т а

Василя Левського?

І в а н к а

Так. Через Дунай — прямо в Софію, на міський майдан, на шибеницю...

В е н е т а

(раптом згадала)

О мати Болгаріє! Мертве тіло
в гряді Софії, де околиця тиха,
вагою страшною в петлі висіло...
Ридай у розпачі! Сталося лихо.

Це слова Христо. Вірш «На смерть Левського»,

І в а н к а

Вони були нерозлучні друзі.

В е н е т а

Мій дядо, владика Пінарет, був для мене як рідний батько. Тепер загрожує анафемою. Ви, що повинні б стати мені матір'ю, лякаєте... так страшно лякаєте... Та я не скорюсь. Я пішла з Христом в життя, піду з ним і на смерть. Якщо вистачить сил. *(Пригорнула до серця квіти)*. Я цілую вас, квіти рідної землі!

І в а н к а

А дитина, яку ви ждете?

В е н е т а

Буде, як інші. Адже це болгарська дитина.

І в а н к а

Значить, даром тебе вибрав мій син.

В е н е т а

І любов у нас не маленька, найбільша в світі!

І в а н к а

Що ж... Замість божого благословення, благословляю вашу любов материнським серцем!

З двору чути команду: «Раз, два, три! Раз, два, три!» До кімнати входить патлатий велетенський піп у довгій потріпаній рясі, за ним маршем п'ять парубків, віком від 16 років і старше. Піп командує: «Другари, стій! В один ряд шикуйсь!» Всі виконують його наказ.

П і п

Зліва направо по одному розрахуйсь!

П а р у б к и

(вигукують порядковий номер і своє ім'я)

Перший — Стефан Ботев!

Другий — Михаїл Павлов!

Третій — Анастас-пехліванин з Добруджі!

Четвертий — Младен Попов!

П'ятий — Киро Ботев!

П і п

(стає струнко перед Іванкою, рапортує)

Гайдуцька чета прийшла поздоровити свого воеводу Христо Ботева з щасливим родинним життям! *(Ставить на стіл посуд з вином)*. Привів чету православний піп і вірний болгарин, раб божий Сава Картафилов. Добр ден, баба Ботевица! Добр ден, прегарна Венета!

П а р у б к и

Добр ден!

І в а н к а

Значить, не всіх попів зневажає мій Христо?

С а в а

Не всіх, баба Ботевица, не всіх! Тих, що з багачами-чорбаджіями та турецькими сатрапами заодно, тих я сам рукою немилосердною карав би. А такі, як я... Тільки й того, що ряса на мені...

Х р и с т о

(в дверях)

Та й то рвана.

П а р у б к и

Здравей, Христо!

Х р и с т о

Здравейте, другари! Істината є свята, свободата є мила!

П а р у б к и

Істината є свята, свободата є мила!

Х р и с т о

(до Бояна та Димитра, що не розлучаються з ним)

Оце, юна́ки, хай вам буде як клятва. Повторіть.

Б о я н і Д и м и т р

Істината є свята, свободата є мила!

Х р и с т о

(поклав колицу)

А тепер — збирайтесь в дорогу!

Б о я н і Д и м и т р

(радісно)

В Болгарію?

Х р и с т о

Ні, юна́ки, в Росію. І танцюйте від радості. Оце і є моя новина.

С т е ф а н

Ти одержав листа, Христо?

Х р и с т о

Так, з Миколаєва... це біля Одеси, на Україні. Дядо Минков, наш земляк, заснував там болгарський пансіонат. Він згоден вас прийняти. Сьогодні туди виїжджає його небіж, вам найкраще їхати з ним. Що скажете, юна́ки?

Б о я н

Ми б... у Болгарію краще.

Д и м и т р

До справжніх юна́ків. До гайдуків.

Б о я н

Щоб як Хаджі-Димитр, як Стефан Караджа...

Д и м и т р

Як Василь Левський...

Х р и с т о

Вони з честю загинули за свободу. Та вам ще рано... рано, юна́ки. (*Схопив кухоль*). Вип'ємо за світлу пам'ять героїв, друзари!

Всі наливають келихи, підіймають угору.

С а в а

Пом'яни, боже, душі хоробрих рабів твоїх...

Х р и с т о

Ні, Саво, не раби. Ні божі, ані людські.
І через те вони не вмерли, ні!
Вони стоять невидимі між нами
І наскрізь бачать нас. Яке у кого серце,
Чи жаром палахкоче, чи тремтить
В тенетах зрадництва і боягузтва.
Вони не мертві, вісники свободи,
Я п'ю за них, як за живих! Василь —
Мій друг і брат... Я з ним навпіл ділив
Журбу і голод, стужу і страждання
У вітряку поламаним за містом...
Отут, під Бухарестом... В ніч осінню,
Бувало, плакали від туги та безсилля.
Його нема. О, скільки їх лягло,
Щоб смертю ствердити життя народу!
Гора Бузлуджа, де хаджі Димитр загинув,
Болгарії дороговказом стала,
В Рущуку-місті смерть прийняв Караджа,
Як тисячі до нього й після нього...
Як тисячі загинути ще мусять,
Щоб лев болгарський з верховин Планіни
Нам волю довгождану провістив.
Не тільки кров'ю, розумом нам треба
Свободі милій прокладати путь.
Тож, братику по крові, мій Бояне,
І, сину названий, Димитре, вирушайте
В Росію по науку. Батько мій,
А потім я і з нами сотні інших
В Одесі, в Миколаєві учились,
У Києві, в Москві, у Петербурзі,
Щоб принести в обкрадений наш край
Не тільки гніву блиск, а й сяйво знань.

В е н е т а

Іди, Димитре. Й ти іди, Бояне.
Ходімо, матінко. Дорога чимала
Лягла для них. Зберемо їх.

І в а н к а

Ходімо.
А ви, друзари, закусіть, будь ласка,
Апостолів свободи пом'яніть.

Жінки й підлітки виходять. Журба облягла тих, що залишилися.

С а в а

Рано чи пізно вмирати доведеться всім. Та правду каже баба Ботевіца. Малка закуска не завадить навіть перед смертю!

А н а с т а с

(схопив цілу плесканку сиру)

Ох і сир! Такою їжею у нас в Добруджі годують ведмедів. Йй же богу! Тих, з якими ми, пехлівани, боремось по ярмарках. Бо той ведмідь, який хоч раз у житті спробував м'яса і знає запах крові... О, з таким кепські жарти!

Х р и с т о

Такий ведмідь сидить у Стамбулі, п'яний від запаху крові.

М л а д е н

(вкусив перець)

Ой, горить! Води! Вина!

(Жадібно п'є).

С т е ф а н

(сміючись)

Недаром кажуть, що перець як жінка. З вигляду ніяк не пізнаєш — солодкий чи гіркий. Неодмінно треба спробувати.

М и х а ї л

А ще кажуть так: коли побачиш надкушений перець або покинуту жінку, не зачіпай. Лютішого нема нічого в світі.

К и р о

Тепер твій перець, Младене, ніхто не візьме.

С т е ф а н

Мало там хто що каже. Є у нас і така приповідка. *(Киває на Анастаса, який припав до вина).* Болгарин

збирає гроші, щоб збудувати дім, турок — щоб купити жінку, а добруджець — щоб пропити!

Анастас

Ну, ну, ти!..

Всі сміються.

Христо

Не ятрить серце, другари. Все нагадує про неї — Болгарію рідну. Вона в кожному слові, кожному жарті, в пекучих думках. Ні, кращої за неї нема. І нещаснішої нема.

Киро

П'ю за тебе, брате Христо! За твою залізну волю, яка викреше на балканських скелях нове полум'я боротьби!

Михаїл

Ні, Киро, у Христо свій шлях. Кожен його вірш більше користі приносить Болгарії, ніж тисяча четників.

Киро

Христо не лише поет, він вождь.

Михаїл

Це вже занадто, Киро. З цим я не згоден. Гадаю, що й сам Христо...

Христо

Іди, Киро, до хлопців. Допоможи їм зібратися в дорогу.

Киро

Даремно ти вважаєш мене підлітком. Я вже зовсім дорослий! *(Ображений, виходить)*.

Михаїл

Я люблю тебе, Христо. Люблю і шаную. До певної міри. Але вождь у нас, болгарів, тепер один: Любен Каравелов.

Анастас

То й іди до Каравелова та слухай його просвітительські проповіді. Чого сюди прийшов?

С а в а

Дивна річ: я, піп, стою за меч, а Каравелов, ватаг,—
за проповідь. Сили небесні!..

Х р и с т о

Ні, не ватаг вже більше наш Любен.
Постарів чи злякався... І здається,
Що мохом обросла його душа.
Я так надіявся на нього. Я за нього
Ладен був все віддати. Все на світі.
Все, крім Болгарії. Майбутнього її.
Куди веде Любен? Куди він кличе?
Покластись на обіцянки пусті
Вельможних європейських дипломатів,
Які Туреччини чекають краху,
Щоб замість неї взяти нас в ярмо?..
Нас не врятують ні кривавий Бісмарк,
Ані Франц-Йосиф, цей монарх австрійський,
Який Угорщину тримає в ланцюгах,
Ні лорди Англії, що смокчуть соки
З Європи, Індії, Австралії, Канади,
Що край ірландський, волелюбний край,
Загарбали й тримають у неволі.
Не допоможуть і рантьє французькі,
Які в дні лихоліття гріють руки
І набивають скрині. О прокляття!
Нам кажуть: спокій! Спокій і чекання.
Це не для нас. Ми діти боротьби!
Хай Боснії й Герцеговіни приклад,
Що проти іга сміливо повстали,
Нас кличе і веде, а не смиренні
Любена Каравелова слова.
Живе ілюзіями він. Туманить
Нам голови...

М и х а ї л

Спинися! Не гаразд
Топтати чоботами те, що вчора
Було святим для тебе...

Х р и с т о

Так, було.
Було, і є, і повік-віку буде

Святим, священним, дорогим, величним,
Незмінним — лиш одно: моя вітчизна.

М л а д е н

Дозволь, я не стою за Михаїла,
Але для Каравелова також
Болгарія — єдина батьківщина.
Його любов до неї...

Х р и с т о

Зрозумійте:

Любов, ненависть, поклик, боротьба,
Це все — лише слова. Це — форма. Посуд,
В який вливаємо ми те вино,
Яке нам до вподоби. Каравелов
Любив і любить батьківщину. Він
Ладен за неї, я гадаю, вмерти.
Але шляху до щастя і свободи
Своєї батьківщини він не бачить,
Туман зневіри заважа йому.
Мов кінь у шорах, мов сліпець у більмах,
Мов муха та безсила, що в вікні
Дзижчить і б'ється об незриму шибу,
Так він, кого я над усе любив,
Зайшов в безвихідь. Б'ється і дзижчить —
Поет славетний, ватажок нікчемний...

М и х а ї л

Не ображай святиню! Я піду...
Ноги моєї більше тут не буде!

Х р и с т о

Иди. І ти, Младене, йди, якщо...

М л а д е н

Я не стою за Михаїла, ні!
Але національні почуття
Я не дозволю марно ображати.
Людина я, як знають всі, ідейна!
Візьми свої слова назад. Скажи,
Що ти погарячився. Мимоволі
У тебе вирвалася необережна фраза.

Благаю, Христо, це потрібно нам
Для справи спільної...

Х р и с т о

Так, так, тієї
«Патріотичної», прийнятної для вас,
Фразери, ледарі, користюлюбці,
Що на народнім горі, на сльозах
Кишені набиваєте...

М л а д е н

О Христо,
Господь простить тобі, бо ти не винен...
Так, так, не винен, це самі вуста
Без відома твого таке глаголять.
Повір, я приязні і згоди хочу
Поміж болгарами. Другари, зважте:
Терзає ворог матінку вітчизну.
Нам треба єдності, щоб тихо, мирно
Між нами все було, а він...

С т е ф а н

Замовкни!
Чого ти плутаєшся під ногами?
Тебе послухаєш, ти гірш попа...

С а в а

Мій сан, будь ласка, не чіпайте!

М и х а ї л

«Єдність»!

А хто порушує її? Читайте!

(Вихопив з кишені жмут паперів).

Наш Христо випустив болгарський календар.
Тут... і в статтях його в газеті «Знаме»
Усе є: Маркс і Чернишевський. Навіть —
Соціалізм, комуна. Ось дивись:
«Усяка власність є крадіжка». Чуєш?
Виходить, я майно своє украв,
А батько мій украв корчму й крамницю,
Якими споконвіку володіли
Його діди і прадіди. Ні, Христо,

Даруй мені, але таке писати
Людина в добрім розумі не може!
Сюди я йшов з надією, що ти
Нам поясниш, що помилка це прикра.
А ти й про Каравелова, святиню,
Таке сказав допіру. Схаменися!
Ти втратиш свій авторитет...

Х р и с т о

Стривай!

Не поспішай. Ще встигнеш ти вповзти
У твань гидку, в якій кишать мікроби
Гниття і розкладу. О «патріоти»,
Ви любите ракію й сливовіцу,
Шашлик, і перець, і на повний шлунок
Між іншим ще й Болгарію.

М и х а ї л

Брехня!

М л а д е н

Занадто різко, але частка правди,
Можливо, є...

М и х а ї л

Брехня! Брехня! Брехня!!!

Х р и с т о

Насправді? Що ж, ходімо по тавернах,
По ресторанах, по корчмах...

М и х а ї л

Дурниця!

Та треба ж людям їсти...

Х р и с т о

Їсти й пити,
Я згоден з цим. Та попроси у того,
Хто сипле грішми навкруги, дукат
На зброю для повстанців... От і мушу
Я кошти здобувати, хоч буває,
Що дома їсти нічого.

М и х а ї л

Я чув

Про «спосіб» твій. Невже це правда?

Х р и с т о

Йди.

І ти, Младене, йди. Непевний друг
Ще гірш за ворога.

М л а д е н

Ні, я не ворог
Нікому. Всім я хочу бути другом.
Та що ж, піду... До виждане!
(*Простяг руку*).

Х р и с т о

Бувайте!

Я не подам руки вам.

М и х а ї л

Прощавай!
Хотів би я з тобою йти пліч-о-пліч,
А підем нарізно, то не моя вина!

Обидва виходять.

А н а с т а с

Напався ти на них, немов ведмідь
У нас в Добруджі.

(*Сміється*).

Х р и с т о

Слухай, Анастасе.
Сьогодні ж передай всім зброярям,
Що гроші будуть.

С т е ф а н

Де ти візьмеш, Христо?
Голодний, голий, ще й сім'я у тебе.
Що ти задумав?

Х р и с т о

Потопають в крові
Одне за одним бунти і повстання...
Стара Загора, Шумен і Рущук...
Та доки ж це? Ні, прийде наше свято!
Не слухайте порадників, які

Є і в революційнім комітеті —
Облудні їх поради не для нас!
Росія, вірю я, почне війну
Проти Туреччини. І Сербія ударить.
Та ждати склавши руки може тільки
Нікчема й боягуз. До зброї, братки!
Хай за ударом ще і ще удар,
І султанат прогнилий упаде!
Тож вогнепальна зброя нам потрібна.
Ти знаєш всіх, хто зброєю торгує,—
Хай підготують сотні дві гвинтівок,
Ну і патрони. Гроші роздобуду.
Йди, Анастасе.

А н а с т а с

Зоставайсь щасливий!
(*Виходить*).

Х р и с т о

Ти ж, Стéфане, берись за іншу зброю.
Той календар, який не до смаку
Цим ситим, й чорбаджіям, і попам...
Не сердься, Саво... Ти неси в народ.
Сьогодні ж виїжджай в болгарські села
Валахії й Молдавії.

(*До Сави*).

І ти з ним.

Бери до рук псалтир чи молитовник,
А в торбу цей бунтарний календар
З портретом Левського. Ось вам записка,
Товар в друкарні. Сійте зерна правди,
Не ми, так інші урожай зберуть.
Прощай, мій брате! Будь здоров, другарю!

Сава Картафилов та Стефан Ботев виходять.

(*Хитає колиску, замислився*).

Коли з Венетою ішов я по колиску,
Я вірив, що віддам себе сім'ї —
Дружині, дітям, матері... і музам.
А от прийшли товариші до мене,
І буревійний подих боротьби

Знов охопив мене. Знов манить. Кличе.
І вже не радий я-оцій колиці...
Хто тут ростиме — хлопчик мій чи доня...
Момче а чи момиче... Ти мені
Прости, якщо тебе я не побачу.
І для нащадків буду тільки міф,
Легенда, казка... Хоч гладкі попи
І запевняють, що є рай і пекло,
Нема їх там, бо тут вони. Все тут —
І рай і пекло. Що є гірше в світі,
Аніж вигнання? І свідомість, що
Твій край, де в ланцюгах красунь Балкан,
Де кров, замість води, несе краса Маріца,
Гарячу кров юнаків-побратимів,
Той край у пеклі раю жде,
А рай той — воля. Визволення день
Від іга оттоманського. Від влади
Насильства, золота, свавілля чорбаджіїв.
О краю мій, Болгаріє моя,
Цей день гряде! Вже рвуть кайдани рабства
Колонії імперії страшної.
І чую я — Болгарія, вся в ранах,
Гукає нас. О ні, колицко, ні,—
Моя сім'я — знедолений народ.

К и р о

(що чув останні слова брата)

Дай руку, Христо!

Х р и с т о

Киро?

К и р о

Я з тобою.

Невже не візьмеш?

Х р и с т о

Що там діють наші?

Боян, Димитр готові в путь?

К и р о

Готові.

Іх путь в Росію вчитися, а наша...

Х р и с т о

Їх путь далека. Діти ще вони...
Венета плаче?

К и р о

Ні. Така бліда,
Як вічний сніг на древньому Балкані,
Але — мовчить...

Х р и с т о

А мати?

К и р о

Наша мати

Пісень співа.

Х р и с т о

Співає?

К и р о

Так. Крізь сльози.
Та до грудей Бояна пригорта.
Але пісні веселі.

Х р и с т о

Люба майко!
Дружино мила! Що ж... простіть мене!

СЦЕНА ДРУГА

Таверна «Золотий обруч» на околиці Бухареста. Пізній осінній вечір.

За вікнами гуде вітер, січе дощ.

Цигани Кардаш і Гошо грають на скрипці та бубні, біля них, нудьгуючи, сидить молода вродлива циганка Марча. За шинквасом — господар таверни Кремуцій Радулеску, він знічев'я попиває вино. Біля столиків в'ється моторний хлопчина Данило. У тьмяному освітленні на похмурі стіни таверни падають від людей кошлаті тіні.

Кремуцій

Дан! Дан!! Ти що, оглух?

Данило

Я не Дан. Я Данило.

Кремуцій

Будь ти хоч Даниїлом преподобним, мені все одно. Годі накривати на столи, нема ж ні душі. Та й хто прийде в таку негоду! Дощ, грязюка, темінь, хоч в око стріляй. Тільки скатертини мнутья та посуд б'ється. Дан!!!

Данило

(спокійно, продовжуючи роботу)

Данило.

Кремуцій

Вперта ж ти штучка, як я бачу. Порівняв би тебе з віслиюком, та це буде образливо для божої тварини. На ослі Ісус Христос в'їжджав, а на тобі...

Данило

Ісус Христос в'їжджав не на ослі, а на ослиці.

Кремуцій

Йому видніше було, на чому в'їжджати. Він умів

творити чудеса і даремно не зайнявся торгівлею. У нього таверна щодня була б повнісінька книжників і фарисеїв усяких.

Д а н и л о

Книжники і фарисеї були не в таверні, а в храмі.

К р е м у ц і й

А «Золотий обруч» чим тобі не храм? Я тут — господь бог, ти — раб божий, Марча — Марія Магдалина, а Кардаш і Гошо — апостоли. Люди сюди ходять, як до церкви, — причащатись. Те ж вино й той самий хліб, що й у святих дарах. Грайте гучніш, апостоли, скликайте парафіян до причастя, а ти, Маріє Магдалино, утни веселої чи там якої усякої.

М а р ч а

Самі співайте. Мені сумно.

К р е м у ц і й

Дан! Розвесели Марію Магдалину.

Д а н и л о

(наливає кухоль вина)

Причащається раба божа...

М а р ч а

(на Гошо)

Йому.

Д а н и л о

Пий, апостоле.

Г о ш о

(до Марчі)

Мир твоїй грішній душі.

М а р ч а

Пий з миром.

Г о ш о

А як на бородатого задивлятимешся, в'язи скручу.

Марча

Руки повсихають. Я знаю чари. Пий!

Гошо

Випити можна. (П'є).

Чути вигуки: «Рятуйте!», «Грабують!»

Кремуцїй

Знов бородатий когось оббирає.

Данило

Не оббирає, а експропріює. Тобто віднімає нагробоване. На те він і поліція.

Кремуцїй

Щось мені ця експро... Як ти кажеш? Еге ж... підозріла. Та я в справі поліції не втручаюсь.

Вбігає зляканий і обурений Младен Попов.

Младен

Що це таке?.. Що це таке, я вас питаю?! Двоє поліцаїв серед білого дня...

Кремуцїй

Серед темної ночі.

Младен

Ну, скажімо, ввечері... Поліцаї — і раптом грабують! У одного чомусь пов'язана щока...

Данило

(до Марчі)

Ховає бороду.

Марча

Орел!

Младен

І все... все забрали до останнього дуката. І, як навмисне, жодного свідка!

Кремуцій

Хто ж такі справи робить при свідках? (*Наливає вина*). Сідайте, будьте як у церкві.

Младен

У мене ж все забрано. До останнього дуката.

Кремуцій

Що зробиш, пийте в кредит.

Младен

Я... я у вас вперше. Я не ходжу в такі місця. Я людина ідейна. І вина майже не п'ю.

Кремуцій

Тоді як знаєте. (*Забирає вино*). Тоді я за ваш рахунок вип'ю. А ви мені — розписку.

Младен

Яку розписку?

Кремуцій

Що ви у мене пили вино в кредит.

Младен

І тут грабують? Ну й щастить же мені! Гей, віддайте вино!.. Я... пожартував. У мене спрага. Я людина ідейна, але інколи п'ю.

Кремуцій

Пишіть розписку. Таким ідейним я на слово не вірю.

Младен

Давайте вже, напишу.

Данило подає папір і перо. Младен пише. До таверни, сміючись, входять Христо Ботев та Грімарді. Обидва в одязі румунських поліцаїв. У Ботева обличчя перев'язане чорною хустиною.

Христо

Здравейте, дядо Кремуцій!

Кремуцій

Здоровенькі були, дияволи, що завітали у храм бо-

жий. Марія Магдалина зразу повеселішала, і ми можемо розпочати вечірню, а як буде охота, то й всеношну. Сідайте, пани центурії, як казали древні греки.

Д а н и л о

Не греки, а римляни.

К р е м у ц і й

Це все одно. Всі вони — наші предки. З усіх народів тільки турки нам не рідня, бо вони нерівні.

Д а н и л о

Невірні.

К р е м у ц і й

Еге ж. І це теж все одно. Хто невірний, той нам нерівний. Ну, що ж ти, Марчо, мовчиш?

Г о ш о

Вона охрипла.

М а р ч а

Я співатиму серцем!

К а р д а ш

Стережися, Гошо. У неї язик як бритва, а серце як ніж. Стережися, сину.

Г о ш о

В таборі вона не така буде.

К а р д а ш

Марча скрізь буде такою.

М л а д е н

(що закінчив писати й помітив прибулих)

Вони! Грабіжники! Тримайте їх! В'яжіть!!

Х р и с т о

(жартома)

Хто цей панок?

Г р і м а р д і

(так само)

Я його вперше бачу.

М л а д е н

Гукайте справжню поліцію! Мерщій! (*Кидається до дверей*). Поліцію!!

М а р ч а

(*схопила його за рукав*)

Куди ви, вельможний пане? Так хутко? І не хочете послухати моїх пісень? Не годиться. (*До музик*). Ану, апостоли, шкварте!

Кардаш дрібно загравав на скрипці. Гошо на бубні підтримав.

(*Закрутилась у танці, приспівуючи*):

У степу, у степу,
Серед ночі в балці...
Не скажу, не скажу,
Де була я, мамці.
Хоч убий, хоч заріж,
Не скажу нікому,
Що любов віддала
Лиш тобі одному.
В тебе — серце-вогонь,
В тебе — очі карі.
Не злякати мене
Найлютішій карі.
У степу, у степу,
Де курган-могила,
Не скажу, не скажу,
Що я там робила!

(*До Младена*). Що, паночку, сподобався мій танок? Позолоти руку...

М л а д е н

Так нічим же. О боже, яка красуня! Я людина ідейна, але ж... (*У захваті*). Чуєте ви, поліцаї-розбійники! Хоч один дукат з усього мого статку — оцій чарівній дівчині! Один цехін, і ми з вами квити!

Х р и с т о

Ні, Младене, цьому не бути. (*Знімає пов'язку*).

М л а д е н
(*вражений*)

Христо Ботев!..

Х р и с т о

Він самий. А це мій другар Грімарді, утікач з Польщі. Зараз працює для нас.

М л а д е н

Я чув про це... чув... але не вірив.

Х р и с т о

Як бачиш — правда це. Що, здивувався?
Звичайна річ: убогий і голодний,
За зброю мушу гроші я віддати.
Не бійся, марно не потурбував би.
Гроша малого я собі не візьму
Йї тобі не дам. Не твій він і не мій,
Болгарії коханій все належить —
Життя і статок наш, ім'я і честь.
Це ви — багатії і скнари — винні,
Що, роздобувши поліцейський одяг,
Я зважився на ці нічні «розваги».
Усяка власність кражба є. Тому
Я крадене беру і повертаю
Народові. Така моя турбота.
Гукнеш тепер поліцію?

М л а д е н

Авжеж,

Бо поглядів твоїх не поділяю.
О, Павлов Михаїл не помилився!
І як я міг надіятись на тебе?..
Пустіть мене...

Г р і м а р д і

А чом би не пустити?
Ми бачили — ти вже писав розписку.
Ще напиши. Для нас.

М л а д е н

Яку розписку?

К р е м у ц і й

Йому ніхто на слово не повірить!

(Ховає свою розписку).

М а р ч а

Чого вагаєшся? Цигани ми.

Ми ворога знаходим під землею.

Якщо комусь хоч слово, хоч півслова...

(Вихопила ніж).

Ось, бачиш це?..

К а р д а ш

Ти, Гошо, примічай.

Г о ш о

Вона цей ніж для мене, тату, носить.

Та я, мов тінь, ходитиму за нею,

І заслужу-таки її любов!

К а р д а ш

Ой сину, сину!..

Г р і м а р д і

Дівчино, стривай.

У мене теж для нього дещо є.

(Вийняв пістолет).

М л а д е н

(падає навколішки)

О, згляньтесь! Пощадіть!

Х р и с т о

Вставай, Младене.

Вони пожартували.

М л а д е н

Все це жарт?

І там — на вулиці? І тут? О братки,

Другари милі! Як же я відразу
Не зміркував. О, дурень з дурнів я.
Це жарт... Ну, розуміється, це жарт.
Ви віддасте мені мої дукати,
Ми вип'ємо вина, я заплачу!..
І ми забудемо цей жарт...

Х р и с т о

Цілком можливо.

Лиш напиши розписку, що в ознаку
Своєї вірності високим ідеалам
Ти жертвуєш ці золоті дукати
На зброю для Болгарії.

М л а д е н

Знов жарт?

М а р ч а

Пиши!

Г р і м а р д і

Пиши!

М л а д е н

Пишу. Ну й день сьогодні!

Данило подає папір і каламар, Младен пише.

К р е м у ц і й

І це зветься — поліція!

Д а н и л о

Я ж вам казав, що це зветься експропріація.

К р е м у ц і й

Хай зветься, як хоче. Аби в нашому храмі не було
порожньо.

М л а д е н

(дає розписку)

Візьміть. Сподіваюсь, мені тепер нічого не загрожує?

Х р и с т о

Запорукою — мое слово.

М л а д е н

Як людина ідейна, я навіть радий... І моя скромна данина буде у великій справі... Адже ви не забудете про мій добровільний внесок... мій дарунок?..

Х р и с т о

Постараємось.

М л а д е н

До виждане!

Г р і м а р д і

Гладенької дороги!

Младен Попов виходить.

М а р ч а

Я не вірю розписці. Я вірю тільки власним очам. Цигани, за мною! (*Іде*).

За Марчою виходять цигани.

Х р и с т о

Дядо Кремуцій, ви знаєте воеводу Панайота Хитова?

К р е м у ц і й

Панайота Хитова? Старого болгарського воеводу, у якого вуса такі великі, як у мене борги? Якому сербський уряд дає місячної пенсії більше, ніж я заробляю за рік? Припустімо, пане поліціанте, що до мого закладу різні стежки приводили різних людей. Ну, то що з того?

Х р и с т о

А воеводу Філіпа Тотю?

К р е м у ц і й

У мене коротка пам'ять, і я швидко забуваю того, хто у мене буває. Тим більше, що з тих пір минуло багато років. А навіщо вони вам? Така дивна поліція може натворити багато лиха! Але, хвала нашому християнському богові, а не якомусь там плюгавому турецькому аллаху, Панайот Хитов далеко звідси — в Сербії,

а Філіп Тотю ще далі — в Одесі. І мені невтямки, чого ви про них питаєте?

Христо

Вони сьогодні будуть тут.

Кремуцій

Тут, у Бухаресті?

Христо

Тут, у таверні «Золотий обруч».

Кремуцій

Що ж, хай будуть, це мене не обходить. У мене двері відчинені для всіх. Аби в моєму храмі було людно.

Христо

Розумне слово, дядо Кремуцій.

Кремуцій

А я інших не вживаю. У кого пусто в голові, у того порожньо й у кишені. Так написано в біблії.

Данило

У біблії такого нема.

Кремуцій

То в евангелії.

Данило

І там нема.

Кремуцій

Дан, дай людям спокійно поговорити. Ти ж бачиш, яка це поліція. Ну!..

Обое ідуть за шинквас.

Христо

(лічить гроші)

Тепер в нас буде зброя. Воеводи —
З славетних найславетніші — Філіп
І Панайот надійдуть незабаром.

Що ж, будь що буде, я своє зробив.
Болгарія колись спасибі скаже.

Г р і м а р д і

Коли б ти знав, як заздрю я тобі!

Х р и с т о

Здогадуюсь.

Г р і м а р д і

Далеко звідси Польща.

І я — не я. На світі — два Грімарді.
Один з них тут, а другий там, в Варшаві.
Та скоро буде їх не два, один.

Х р и с т о

Наважився?

Г р і м а р д і

Наважився, мій друже.

Не знаю я, хто правий, хто неправий.
Росія, Польща — все переплелось,
Кохані серцю — Пушкін і Міцкевич.
А в петербурзькому сатрапі бачим ми —
Ти — визволення, я — тяжку неволю.

Х р и с т о

Надію бачу в братньому народі,—
Слов'яни ми і християни ми.

Г р і м а р д і

А цар?

Х р и с т о

Царів ненавиджу я здавна.
Ще друг мій Левський якось відповів,
Коли його один гайдук спитав,
Чи буде він колись царем?

Г р і м а р д і

Що ж Левський?

Х р и с т о

Цар і султан,— сказав він,— це те ж саме.

Нам за царя не варто воювати.
Лише — за волю.

Г р і м а р д і

Так, лише — за волю.
За місяць чи за два я буду в Польщі.
Сьогодні на світанку вирушаю
На Ізмаїл, Одесу. Дуже важко
Мені з тобою розлучатись, друже.
Та ми своє зробили. Зброя буде
Для вас, болгари. А що ж нам робити?
Терпіти і чекати? Ні, не час!
Ойчизна кличе.

Х р и с т о

І тебе, й мене.
Спасибі за хоробру допомогу
В такому ділі...

Г р і м а р д і

Хай згодиться зброя
Тобі і друзям. Я свою знайду.
Нехай живе Болгарія!

Х р и с т о

І Польща!

Г р і м а р д і

Для неї я всього себе віддам.
Згадай мене, коли на схил Балкану
Ясне проміння волі упаде.

Х р и с т о

Згадай мене, коли могутня Вісла,
Налита гнівом, вийде з берегів.
До виждане, другарю!

Г р і м а р д і

До відзєня!

Обіймаються, цілуються, Грімарді виходить.

Х р и с т о

І цей пішов, щоб іго тиранії

З лица землі на віки вічні стерти,
Щоб вільні люди на землі родючій
Плодилися, а не раби безмовні.
Тернистий шлях... кривавий, довгий шлях
Таких, як він... таких, як я, чекає.
Що ж, тим в історії і буде знаменитим
Цей дев'ятнадцятий, цей волелюбний вік,
Що вгамував пиху Наполеона,
Розбив його імперію зухвалу...
Що Грецію збудив від сну й на подвиг,
Величний подвиг Байрона покликав...
Що на Сенатській площі в Петербурзі
Відважний стяг російських декабристів
Підняв угору, наче символ віри
Усіх, хто проти рабства повстає...
У сорок восьмим році всю Європу
Він, як вулкан, потряс згори донизу.
Тремтіли Габсбурги, Романови дрижали,
І Гогенцоллерни зубами скреготіли...
З'явився Маркс і мудрий «Капітал».
«Пролетарі усіх країн, єднайтесь!» —
На сполох в цілім світі пролунало.
В Росії — Пушкін, Лермонтов, за ними —
Некрасов, Герцен, Чернишевський, — рать
Великих вісників жаданої свободи.
Міцкевич в Польщі і Тарас Шевченко
На Україні — гнівний, невмолимий.
Яке сузір'я геніїв яскраве!..
Порвались ржаві ланцюги кріпацтва,
А дев'ятнадцяте століття йшло вперед.
Воно весь світ струснуло ураганом,
Коли над Сеною, над вежами Парижа
Розцвів багрянний прапор Комунарів!
Одвіку і довіку слава вам,
Вожді і воїни Паризької комуни,
Ваш приклад нам дає снагу й завзяття...
Крокуй же, дев'ятнадцяте століття,
З жагою волі, з розквітом науки,
З новими і новими відкриттями
Людського генія!.. Сюди іди,
Гриси ланцюг жорстокої неволі,
Освітлюй темряву невігластва тупого,
Роз'ятрюй рани, що покрили тіло

Мерця, який блукає між живих
І смородом отрує повітря,
Ім'я йому — прогнилий султанат!

(Пройшовся в глибокій задумі, сів за стіл).

Гей, господарю! Пляшку вина в борг.

Кремуцій

Будь ласка, для такого гостя. Дан!

Данило

Данило, з вашого дозволу. *(Подає вино).*

Христо п'є.

Кремуцій

(набравшись сміливості)

А ви, незважаючи на вашу бороду, виходить, аж ніяк не поліціант, а, сказати б, зовсім навпаки: розбійник з широкої дороги, чи то пак з вузького провулка. Та до того ще й пачкар-контрабандист, який торгує зброєю і якому припав до вподоби цей скромний божий храм, бо ж я вас бачу тут не вперше. Чи істину я глаголю, як сказано в священному писанні? *(До Данила).* Не перебивай! *(До Христо).* Так чи не так?

Христо

І так і ні, бо кожне явище в житті таїть в собі протилежності. Я не поліцай, це так, але я й не розбійник. Ви ж самі бачили, як один «патріот» «добровільно» віддав гроші на зброю для рідної Болгарії. Так чи не так?

Кремуцій

Справді, і так і ні, ви маєте рацію. Та мені його грошей не шкода. Раз ви уже уподобали собі мій божий закуток, то я хочу знати, який процент я матиму від кожної такої операції. Та й про циган не забувайте, вони надійні спільники. Ну?

Христо

З циганами я поладнаю сам.

Кремуцій

А мені?

Х р и с т о

Жодного цехіна, любий господарю.

К р е м у ц і й

А то ж чому?

Х р и с т о

Тому, що ви Кремуцій.

К р е м у ц і й

Я вже п'ятдесят вісім років Кремуцій, у мене був батько Кремуцій і дід Кремуцій, у мене є син Кремуцій і у сина син Кремуцій, а що з того? Раз я замішаний в таке діло, яке закінчується багатством або тюрмою, то я хочу раніш звідати перше, ніж потраплю у друге. Десять процентів чистого зиску, або я покличу поліцію, справжню, його величності князя Карла поліцію, а не таких центуріонів, як ви. Дан! Залишайся на господарстві, а я іду.

Х р и с т о

Ви цього не зробите, дядо Кремуцій.

К р е м у ц і й

Але ж чому, скажіть мені ім'ям нашого християнського бога, якщо ви, звісно, християнин?

Х р и с т о

Я християнин, і слухайте мене уважно. Я не випадково обрав саме цю розкішну резиденцію. Ви знаєте, хто був Кремуцій Корд?

К р е м у ц і й

Не чув про такого. Він що, теж торгував вином?

Х р и с т о

Він був істориком у Древньому Римі. Він писав правду про розквіт і занепад Риму, і римський диктатор Тіберій засудив його на смерть.

К р е м у ц і й

Хай бог боронить від такої долі.

Х р и с т о

Я драму про нього зараз перекладаю. Написав її російський історик Костомаров.

К р е м у ц і й

І такого не маю честі знати.

Х р и с т о

Якось ішов я і думав про Кремуція Корда. Про його непохитність, правдолюбство. І разом з тим думав, де б знайти придатне місце для «добровільних» пожертв деяких болгарських «патріотів». Аж, бачу, написано: «Золотий обруч» Кремуція Радулеску. Я відразу сказав собі: ось він, гідний син молоді Романії, нащадок древніх римлян. Ось він — сучасний Кремуцій Корд! Ось воно — місце, якого я шукаю. Правда ж, я не помилився?

Д а н и л о

Звісно, ні. Кремуцій Радулеску — гідний нащадок древніх римлян, клянусь самим папою римським. Він людина хоробра...

К р е м у ц і й

Еге ж.

Д а н и л о

Мужня...

К р е м у ц і й

Справедливо.

Д а н и л о

Розумна.

К р е м у ц і й

Чистісінька правда.

Д а н и л о

Чесна.

К р е м у ц і й

Це всім відомо.

Д а н и л о

І турків не любить страшенно.

К р е м у ц і й

Хай їм грець з їхнім шолудивим аллахом! Та як же їх любити, коли вони не п'ють святої рідини, від якої в голові весело, а на серці сумно. Який від них заробіток, питаю вас ім'ям нашого всевишнього бога!

Х р и с т о

Звісно, нехристи! Я довіряю вам, дядо Кремуцій: коли б ви захотіли донести на нас, ви давно це зробили б. А щодо вашого зиску, то от визволимо Болгарію, не буде там жодного турка, тоді...

К р е м у ц і й

Тоді я покочу свій «Золотий обруч» через Дунай до самої Софії.

Х р и с т о

А чому б то й ні? А зараз — чуєте?

Б'є годинник.

Північ. Мирним людям — пора спати. Лека ношт, дядо Кремуцій!

К р е м у ц і й

Доброї ночі! На Кремуція можна покластись. Дан!

Обидва ідуть за шинквас.

Х р и с т о

Пробила північ. Незабутня мить
В історії болгарського народу.
Нові надії, прагнення і плани,
І золото — метал всепереможний,
Який нам зброю з-під землі здобуде,
Сучасне і майбутнє батьківщини —
Я з трепетом вручаю в руки двох
Прославлених у битвах ватажків.
Аж ось вони. Чолом вам, воєводи!

Входять постарілі від років та пригод бурхливого життя П а н а й о т
Х и т о в та Ф і л і п Т о т ю.

Х и т о в

Ти кликав нас? Твої палкі листи
Нас привели в знайому цю таверну,
Де ми багато літ вже не були.

Х р и с т о

Я чую голос славного Хитова!
Це голос грому серед гір Балканських,
Іскра голос — дужої ріки,
Що ріже скелі, наче гострий ніж.

Т о т ю

Ти любиш, момче, красно говорити.
Ти пишеш вірші?

Х р и с т о

Мужній Філіп Тотю!
Це ви — легенда, викута з заліза,
Крилата слава верхи на орлі,
Що над вершинами Родопськими літає?
Послухайте ж, два лицарі-гайдуки,
Ще юного, та згорбленого горем
Поета скромного, що досі сльози лив
Над долею сумною батьківщини,
Тепер ладен за неї кров пролити

Х и т о в

Послухаєм.

Т о т ю

Та тільки тее... діло...
Про діло говори.

Х р и с т о

Гаразд, про діло.
Не раз я чув від наших близьких друзів,
Що вам набридло спогадами жити
Про подвиги на берегах Маріци,
Про полум'я пожеж, які погасли,
Та спалахнути можуть кожную мить,
Але потрібна вогнепальна зброя.
Я зброю дам вам. Ось вона, в мішечку.
Тут — золото. Тут — вся моя надія.

Ми зброю купимо для двох загонів.
Що скажете?

Х и т о в

Це ж для яких загонів?

Х р и с т о

Ім'ям Раковського один назвем,
А другий — Левського. Чи згодні ви
Очолити ці бойові загани
І повести їх на болгарську землю?
Що — згода? Доручає справу вам
Не я — революційний комітет.
І не мені — йому відповідайте.

Х и т о в

Я з сербським урядом веду переговори...

Х р и с т о

Не перший місяць і не перший рік.

Х и т о в

Потрібен час, і витримка, і спокій...
Не все відразу. Сербі обіцяють.
Самі безсили ми. Багато крові
Болгарія вже втратила. Багато.

Х р и с т о

Ви відмовляєтесь?

Х и т о в

Не зовсім. Але зараз
Це неможливо. Йти на вірну смерть?

Х р и с т о

Народ підніметься назустріч нам.
Коли ж впадемо ми на полі бою,
То смерть така сміливців сотні збудить,
Дасть приклад їм. Загарбників злякає.
І всій Європі ще раз нагада,
Що ми волаємо до совісті народів:
Допоможіть Болгарії!

Т о т ю

Слова!..

Не ті вже турки, що колись були —
Досвідчені, від страху обережні.
У кожному селі у них — патруль.
Оточать нас, геть-чисто порубають,
Яка вітчизні користь? Зайва кров.
Ще рік чи два посидимо тихенько.
Там — Сербія, Франц-Йосиф чи Росія
З Туреччиною дійдуть до війни.
Тоді і ми... Ти вірно, Панайоте,
Оце сказав. Потрібен час...

Х р и с т о

Доволі!

Благаю вас. Я збережу святиню,
Яку воздвиг в душі своїй. Ідіть!
Навік забудьте цю ганьби хвилину.
Хай не пече вам серце, мов отрута,
Жагучий сором. Вас тут не було!
Ви не казали цих лякливих слів,
Я вас не чув, не бачив. Прощайте!
Знайду я інших. Тричі сам помру,
Та волю краю рідному здобуду.

(Іде до виходу).

У дверях Марча і Гошо. З ними — Сава Картафілов,
Анастас-пехліванин та Никола Войновський.

М а р ч а

Куди ти, орле? Залишися з нами.

(Тихо)

Він прямо у поліцію побіг,
Отой панок. А я його — ножем.
В яру на дні глибокім спочиває,
Ми з Гошею туди його поклали.
А ти не бійся, лиш довірся нам,
Ми друга вірного не зрадимо ніколи.

(На Саву та інших).

Ось гості з нами. Привітаймо їх.
Гей, пий, гуляй, співай, танцюй... Цигани!

Бурхливий танок. Воеводи підводяться.

Х и т о в

Я вже відвик від гульбищ сатанинських.
До подушки та до перини тягне.

Т о т ю

В готелі в мене сливовіца є.
Ах, запах, смак!.. А — міць!.. Вогонь!

Х и т о в

Ходімо!

Непомітно зникають.

М а р ч а

(заспіває)

З раною у серці
Ворог мій лежить.
О благословенна
Помсти люта мить!
То не крук, не ворон,
То моя коса.
Бідної циганки
Степова краса!

К р е м у ц і й

(підходить до Христа)

Я чув усе. Я не люблю турків, ти це знаєш. Тобі потрібні надійні люди? Тут є один. Ховається у мене на горищі. Зараз покличу. (*Іде*).

С а в а

Календар пішов, Христо. Люди з рук вихоплюють.
Стефан, твій брат, залишився, читає неписьменним,
пояснює. А я — за новим вантажем.

М а р ч а

Я зв'яжу косою.
Руки, мов бичем.
Я очима зраню
Серце, мов мечем.
То не крук, не ворон,
То моя коса.

Бідної циганки
Степова краса!

А н а с т а с

Зброя буде, Христо. Англійська. У турків же й перекуплена. Сини ісламу за золотого дуката продадуть і бороду Магомета.

Х р и с т о

Спасибі, другари, та все це ні до чого. Поки календарем повалимо Оттоманську імперію, пройде ще п'ять століть, якщо не більше. І зброя без людей нічого не варта. А де їх узяти? І найперше: де взяти воевод?

С а в а

А Панайот Хитов?

А н а с т а с

А Філіп Тотю?

Н и к о л а

Хіба то не вони були?

Х р и с т о

Не було їх, не прийшли. Це їхні посланці були. Хворі воеводи, занедужали. Старі рани відкрились.

М а р ч а

Гошо ти мій, Гошо,
Горенько мое!
Кров моя гаряча
В серце мені б'є.
То не крук, не ворон,
То моя коса.
Бідної циганки
Степова краса!

К р е м у ц і й

(повертається з невідомим)

Ось він. Я йому все розтлумачив.

Невідомий

Потрібні надійні люди, щоб померти за волю Болгарії? Я піду з тобою в огонь і воду.

Христо

Спасибі. Хто ти?

Невідомий

Російський князь. По паспорту. А насправді — з каторги втік, з Сибіру. Вчився жити у Чернишевського, зустрівся оце в Одесі з Желябовим. Ховався на горіщі, бо таких, як я, місцева поліція перекидає назад за Прут і Дністер.

Войновський

Якщо ти не князь, то хто ти?

Невідомий

Родом з Курляндської губернії, а жив скрізь. Різноманітний, словом.

Войновський

Я теж з Росії. Сам болгарин, але служив у російській армії. Маю чин поручика.

Сава

Це Никола Дойчев Войновський, мій другар. Зустрілися з ним аж під Яссами.

Христо

Я чув про вас.

Невідомий

То як же зі мною?

Христо

Гаразд, князю. Ми так і зватимемо вас князем. Або краще — дід Іван, що значить — могутня Росія.

Дід Іван

Це для мене велика честь.

Данило

А я — маленька Черногорія. Я звідти родом. Я не-

навиджу гнобителів і люблю експропріацію. Я піду з вами!

Кремуцій

Сказився хлопець. Дан!

Данило

Все одно піду!

Кремуцій

Данило!

Данило

Не допоможе!

Кремуцій

Відрубають турки голову, тоді пожалкуеш!

Анастас

Я обіцяю тобі, Христо, десяток болгар, усі з Добруджі. Кожен іде на ведмедя голірuch.

Сава

А я іменням господа бога і матері-вітчизни зберу не менше трьох десятків найзавзятіших гайдуків. А щодо воевод, прийшли вони, чи ні,— ти наш ватажок і воевода. Веди нас, Христо!

Христо

Вірите мені, другари?

Всі

Віримо, воеводо!

Христо

Хай буде так. Тільки ж я людина цивільна. Ти, Ніколо...

Войновський

Никола Дойчев Войновський, поручик російської армії.

Христо

Візьмеш на себе військові справи, будеш начальни-

ком штабу. Про збір загону сповіщу через Саву Картафілова. От і все.

Марча

Болгари, а я? Невже смілива девойка не може згодитись рідній Болгарії?

Христо

Адже ти циганка, Марчо.

Марча

Так, циганка. Але я народилась там, де Іскір і Маріца, де Тирново, Стара Загора, Казанлик. Мій дід ходив по Болгарії з маленьким ведмежам, а я співала болгарських пісень. Потім ведмежа — малка мечка — виросло і стало голяма мечка — великим ведмедем. З ним ходив мій батько по ярмарках — панаїрах, а я танцювала болгарські танці. Згодом батько брав участь у повстанні в Старій Загорі, і його повісили разом з болгарами. Я відразу збагнула, хто ти, орле, і чого домагаєшся. Відразу, як тільки тут з'явився. Берить і мене з собою, болгари!

Войновський

Що ж, красуне, ти нам згодишся. Перед тобою відчинять двері, які не відімкнуті ні сокирою, ні мечем.

Марча

Значить, я потрібна? Значить, візьмете? Гошо! Ти кохаєш мене?

Гошо

Марчо!..

Марча

Якщо кохаєш, підеш зі мною. Повернемось живі, тоді я стану твоєю. Чуєш, Гошо?

Гошо

Чую, кохана!

Марча

Ех!.. (Кидається в танок).

Орле сизокрилий,
Де я не піду,
Скрізь тебе зустріну,
На свою біду.
То не крук, не ворон,
То моя коса.
Бідної циганки
Степова краса.

Марча схопила за руку Христо, він — діда Івана, той — Гошо, так
один одного, і закрутилися широким колом у традиційному болгар-
ському хорб.

СЦЕНА ТРЕТЯ

Турецьке губернаторство Дунайського вілайету. Зал розкішного палацу. Сірий, вологий зимовий день. Зал зогрівається кількома жаровнями, вогонь у яких підтримують мовчазні, байдужі до всього помаки — болгари мусульманського віросповідання. На долівці постелені килими, на яких розкидано подушки для сидіння. Під стінами — дуже низенькі лави, на яких теж килими й подушки. Біля жаровень на металевих підставках оздоблені сріблом кальяни з довгими цибухами — для курців.

Губернатор Махмуд-паша мерзлякувато кутається в халат, гріється біля жаровні. Під стіною, на оксамитовій подушці, у модному європейському костюмі сидить його син Ахмет. На голові у нього традиційна феска. За віком губернатор ще не старий. Йому недавно перевалило за півстоліття, син — удвоє молодший.

Махмуд-паша

Отак, мій сину Ахмете. Покинув ти мене в Істамбулі, а знайшов тут, у цій болгарській дірі.

Ахмет

Я шукав тебе в Істамбулі, тату.

Махмуд-паша

Та зате я тут губернатор. Губернатор Дунайського вілайету. А ким був? На побігеньках при великому візирі, цьому зарозумілому Мідхат-паші.

Ахмет

Кажуть, він знову буде великим візиром. Кажуть, він розробляє проект конституції. Першої турецької конституції.

Махмуд-паша

Після Парижа тобі тут буде нудно. Та для вродливої молодой людини скрізь знайдеться розвага. Звісно, наш Відін — не Істамбул...

Ахмет

І тим більше не Париж.

Махмуд - паша

Париж мене не цікавить. Париж знаходиться за межами благословенного дар-уль-ісламу, в якому панують правовірні. Париж — це десь там, у дар-уль-харбі, країні війни, в якій панують гяури.

Ахмет

Я гадав, ти змінився, тату.

Махмуд - паша

У твоїй голові свище паризький вітер, Ахмете.

Ахмет

Не так у голові, як у кишнях.

Махмуд - паша

Про це ми поговоримо пізніше. А зараз стань у смиренну позу і готуйся гідно зустріти грізного Хасан-пашу.

Ахмет

О, старий знайомий! Кат Батака і Перуштіци. Здається, так його звать болгари?

Махмуд - паша

Лайка гяура — хвала правовірному.

Ахмет

То він ще живий?

Махмуд - паша

Вночі прибув з Істамбула. Зараз, мабуть, встав, помолвився аллаху, і мені пора йти йому назустріч. А ти поки що почитай священний коран. Це тобі буде корисно після Парижа. *(Виходить).*

Ахмет

Париж... Майдан Конкорд... Плас Етуаль...
Мости над Сеною. Прилюдні поцілунки
Закоханих. А в нас — густа чадра
Ховає юність і жагу дівочу.
І от Париж я серцем полюбив
І покохав Мадлен, собі на горе.

(Виймає портрет).

Мадемуазель Мадлен... прощай навіки!
Тепер — коран... Для цього я й вернувся
В свій рідний край. Щоб хоч дрібненькі зерна
Набулих знань посіяти на ниві —
Де терни, дике зілля і каміння.
Коран священний... мудрості джерела
Тисячолітньої... схиляюсь перед вами!
Та божий світ невпинно йде вперед.
Все розвивається, на те є воля
Аллаха та пророка. Не інакше!
Вік просвітительства давно настав,
Скрізь процвітають музи і науки.
Чому ж Туреччині... вітчизні любій,
У темряві, без мислі, без просвіти,
Насильством і грабунком хизуватись
Перед Європою? Ні, тату, ні...
Вік просвітительства й тут стукає у браму.

Повертається Махмуд-паша в супроводі Хасан-паші та
двох своїх чиновників.

Махмуд-паша
(входячи, до чиновників)

Це ж якими болгарами ви ображаєте мої вуха на
початку дарованого нам аллахом дня?

Чиновники покійно схиляються перед ним.

Перший

Тими, які ще торік повстали в придунайських палан-
ках, могутній Махмуд-паша.

Другий

Які порушили султанський фірман, всесильний
Махмуд-паша.

Махмуд-паша

Для болгар, які порушили фірман султана і взяли
до рук зброю, може бути тільки одна кара — живцем
у землю!

Перший

Вони вже мертві, мудрий Махмуд-паша.

Д р у г и й

Не винесли заслужених тортур, благочестивий
Махмуд-паша.

М а х м у д - п а ш а

Мертвим відділити голови від тулубів і вчинити, як
того вони варті: тулуби, від яких буває тільки сморід,
закопати в землю, а голови, від яких може бути наука
іншим, настромити на палі і розставити вздовж доріг.
(До Ахмета). Чи справедливо я міркую, сину?

А х м е т

Як азіат, може, й так. Але як європеєць...

М а х м у д - п а ш а

(до чиновників)

Виконуйте!

Чиновники, задкуючи, виходять.

Хвала аллаху, мені випала честь приймати в моїй
скромній оселі грізного Хасан-пашу.

Х а с а н - п а ш а

Хвала аллаху!

М а х м у д - п а ш а

(ляскає в долоні, до слуги)

Кави! Найміцнішої.

Слуга зникає.

Це — мій син Ахмет. Сядемо біля жаровні?

Х а с а н - п а ш а

Я османли, нащадок Османа, людина меча, мене гріє
кров предків.

М а х м у д - п а ш а

Кальян?

Х а с а н - п а ш а

Кальян можна.

Махмуд - паша

Ну, як там наш незрівнянний Істамбул?

Ахмет

В Істамбулі голод, тату.

Хасан - паша

(*курить*)

Стоїть Істамбул. Стоїть на місці.

Махмуд - паша

Так і бачу — Босфор, Золотий ріг, Блакитну мечеть. І шість мінаретів довкола неї, як вартові. Священний мис Топкапй й на ньому стародавній палац всемогутніх султанів. Я чув, начебто наш повелитель, благословенний Абдул-Азіз, живе в новому палаці, на берегах Босфору? Це правда?

Ахмет

У цьому палаці багато розкоші і мало краси.

Хасан - паша

Стоїть Істамбул. Міцно стоїть.

Махмуд - паша

(*побачив слугу*)

Каву принесено, Хасан-паша. (*До слуги*). Сюди!

Слуга виконує наказ, зникає.

На милість аллаха, який запах! Що скажеш, Ахмете?

Ахмет

Справжня кава. З Бразилії.

Махмуд - паша

Бразилія? Не знаю. Це десь у дар-уль-харбі, країні війни. Це кава з Істамбула, перлини дар-уль-ісламу. Більше я нічого не знаю.

Хасан - паша

А я — османли, нащадок Османа, людина меча, дещо інше знаю. Я знаю, що великий візир ім'ям повелите-

ля-султана сказав мені, Хасан-паші, що дар-уль-харб збирає сили проти священного дар-уль-ісламу і що підводять зухвалі голови болгарські недобитки, яких ми з тобою не добили, Махмуд-паша. Ось що я знаю, Махмуд-паша. І ще знаю, що великий візир незадоволений нами, а всемогутній повелитель-султан незадоволений ним. А від цього буває буря і летять голови правовірних, таких, як я, Хасан-паша, і таких, як ти, Махмуд-паша. Ось що я знаю!

Махмуд-паша

Все це — Боснія і Герцеговіна. Звідти вітер подув.

Хасан-паша

Боснія і Герцеговіна потонули в крові!

Махмуд-паша

Але відблиск пожежі лишився. Ось... (Показує газету). З Бухареста. Болгари видають. Христо Ботев закликає до війни проти дар-уль-ісламу. А румунський князь, який підкоряється нам тільки на словах, дивиться на це крізь пальці. Бухарест став центром болгарських крикунів, головорізів, революціонерів. Що думає про це великий візир?

Хасан-паша

Кляті болгарі! Після того як всемогутній султан видав фірман про визнання болгарської церкви, встановив екзархіат, чого їм ще треба?

Ахмет

Свободи.

Хасан-паша

Що?! Гарячим залізом випекти це слово з їхньої свідомості!

Махмуд-паша

Це і є моєю щоденною турботою, грізний Хасан-паша.

Низько вклоняючись, знову входять два чиновники.

Перший

Яснозорий Махмуд-паша! З Враци прибула нова

партія ув'язнених болгар, які торік брали участь у бунті. Їх сорок дев'ять чоловік, і вони ще живі. Вони вимагають...

Махмуд-паша

Вони ще вимагають?

Перший

Так, відкритого суду.

Другий

Європа... преса...

Махмуд-паша

На палю! Усіх!! Живцем!!

Ахмет

Тату...

Махмуд-паша

На палю!!!

Чинovníки покiрно задкують.

Хасан-паша

Яке зухвальство! Вони вимагають!

Махмуд-паша

(п'ючи каву)

А як стара мечеть Айя-Софія? Так і не вигнали з неї нечестивий візантійський дух? Як медресе, в якій ми вчилися?

Ахмет

Її давно продано за борги.

Хасан-паша

(курить)

Стоїть Істамбул. І стоятиме вічно.

Знову, ще нижче пригнувшись до землі, входять чинovníки.

Махмуд-паша

(роздратовано)

Що там ще?

Пер ш и й

Всечесний Махмуд-паша, на березі Дунаю, серед наших вірних солдатів-аскерів, затримано підозрілу циганку.

Ма х м у д - п а ш а

Вона стріляла з англійської гвинтівки?

Д р у г и й

Ні.

Ма х м у д - п а ш а

З американської?

П е р ш и й

Теж ні.

Ма х м у д - п а ш а

З російської рушниці?

Д р у г и й

Вона танцювала, співала, ворожила...

Ма х м у д - п а ш а

То чого ж її затримано? А, розумію — вона молода і вродлива?

Д р у г и й

Вона молода, як тюльпан, який щойно розцвів, а вродлива, як найкраща троянда в саду троянд султана.

П е р ш и й

Вона розпитувала наших вірних аскерів — скільки їх, де стоять, яка у них зброя...

Ма х м у д - п а ш а

Он що! Ведіть, негайно ведіть її сюди!

П е р ш и й

Не можемо, мужній Махмуд-паша.

Д р у г и й

Ніяк не можемо.

Махмуд - паша

А то ж чому?

Перший

Тому, що тих солдатів, які затримали циганку, теж затримано.

Махмуд - паша

Хто ж їх затримав?

Перший

Інші солдати, благородний Махмуд-паша.

Другий

Ті, яких вона заворожила.

Хасан - паша

(рвучко встає)

А що я казав? Тоді буває буря і летять голови правовірних. Я їх розворожу! *(Виходить)*.

Чинovníки йдуть за ним.

Махмуд - паша

Почув легку здобич.

Ахмет

Ти не повинен дозволяти Хасан-паші втручатися до твоїх справ.

Махмуд - паша

Тут дикий, небезпечний край, сину мій Ахмете.

Ахмет

Все одно ти не повинен дозволяти Хасан-паші втручатися до твоїх справ.

Махмуд - паша

Хасан-паша незадоволений мною, великий візир ним, а всемогутній повелитель — всіма нами. Дикий, небезпечний край...

Ахмет

Вся наша неосяжна імперія — дикий, небезпечний край.

Махмуд - паша

Читай коран, Ахмете, а також сунну, яка єдина вчить нас, як треба жити правдиво. І чим скоріш вивітриться твоя голова, тим краще.

Ахмет

Ні, тату. У мене добрі, благочестиві наміри. Той вітер, що наповнив мою душу, не вивітриться ніколи.

Чинovníки вводять Марчу. У неї обірваний одяг, на тілі синяки.

Перший

Грізний Хасан-паша втихомирює непокірних кривим ятаганом.

Другий

Яка буде твоя воля, сонцеликий Махмуд-паша? У підземелля чи на шибеницю?

Махмуд - паша

Залиште. Я допитаю її.

Чинovníки виходять.

Що ти робила серед моїх вірних аскерів, нечестива циганко?

Марча мовчить.

Ахмет

Тату, її били... вона...

Махмуд - паша

Ти знаходишся в Азії, сину мій.

Ахмет

Тут Європа. Та й в Азії...

Махмуд - паша

Тут вілаєт Оттоманської імперії. І господар тут поки що я. (До Марчі). Навіщо ти розпитувала моїх вірних солдатів — скільки їх, яка в них зброя?

Марча

А хто це чув?

Махмуд - паша

Мої вуха чули, мої очі бачили.

Ахмет

Але ж це неправда, тату.

Махмуд - паша

Не заважай! (До Марчі). Ти знаєш, що тебе жде в підземеллі?

Марча

Я співала, танцювала, ворожила. Солдати платили мені за це. Дріб'язок. Всі гроші у мене відняли твої чиновники. Мене побили, порвали одяг... За віщо ж мене в підземелля?

Ахмет

Вона прекрасна, як молодий місяць, тату.

Махмуд - паша

А ти думаєш, у мене більма замість очей? Цей молодий місяць осяє стіни мого гарему. (До Марчі). Ти не хочеш казати правду, то я тобі скажу. Тебе послали болгар з того берега Дунаю. З Рومانії, чи як там вона зветься. Що — вгадав? Ти нишпорила, приглядалась, вивідувала, а не ворожила. За це тобі єдина кара — смерть у підземеллі...

Марча

Дай руку, поворожу. Правду скажу, нічого не втаю! Ой, я таке бачу в твоїх очах!

Махмуд - паша

Смерть у підземеллі! Але ти не для цього народилася на світ...

Марча

Хочеш, заспіваю, затанцюю...

Махмуд - паша

Заспіваєш, затанцюєш, але не зараз. Увечері, коли я зайду до тебе. Вдень — я згорблений, старий, мене да-

вить тягар клопотів. А вночі — я скидаю з себе турботи разом з одягом...

А х м е т

Тату...

М а р ч а

Ех, відняли у мене кинджал!

Знову плазують обидва чиновники.

П е р ш и й

Щасливий Махмуд-паша!

Д р у г и й

Осипаний щастям Махмуд-паша!

М а х м у д - п а ш а

Знову ви?

П е р ш и й

Глоутон приїхав.

Д р у г и й

Глоутон!

М а х м у д - п а ш а

Глоутон?

П е р ш и й

Він самий, довірений англійського посла, представник фірми...

Д р у г и й

...«Снайдер і компанія». Щойно зліз з екіпажа.

М а х м у д - п а ш а

Сам Глоутон?

П е р ш и й

Він, він...

Д р у г и й

Набитий стерлінгами з ніг до голови.

Махмуд - паша

Я зараз повернусь. (До Марчі). Стій мов укопана!
(Виходить).

Чиновники йдуть за ним.

Марча

Я не хочу в підземелля. А ще гірше—в його обійми...

Ахмет

Красуне...

Марча

Я не хочу і в твої обійми! Осоружні ви мені всі,
вбивці мого батька. Я кохаю іншого. Я хочу на волю!

Ахмет

(протягає їй ключ)

На.

Марча

Що це?

Ахмет

Ключ. Він відмикає мою кімнату...

Марча

Не хочу!

Ахмет

Мою кімнату, хвіртку в саду і браму, що веде в глухий ліс. Візьми його.

Марча

А ти?

Ахмет

Я теж кохаю іншу. Далеко вона звідси. Де сонце, Сена, Єлісейські поля. Де дух свободи, рівності, братерства. Цього тобі не збагнути. Я не знаю, хто ти, чи справді ти тільки співала й ворожила, та я противник

усякого насильства. Мерщій! В кімнаті ти знайдеш мій турецький одяг. Бери, що треба... Сюди йдуть!

Марча

Як тебе звати?

Ахмет

Ахмет.

Марча

Я про тебе пісню складу, Ахмете! (*Вибігає*).

Ахмет

Біжи на волю! Воля... «Хуріет». Так зветься турецька газета, яку ми видавали в Парижі. Ох, коли б знав про це мій батько!..

Повертається Махмуд-паша.

Махмуд-паша

День повен клопотів, а ніч насолод... (*Озирається*).
Де вона?

Ахмет

Вона побажала сама обрати собі коханця для нічних насолод.

Махмуд-паша

Ти відняв її від мене?

Ахмет

Ні, я зробив те, що мені звеліла совість. Вона — на волі.

Махмуд-паша

Отямся, непритомний! Ну, хоч би викуп узяв, чи що.

Ахмет

З кого, з убогих циган?

Махмуд-паша

У них золота більше, ніж у скарбниці султана.

А х м е т

Не дивно. Адже скарбниця султана давно порожня.

М а х м у д - п а ш а

Що я скажу Хасан-паші?

А х м е т

Втретє раджу тобі, тату: не дозволяй Хасан-паші втручатися до твоїх справ.

М а х м у д - п а ш а

Не вчи мене! Чуєш? Це все — твоє вільнодумство, Париж...

А х м е т

Париж довершив те, що почалось
Ще тут, в Туреччині, в хлоп'ячі роки,
Коли великий Шінасі-паша,
Учений, видавець і просвітитель,
Дбайливо нам зіниці протирав,
Щоб істину ми бачити уміли.
Коли Вефік, та Зія-бей, та інші,
Хто побував в Алеппо, у Багдаді,
У Боснії й Герцеговіні, всяк,
Хто за морями був і хто бував
В Галаті, у французькому ліцеї,
Всі твердили: не так воно на світі.
Широкий світ. Широкий, розмаїтий,
І скільки див у ньому... скільки див...

М а х м у д - п а ш а

Аж у тебе в голові потьмарилось. І ти відразу забув про славу і могутність Оттоманської імперії, про її велич!

А х м е т

Ні, слава не в розбоях і насильстві,
А велич і могутність — не в огні,
І не в потоках крові... не в руїнах.
Я вірний син сунітського ісламу,
Не зрадив і не зраджу я закони
Дідів і прадідів. І все величне,
Все славне і могутне я приймаю.

Та як прийняти можу я ненависть,
Якою ми оточені сьогодні
В усіх краях, між всіх народів світу?
Як я прийму на себе муки, кров,
Десятки, сотні, тисячі смертей
Всіх тих, кого вина лише у тому,
Що, роджені на світ людьми, вони
Людьми бажають бути, не рабами!

Махмуд - паша

Людьми зветься османли, нащадки Османа, люди
меча. Такий закон, встановлений богом. Решта всі —
собаки, гяури, яких треба знищити або перетворити у
безсловесних рабів. Ох, цей вітер Парижа, дух дар-уль-
харбу!

Ахмет

Розвіює задуху вітер... ту,
Яка тисячоліттям гнітила
Серця і розуми синів Османа.
«Вбивай, грабуй, винищуй!» А життя
Іде вперед, його не зупинити,
І опору народів не зламать.
То в Сирії повстання, то на Криті,
Де греки, вірні славним заповітам
Великої історії своєї,
Скоріше до останнього загинуть,
Ніж стануть нашими рабами. Щойно
Затихла Боснія й Герцеговіна. Кров
Там пролилась і полум'я згасила,
Та іскри... іскри падають тепер
На ґрунт болгарський. Знову буде спалах,
І знову кров і безліч жертв. І все ж
Болгарію не вдасться покорити.
Невже сліпець ти, що цього не бачиш?

Махмуд - паша

Я добре бачу, куди ти зайшов. Тобі шкода крові не-
вірних! Ти вихваляєшся Європою, Парижем! Та зрозу-
мій же, дурню: ми стинаємо голови непокірним гяурам,
а що зробили в твоїй Європі, твоєму Парижі? Кому сти-
нав голови рятівник Франції Тьер? Пруссакам, іспан-
цям, португальцям? Своїм же французам! Ось що та-
ке — цивілізована Європа, Франція, Париж!..

А х м е т

Цивілізована Європа — це щось інше.
І Франція, й Париж... Є, звісно, й Тьер.
Але коли б хоч раз ти чув Гюго!
Хоч раз єдиний. Мабуть, Демосфен
І Цицерон замовкли б перед ним.
Він двадцять років у вигнанні був,
Та дух його залізний не зламався.
Яка безодня знань! Які блискучі
Слова і аргументи. Ось — кумир
Парижа, Франції. А не твій Тьер.
Ні, я не за Комуни. Взагалі
Я проти всякого насильства! Як Гюго,
Що виступив і проти комунарів,
І проти Тьера. Я за те, щоб зл
Було добром подолане без крові.
Колись цивілізована Європа
Нарешті втрутиться до наших справ
І покладе-таки кінець розбою.
Так, та сама Європа, що воздвигла
Акрополь, Пропілеї, Колізей,
Австралію й Америку відкрила,
Любов сонетами Петрарки оспівала,
Канал прорила у пісках Суеца,
І, може, здійснить дерзновенну мрію
Про крила, щоб піднятися угору —
Туди, за хмари, в небеса. Європа...

М а х м у д - п а ш а

Годі! Стій! Твердиш, наче папуга: Європа, Європа,
Європа!.. Я тобі зараз покажу, що таке справжня цивілізована Європа. (*Ляскає в долоні*).

З'являються чиновники.

Просіть сера Річарда Глоутона.

Чиновники зникають.

Ти зараз почувеш, що робить Європа і чого вона прагне.

Входить високий, худий джентльмен. Йому вже вийшли до кінця так звані середні роки, але він виглядає бадьоро, незважаючи на довгу їзду по поганій дорозі.

Прошу, сер Річард! Спочили?

Г л о у т о н

Для ділової людини спочинок — остання річ. Хоч, правда, кості мені розтрусило. Та я зібрав їх до купи і вставив кожну на своє місце. Так що до розмови готовий.

М а х м у д - п а ш а

Це мій син. Сер Річард може розмовляти зі мною, наче ми наодинці.

А х м е т

Салам-алейкум, сер.

Г л о у т о н

Маю честь! З Стамбула у ваш Відін—дорога немала.

М а х м у д - п а ш а

І нелегка, знаю.

Г л о у т о н

І раз я приїхав, то слід зробити висновок, що в цьому була потреба.

М а х м у д - п а ш а

І я так думаю, сер.

Г л о у т о н

Приємно, що наші думки збігаються.

М а х м у д - п а ш а

Хвала аллаху, так було завжди.

Г л о у т о н

Я хотів би, щоб так було й надалі.

М а х м у д - п а ш а

А хіба є підстави сумніватися?

Г л о у т о н

Ваш син?

А х м е т

Салам-алейкум, сер.

Глоутон

Маю честь! На жаль, є.

Махмуд-паша

Перший в історії світу мітинг банкірів у Лондоні наробив багато шелесту. Вклади в банках Сіті під загрозою.

Глоутон

Почувши шелест, не конче ховатися в куші. А тим паче зраджувати наші інтереси і переходити на бік конкурента.

Махмуд-паша

Ви гадаєте, що це залежить тільки від мене?

Глоутон

Не лише від вас, але — і від вас. У мене в руках страшні цифри! Майже вся турецька кіннота озброєна американськими вінчестерами, а дві третини піхоти — американськими гвинтівками «Пібоді-Мартіні». І тільки одна третина піхотинців султана носить англійську зброю Снайдера. Як пояснити це в Лондоні?

Махмуд-паша

Мій вілайет купує вашу зброю, сер.

Глоутон

Тільки нашу?

Махмуд-паша

А ви продаєте її — тільки нам?

Глоутон

Ми продаємо свої вироби всім, кому вони потрібні.

Махмуд-паша

І болгарам?

Глоутон

І болгарам. Болгарам, щоб бунтували, а вам, щоб придушували їх бунти. Це збільшує попит на зброю, і

ми від цього не відмовимось. До речі, ваші інтенданти теж перепродують наші гвинтівки й патрони болгарам. Партія гвинтівок відправлена днями до Бухареста.

Махмуд - паша

Для Христо Ботева, знаю.

Глоутон

Фірма постійно вимагає від мене збільшити попит на нашу продукцію. Будь-якою ціною. От чому я, власне, приїхав.

Махмуд - паша

Хвала аллаху, що не забули про мене.

Глоутон

Ваш син?

Ахмет

Салам-алейкум, сер.

Глоутон

Маю честь! Адже фірма вам платить процент...

Махмуд - паша

Він надто мізерний, сер. Не вартий такої прославленої фірми. Якщо фірма накине мені ще...

Глоутон

Один.

Махмуд - паша

Три.

Глоутон

Півтора.

Махмуд - паша

Два з половиною.

Глоутон

Два, і ні слова більше!

Махмуд - паша

...Ще два проценти, тоді справи фірми, можливо, пі-
дуть краще.

Глоутон

Коли б таке становище проіснувало ще хоч сто ро-
ків... Щоб і ви, і болгари, і, головне, більше зброї... Хоч
п'ятдесят років! Тоді наші внуки стали б мільйонерами.
Слово джентльмена! Підпишіть контракт.

Губернатор підписує.

Ваш син?

Махмуд - паша

Мій син.

Глоутон

Маю честь! *(Виходить)*.

Махмуд - паша

Чув? Бачив? Зрозумів?

Ахмет

Нещасні болгари!

Махмуд - паша

Вперті! Та ми їх або підкоримо, або знищимо всіх,
до ноги! *(Побачив Хасан-пашу, який повернувся)*. Ось
іде людина меча, нащадок Османа, грізний Хасан-паша,
що залив кров'ю Батак і Перуштіцу і тепер розправився
з ворохобниками. А я... хіба я не виправдаю довір'я
мого повелителя? Запевняю тебе, Хасан-паша! Я залю
кров'ю Врацу, Рушук, придунайські паланки! Хасан-
паша буде задоволений з мене, великий візир — з Ха-
сан-паші, а всемогутній султан — з великого візира!
При допомозі твоєї Європи, Ахмете, я озброю своїх ас-
керів найновішою зброєю, рубатиму, палитиму, і мої за-
слуги визнає вся імперія!

Ахмет

Що ти говориш? Наче дикий варвар...
Махмуд-паша, невже твої заслуги —
Це тільки кров, пожежі і руїни,

Прокляття, крик гвалтованих дівчат,
Дитячий вереск, сльози матерів
І більш нічого? Отакий мій батько?
І ви ще називаєтесь людьми?!

Ма х м у д - п а ш а

Замовкни, божевільний!

Х а с а н - п а ш а

Це образа для нащадків Османа! Великого Османа,
який заснував імперію людей меча!

Ма х м у д - п а ш а

Сину мій, Ахмете! Або ти будеш з нами, як османли,
людина меча, або... або гнитимеш у темниці як держав-
ний злочинець... станеш перед судом і зазнаєш заслуже-
ної кари. Чи так я кажу, грізний Хасан-паша?

Х а с а н - п а ш а

Тільки так, Махмуд-паша. Тільки так.

Ма х м у д - п а ш а

Роби вибір, сину, поки не пізно.

А х м е т

Ні, пізно вже. Я вибір свій зробив.
Туреччина прокинеться від сну
Тисячолітнього. Заради цього я
Ладен іти на муки... і на смерть.

Ма х м у д - п а ш а

О дурню, дурню!..

Х а с а н - п а ш а

Небезпечний злочинець!

А х м е т

Який злочинець я, коли добро
Посіяти бажаю у народі?..
Не сердься, батьку. І не лай мене.
Хто першим істину велику пізнає,
Той дорого повинен заплатити
За відкриття нового. Жаль мені

Імперії на берегах Босфору.
Безсиллям роджена звірина лють,
Якою ви народ наш ганьбите
Перед Європою. Ні, батьку, Річард Глоутон—
Це не Британія. Є Джонні Мільтон,
Є Шеллі, є Шекспір, є гнівний Байрон.
Ні, Глоутон — не Європа. Є Гюго,
Мольєр, Гольдоні... Всіх не перелічиш!
Є «Хурієт» та «Ітіхад». Газети,
Які в Парижі турки видають,
Ті турки, що повернуті обличчям
Не в темну ніч минулого, а в день
Майбутнього. День рівності й братерства.
Я й на суді перед лицем Європи,
Перед лицем турецького народу
Скажу те ж саме. Що ж, ведіть в темницю.
Аллахові за вас молитись буду,
Хай просвітить він розуми ліниві.
(Іде з гордо піднятою головою).

Махмуд - паша

Він справді божевільний!

Хасан - паша

Болю за тебе серцем, Махмуд-паша, але його треба
закувати в кайдани.

Ахмет

(спинився)

Нещасна моя вітчизна!

СЦЕНА ЧЕТВЕРТА

Квартира Ботевих, як у першій сцені. Вечір. При світлі газової лампи грають у карти четверо: Стефан та Христо Ботеви, князь (він же дід Іван) та піп Сава Картафилов. П'ятий — Никола Дойчев Войновський, стоячи, начебто стежить за грою.

Сава

Знову козир трефа. Третій раз — хрести. Погана прикмета.

Стефан

Тьху на тебе, Саво. Піп, а в забобони вірить.

Христо

Коли зникнуть забобони, тоді зникнуть і попи. Продовжуй, Николо.

Войновський

Зброю одержали 172 четники. Володіти зброєю уміє менше половини. Решта — наймити, що покидали своїх господарів, дрібні ремісники, батраки поміщиків, слуги з таверен та шинків — народ зелений. Доведеться вчити на ділі.

Дід Іван

То — найкраща наука.

Христо

Всі четники — болгари?

Войновський

Майже всі. Крім болгар, записалися два албанці, один боснієць, один чорногорець, ось дід Іван — росіянин...

Стефан

Записався й Михаїл Попов.

Х р и с т о

Михаїл? Отой маловір?

С а в а

Був у мене, «сповідався». Каже, що тоді погарячився, а потім вирішив, що правда таки на нашому боці.

Х р и с т о

Навряд він це щиро вирішив.

С т е ф а н

У нього кохана девойка там, у Габрово. Наречена.

С а в а

Хай іде й спокутує гріхи во ім'я боже. Нас і так мало, братки.

Д і д І в а н

Ми не армія, ми бойовий загін.

Х р и с т о

Іскра, яка викличе пожежу.

Д і д І в а н

Краще менше, але щоб кожен був — справжній товариш. На якого можна покластись.

В о й н о в с ь к и й

Сподіваємось, що так і буде.

Д і д І в а н

Які сили у противника — в тому місці, де ми висадимось?

Х р и с т о

Від Марчі відомості є?

В о й н о в с ь к и й

Сповістила через Гошо. Основні сили турків — на сербському кордоні.

С а в а

Добре, що ми вирішили не йти через Сербію.

В о й н о в с ь к и й

На березі Дунаю — лише окремі патрулі — потера-
джії. Найменше їх в районі Оряхово-Козлодуй.

Х р и с т о

Там і висадимось. Зброю роздали всю?

В о й н о в с ь к и й

Кілька ящиків залишаться тут. Це вже справа Сте-
фана Ботева.

Х р и с т о

Як з одягом для четників? Доповідай, Стефано.

С т е ф а н

Зараз. *(Поклав карти, вийняв записну книжку).*
У мене все записано.

Входить Іванка з немовлям на руках. Стефан схопив карти.

Б'ю червоним тузом!

Х р и с т о

А я козирною сімкою!

І в а н к а

А ми йдемо побажати татові доброї ночі.

Х р и с т о

(встав)

Лека ношт, донечко люба, лека ношт! *(Бере дитину).*
Малесенька моя! *(Показує іншим).* Красуня, правда?

С а в а

Вилита Венета.

Х р и с т о

Де ж це наша майка забарилась?

І в а н к а

Сказала, що після школи піде до пошти.

С т е ф а н

Пошта вже, певне, зачинена.

І в а н к а

Значить, у архієрея.

Х р и с т о

Бідна вона. Ніяк не порве з отцем Пінаретом.

С а в а

Рідний же дядо. А мені — владика.

І в а н к а

Може, він їй ще згодиться.

Х р и с т о

Спи, донечко. Спи, рідна! *(Передає дитину Іванці)*.

І в а н к а

Лека ношт! Не засиджуйтесь, сину.

Х р и с т о

Я діждуся Венети.

І в а н к а

Вона скоро прибіжить. *(Виходить)*.

Х р и с т о

(сідає за стіл)

Чий хід? Твій, князю? Говори, Стефане.

С т е ф а н

У двадцяти трьох кравців Бухареста... у різних кінцях міста, щоб не викликати зайвої підозри... було замовлено 207 мундирів. Сто сімдесят два видано, тридцять п'ять залишилося в резерві. Вони, як і зброя, на сховку у дядо Кремуція, в таверні «Золотий обруч». Там тепер наш основний склад.

Х р и с т о

Всі мундири — за встановленим зразком?

С т е ф а н

Всі, як один, Христо. З нашивками й болгарським левом.

В о й н о в с ь к и й

Стефан у нас молодець!

Х р и с т о

Йому випала честь бути першим інтендантом нової болгарської армії. Тієї, яка виросте з нашої маленької чети... і визволить вітчизну від іга!

(Тихо заспіває, інші підхоплюють).

Сміливо крокуйте, друзари,
Де смерть або воля вас жде.
В похід нас, юнаки болгари,
Любов до вітчизни веде.

Ми вмерти за неї готові
Чи щастя здобуть в боротьбі.
Серця наші, повні любові,
Тобі, батьківщино, тобі!

З надвірних дверей входить Венета. В руках у неї маленький паунок.

Х р и с т о

Венета... Нарешті!

В е н е т а

Пробач, милий, затрималась. *(Вітається з усіма за руку)*. Спочатку на пошту, потім до отця Пінарета. Гадала, на хвилинку, а він затримав. Пішки добиралась...

Х р и с т о

Бідненька. Проповідь читав владика?

В е н е т а

Щось схоже на те. А в мене — сюрприз. Паунок прийшов з Миколаєва. Від Бояна й Димитра.

Х р и с т о

(бере паунок)

Стефане, ти на всі руки майстер.

Д і д І в а н

Дай мені. Хоч потримати паунок з рідної землі.

Х р и с т о

Розумію я тебе, князю.

Д і д І в а н

А я тебе, воевода. *(До Стефана)*. Розпаковуй!

С т е ф а н

(метким рухом знімає кришку, встромив руку).

Щось м'якеньке. *(Виймає)*. Старанно загорнуте.
Прапор!..

С а в а

Темно-зелене полотнище. І посередині — лев.

В о й н о в с ь к и й

Наш визвольний прапор. *(Цілує)*.

В е н е т а

А ось і лист. *(Пробігає очима)*. Здорові... вчаться...
прапор цілим пансіонатом робили. Зібрали гроші, купили
матерію, зшили... І вирішили послати... співцеві і
вождю болгарського народу... тобі, Христо.

Х р и с т о

(узяв листа, читає)

...Від болгарської молоді. Ось хто нас розуміє, дру-
гари.

З сусідньої кімнати чути дитячий плач.

Доня.

В е н е т а

Зараз, донечко, зараз! Вона їстоньки хоче. Іду! *(Ви-
ходить)*.

В о й н о в с ь к и й

(розглядає прапор)

На зеленому полі золотий лев, що топче турецький
півмісяць.

С т е ф а н

Наче знали, коли прислати.

Х р и с т о

Зелене — схили рідного Балкану,
Ще й напис, бачите? Свобода або смерть!..
А лев — то наша сила. То ми з вами.
То невмирущий наш народ, який
Трусне Балкан, Родоп і Вітош-гору,
Що геть з них полетять башибузуки
В провалля, у міжгір'я, в Чорне море.
Сховай, Николо. Ти — начальник штабу.
В поході оберем прапороносця.

А зараз давайте закінчувати. Запиши, Николо, наказ: всім четникам в своєму буденному одязі, старанно заховавши зброю, під виглядом городників і сезонних робітників зібратись на пристані Гюргево та в сусідніх пристанях. Придбавши своєчасно квитки, чекати прибуття австрійського поштового пароплава, який курсує по Дунаю. Після прибуття пароплава увійти на його борт, змішавшись з іншими пасажирами. Начальникові штабу поручику Николі Дойчеву Войновському простежити за порядком, а коли чета буде на пароплаві, дати сигнал для озброєння. Іntenдантові Стефану Ботеву доставити на пароплав потрібну кількість комплектів національного болгарського одягу, а самому після відбуття пароплава залишитись у Гюргево...

С т е ф а н

Христо!

Х р и с т о

...Залишитись у Гюргево, щоб забезпечити подальше постачання загону зброєю та одягом.

С т е ф а н

Христо, чим же я гірший за інших?

Х р и с т о

Так треба для справи. Ти знаєш людей...

С т е ф а н

Сава теж знає людей.

С а в а

Ні, ні, я посланець божий, я мушу бути на полі брані.

Х р и с т о

Не будемо ж ми переобирати інтенданта. Це наказ,
Стефане.

С т е ф а н

Підкоряюсь.

Х р и с т о

Усе. З надією в серцях, другари,
Розійдемося, щоб на світанку стрітись
На залізничному вокзалі. Допомоги
Нам від властей румунських не чекати,
Самі вони Туреччині підлеглі,
Та заважати нам, либонь, не будуть
Тож завтра ми — на пароплаві. Там
Чи словом, чи гвинтівкою зумієм
Переконати габсбурзьких служак
До берега турецького пристати.
А там — Болгарія. Чи всі готові
На подвиг цей? Не на забаву ідем.
Все може трапитись. Хоча я певен,—
Як тільки по околіях полине
Крилата вість про мужній наш похід,
Народ підніметься. Міста і села стануть
Під стяг свободи. Та не всім, другари,
Можливо, бачити щасливу мить.
Ніхто з вас перед смертю не здригне?

Д і д І в а н

Ви дідом жартома мене назвали.
Насправді — сива в мене голова.
Не так від літ, як від тортур пекельних —
Не тіла — серця. Бо душа болить,
І кров холоне в жилах, як згадаю,
Що все дарма,— центральні і Сибір,
Кайдани, смертників тяжка журба
І матерів ридання. Кат на троні.
Страдальниця Росія у неволі.
Тому як щастя я зустріну смерть
За вашу волю. Воля — скрізь одна,
Як і неволя.

В о й н о в с ь к и й

Я скажу те ж саме.

Росію бачив я. Страждав її стражданням.
Ладен був я за неї тричі вмерти.
Тож за Болгарію я з радістю помру.

С а в а

І я помру за рідний край.

С т е ф а н

І я,
Якщо й мене покличе батьківщина.

Х р и с т о

А я помру з надією на Русь.
Вона велика, наче океан...
Це — океан слов'янської стихії,
Який підійме свій дев'ятий вал,
Затопить хвилею довкола землі,
Обмивши бруд неволі, рабства, зла.
Я вірю, князю, вірю — прийде час,
Народ російський — дід Іван плечистий —
Змете царя. А там — впадуть султани
І королі. І воля буде скрізь.
А поки що... вже скоро засвітає.

С а в а

(ховає карти)

Так і не догуляли. Може, остання партія в житті.
Давайте кину карту на щастя. *(Кинув)*. Знову трэф.
Тьху!

Всі, крім Христо, виходять.

Х р и с т о

(глянув на годинник)

За півгодини і мені іти.
Піти не попрощавшись? Рідна майко...
Дружино люба... дорога дитинко...
Брати мої... Який я був багатий!
Довкола стільки відданих сердець.
Тепер — лише Болгарія лишилась.
Піти не попрощавшись? Напишу
З дороги їм... А що, коли не встигну?
Коли не зрозуміють, не простять?

Тікати зараз же! Бо це вагання,
Як ржа — залізо, з'їсть мою рішучість.
Негайно йти!..

В е н е т а

(в дверях)

Куди ти, Хресто?

Х р и с т о

Я?..

Нікуди. Я люблю тебе, Венето!
Дружино, щастя, втіхо, насолодо!

(Цілує їй руки).

Люблю... Я тільки двері зачиняв
За ними... Гості розійшлись додому...
Венето, зіронько!

В е н е т а

І я тебе люблю.

Мій гордий, мужній і талановитий.
Ну, прочитай мені щось. Я прошу.
Я так люблю, коли ти декламуєш,
А очі сяють... Хоч маленький вірш.
Ти ж цілі ночі пишеш. Хоч уривок...

Х р и с т о

Хіба оцей?

(Декламує).

Тільки вип'єм вина склянку,
Гострим зуби на тирана.
І в шинку крик на світанку:
«Гей, ходімо до Балкана!»
Та як тільки тверезієм,
Забуваєм клич походу,
Крики, клятви і німієм
Перед жертвами народу.
А тиран ще більш лютує,
Край наш рідний зневажає,
Ріже, вішає, мордує,
У неволі добиває!

В е н е т а

Це вірно, Христо. Та чому нікому
Так не болять це, як тобі? Вони
Змирилися. Живуть спокійно, тихо,
Елегії пописують.

Х р и с т о

Чому?

Я сам себе про це не раз питаю.
Та висновок який мені зробити?
Невже повинен я вівцею стати
І по-овечому замекати? О ні!
Я буду тим, ким є. А їм в обличчя
З презирством кидаю слова образи:

Вип'єм ворогам на згубу
І на зло вам, патріоти.
Я забув, що серцю люблю.
Знаю, всі ви — ідіоти!

Це все, що можу я сказати їм.
Вогонь пекельний зроджує слова
В моїй душі. Вогонь презирства, гніву.
«Елегію» я теж був написав,
Та не така вона, як пишуть інші.
Пригадуєш закінчення її?

В е н е т а

«Раби все терплять. А ми роками,
Забувши сором, мовчки чекаєм
І час свій лічим під хомутами,
Поки кров ллється з серця народу,
Ми ще безглузду надію маєм
Легко, без бою здобути Свободу».

Х р и с т о

Та годі, рідна. Ти, либонь, стомилась...

В е н е т а

Ой мужу мій, я так боюсь за тебе!..
Я знаю, ти ніколи не покинеш
Мене й маленьку донечку. Але

Коли ти просто йдеш у місто, лячно
Мені буває. Стільки ворогів...

Х р и с т о

Та друзів більше!

В е н е т а

Все ж будь обережний.
Молю тебе, благаю. Не ходи
Так пізно ввечері то у друкарню,
То на нараду...

Х р и с т о

Більше не піду.
Ні на засідання, ні у друкарню.

В е н е т а

Милий!

Ти не дивуйся: я міцна і мужня.
Але ж у мене ти один-єдиний
На всьому світі. І для доні теж.
Вона сьогодні дуже неспокійна,
Заснула ледве.

Х р и с т о

Принеси її.
Я тільки гляну...

В е н е т а

Що з тобою, Христе?

Х р и с т о

Благаю, принеси!

В е н е т а

Іди туди
І глянь на неї.

Х р и с т о

Ні, боюся. Мати...
Я втрачу мужність.

В е н е т а

Христо, не лякай!
Невже? Ой лишенько!

Х р и с т о

Ні, ні, нічого!
Клянусь тобі, кохана. Заспокойся.
Я до світанку буду працювати,
Тому для настрою хотів на неї глянуть.
Я ж так люблю цю крихітку. Стривай,
Крізь двері я погляну.

(Заглядає крізь двері).

От і все.

Тепер — іди. Я працюватиму.

В е н е т а

Не довго ж!

Он як змарнів.

Х р и с т о

Іди, іди, кохана.
Ну, не хвилюйся. Я прийду до тебе.

Венета виходить.

(Стоїть у нерішучості)

Не смерть страшна тому, хто йде на смерть,
А клич життя. П'янкий напій кохання,
Який роззброює, знесилює і вабить...
Так згубно вабить!.. Як тебе я ждав —
Кохання час. Як я тужив душею
За рідною істотою, яка,
Здавалося, миліш за все на світі.
Як я дитини ждав! Маленьке тільце —
Німе ще, безпорадне... Цю любов
І це дитя — любові плід — я б вирвав
У звіра хижого з лабет. З вершини скелі
Дістав би їх. Я все для них зробив би,
Щоб тільки їм сміятися і жити...
І ось я кидаю їх. Не на день чи два,
А може, і навіки... Чорні сили
Османської імперії, мов круки,
Накинуться на нас. Нелегко буде!..

Ще раз поглянути б... Сказати б слово
Венеті... матері... Кирилові... Несила!
Але шляху для відступу — нема.
Адже ганьба стократ страшніше смерті!
Це каже мозок. Серце ж заціміло.
І ноги наче кам'яні.

(Підійшов до полиці).

Ось — квіти.
Їх мати принесла. Давно зів'яли,
Та дух солодкий рідної землі
Живе в них досі. Геть усі вагання!
Не страх — любов я з серця виринаю,
Любов до близьких, рідних, дорогих
В ім'я єдиної великої любові,
Якій нема ні міри, ні межі!

Входить І в а н к а, за нею непомітно К и р о.

Це ти, невістка бабо Ботевіца...
Чого тобі не спиться?

І в а н к а

Я все знаю.
Все знаю, сину. Серце підказало.
Венеті не кажи. Не може жінка,
Якою б не була вона... не може
Цього перенести. А я... Та що ж...
Мені тебе, мій сину, не вблагати.
Болгарські сироти Болгарії належать,
А не своїм нещасним матерям.
Лиш про одне прошу: хоч Киро не бери.

К и р о

(кидається до Христо)

Ні, ні, бери. Бери мене з собою!
Нема такої сили, щоб мене
До місця прив'язала. Я — дорослий!

Х р и с т о

(до матері)

Я не хотів. Та, чуєш, він — дорослий.
Хай сам вирішує.

К и р о

(до матері)

Невже ти хочеш,
Щоб я в житті прогавив мить таку,
Яку покриють славою легенди,
Яка одна, можливо,— неповторна
В усій історії! Я піду з Христом,
Хоч ви мене б зв'язали ланцюгами!
Я знов побачу рідні береги,
Я припаду до любої землі,
Я буду з Христом, буду з Христом скрізь!
Я знаю від Венети — стяг прислали
Димитр з Бояном. Дай мені його,
Прапорonosцем буду я в поході!
Не сердься, майко...

І в а н к а

Я вас народила...
Хотіла б вас благословити, діти,
Та руки неслухняні... не звезду.

Х р и с т о

Я ще раз гляну на малу Іванку...

І в а н к а

Ні, сину, йди вже. Туга серце крає.

Х р и с т о

Ходім. Прощай. Скажи останнє слово.

І в а н к а

Німі уста. Німа моя душа...
Сини мої! Відірвані листочки
З клен-дерева, що вітер підхопив
І в прірву кинув... А на дні глибокім
Струмок холодний. Попливли листочки
Світ за очі, до моря-океану...
А ти сиди і сльози проливай.

К и р о

Світає вже.

І в а н к а

Весняна ніч коротка.
Я буду виглядати вас, сини.
Вертайтесь з перемогою.

Х р и с т о

Спасибі.

Венету втіш.

І в а н к а

Гаразд. Сама вже знаю.

Х р и с т о

А донечку...

І в а н к а

Вертайтеся здорові!

Х р и с т о

Вперед, другари!

К и р о

Сміливо вперед!

В с і

(тихо, але урочисто виголошують):

Сміливо крокуйте, другари,
Де смерть або воля вас жде.
В похід нас, юнаки болгарі,
Любов до вітчизни веде!
Ми вмерти за неї готові
Чи щастя здобуть в боротьбі.
Серця наші повні любові,
Тобі, батьківщино, тобі!

(Цілюють матері руку й виходять).

Мати проводжає їх довгим скорботним поглядом.

СЦЕНА П'ЯТА

Болгарія. Вершина гори Вол, недалеко від міста Враца. 20 травня
1876 року.

Чути окремі постріли десь на схилах гори та в долині. За горою
заходить сонце, заливаючи буйну весняну зелень багряним промінням.

Сава Картафілов вносить на спині Христо Ботева.
Киро допомагає. Обережно кладуть на землю. Знову постріли.

Сава

Отут і заночуємо.

Христо

Три дні

Нас турки переслідують. По п'ятах
Ідуть. Болгарія ж — ні пари з уст.

Сава

Врачани піднялися, та повстання
Придушено. А що ти хочеш, Христо?
Ти бачив, що тут робиться?

Киро

(перев'язує братові ноги)

Ніколи

Не міг би уявити я собі
Те, що ми тут побачили. Убогість
Доведена до краю.

Сава

Голод, розпач,
На рані рана і на шрамі шрам,—
Ось що таке Болгарія сьогодні.

Киро

І ми вже їй нічим не допоможем.

Х р и с т о

Жени зневіру, брате. Ще народить
Титанів пограбований наш край.
І подвиг чети прикладом їм буде.
Шкода, що ноги покалічив я...
Це де стріляють? Знову коло річки?

С а в а

Так, біля Веслеца.

Х р и с т о

Піди-но, Киро.
Я сам перев'яжу. Спитай в Николи,
Яка там новина?

К и р о

А ось Никола.

Входить Никола Войновський.

В о й н о в с ь к и й

Погана новина. Нерівні сили.
А ми оточені з усіх боків.
Загинули албанець, сім болгар
І чорногорець юний. Я розставив
Здорових і поранених, що зброю
Тримати можуть ще, біля стежок,
Які ведуть сюди. Коли б до ночі
Дотриматись, а там...

Х р и с т о

А що вночі?

В о й н о в с ь к и й

Всі попрощаємось, і поодинокі
Я раджу розійтись. Міжгір'ями, лісами,
Стежками й навмання через Планіну.
Сховаємось в колибах, у хатах,
Аж поки діждемось-таки години,
Коли повстання, чи війна, чи інша
Яка подія дасть нам змогу знову
До зброї взятися.

С а в а

От і кінець

Надіям, четі...

В о й н о в с ь к и й

Доки ми живі,
Надіятися будемо. А бій
Малесенької жменьки проти полчищ
Нам доведеться, братки, припинити.
Така вже доля. Не журися, Христо,
Наш славний, наш безсмертний воєводо.
Скажу тобі, як офіцер, ми бились,
Мов справжні леви. То болгарський лев
Ім показав і пазури, і зуби.
В долині чорно аж — поганські трупи,
За кожного з нас їх лягли десятки.
Можливо б, ми прорвалися в глибінь
Країни. Там поповнення знайшли б.
Та скрізь, куди не кинемось ми,— пастки.
Хтось турків попередив про наш план.

Х р и с т о

Де Павлов Михаїл?

В о й н о в с ь к и й

Ще не знайшли.
У перший день він зник. Серед убитих
Його не виявлено.

С а в а

Зрадив?

В о й н о в с ь к и й

Хтозна.
Та серед мертвих не знайшли. Тепер
Серед живих шукаємо.

Х р и с т о

Занадто

Ми довіряли людям.

С а в а

Не людина,
А погань він. Гидка, отруйна погань,
Побачити б його ще на цім світі,
Бо в той світ я не вірю.

К и р о

Добрий піп!

В о й н о в с ь к и й

Який наказ твій буде, воеводо?

Х р и с т о

Триматися до ночі. Берегти
Людей, патрони. Я заляжу тут.
Зі мною Сава й Кіро. Стежку цю
Ми візьмемо на себе.

В о й н о в с ь к и й

Прощавай,

Якщо вже не побачимось.

Х р и с т о

Спасибі

За службу — від болгарського народу!

Прощаються. Войновський іде вниз.

К и р о

Он — вершник.

(Стріляє).

Впав. Я збив його з коня,
А кінь побіг...

С а в а

Стривай, моя он здобич.
Отой, в чалмі.

(Стріляє).

Не влучив.

(Знову стріляє).

Розпростерся.
І душу, гад, аллахові віддав.

К и р о

Хіба в них душі є?

С а в а

Щось, певно, є.

Це не мені, а муедзинам знати.

Стріляй, он бачиш?

К и р о

Ні, когось ведуть.

Взяли в полон.

С а в а

Йде Анастас, а з ним...

К и р о

Це — Павлов... Павлов Михаїл...

Х р и с т о

Де Павлов?

Анастас-пехліванин вводить Михаїла Павлова.

А н а с т а с

Ось він. З аскерами був. Я підкрався
І, мов ведмедя, ухопив. За мить
Ми вже були в чагарнику. Не встиг
І знак подати.

М и х а ї л

Братки, не хотів я.

Я чесно йшов. Девойка в мене тут.
Я сподівався, що побачу Йонку,
Що заберу її...

С а в а

Ти зрадив!

М и х а ї л

Ні!

Я не хотів. Я чесно йшов. Я думав,
Що все інакше буде. Та зненацька
Той бій шалений біля Козлодуя.
Довкола — трупи, кров... І я злякався.

Я біг наосліп, навмання... Забіг
В село, у льох... і довго там сидів...
А потім — турки, допит...

С а в а

І ти видав

Ім наш маршрут.

М и х а ї л

Та ні ж бо. Я хотів
Життя урятувати. Батько мій
Багатий. Він би викупив мене...
Я не хотів обманювати вас.
Це якось сталося...

Х р и с т о

А сталося тому,
Що не велика і свята мета
Тебе вела, а власні розрахунки,
Ти вірив Каравелову, не нам,
То й треба на печі було сидіти.
«Хотів, гадав, надіявся...» А вийшло,
Що в першому ж бою... Це був не бій,
А тільки сутичка дрібна. Але відразу,
Бач, миршава натура торговця
В тобі перемогла. І ось тепер
Ти — дезертир і зрадник батьківщини.
Судить його.

К и р о

Упав той, що з Росії.
За деревом з гвинтівкою стояв,
Підстрелив трьох. Та сам упав. Підбігли
До нього наші. І зняли шапки.

С а в а

Прийми, всевишній, душу християнську
Раба твого... а імені й не знаю.

Х р и с т о

Прощай, хоробрий, відданий і чесний
Соратнику і брате. Поховають
Тебе як рідного в болгарську землю

На цьому клаптику малесенькому, де
Сьогодні — воля. Страдником ти жив,
Геройська смерть для тебе — нагорода.

(До Михаїла).

Чужинець вмер болгариним, а ти
Не вартий того, щоб у рідну землю
Твій труп мерзенний закопати. Йди
З очей моїх. Що хочеш, Анастасе,
Те з ним роби.

М и х а ї л

Помилуйте мене!
Я гріх спокутую в бою. Я буду
Тут з вами до останку. Дайте хоч
По-людськи вмерти.

С а в а

Ні, не маєш права!
Нас мало. Ми загинемо. Але
До зрадника не буде в нас пощади.
Ставай отут, над прірвою...

М и х а ї л

Ну що ж,
Хіба не все одно — чи так, чи сяк.
То я скажу вам перед смертю ще раз,
Що я ненавиджу вас...

С а в а

Цить, приبلудо!
(Хапає його і кидає у прірву)

К и р о

Лиш загуло за ним.

А н а с т а с

Піду на бій.
А коли що... не поминайте лихом!

К и р о

Упали сутінки. Погано видно.

С а в а

Ми теж — униз. Ти, Хросто, тут чатуй,
А ми за тим он деревом приляжем.
Де чатував убитий дід Іван.

Х р и с т о

Давайте попросаємось. Хто знає,
Що буде ще до ночі. Прощавай,
Хоробрий пехліванине з Добруджі.

А н а с т а с

Прощавай, наш воеводо! Ні хвилини
Я не шкодую, що пішов з тобою.
Хай знають нас, з Добруджі!

Х р и с т о

Любий Саво.

Ти був для мене тим, що зветься — друг.

С а в а

А ти для мене богом був земним!

Цілюються.

Х р и с т о

Де прапор, Киро?

К и р о

(виймає з-за пазухи)

Ось він, біля серця.

Х р и с т о

Коли не зможеш зберегти його,
То заховай, щоб потім віднайшов.
Ще боротьбу не скінчено.

(Цілує його).

Прощай.

К и р о

Нічого, Хросто. Буде все гаразд.
Ми вирвемось з облоги...

(Швидко виходить, щоб приховати сльози).

Саво та Анастас виходять за Киро.

Х р и с т о

Я ж — без ніг.

Горять, мов у вогні. Я не пройду
І сотні кроків. Так воно буває —
Нещастя до нещастя йде у гості.
Земним був богом, каже Сава. Може.
Адже небесного нема напевне,
Раз він байдуже дивиться на те,
Як розпинають, мучать і мордують
Мій рідний край. Як лондонські банкіри,
Що з словом божим день свій починають,
Шлють зброю нехристам. Як кораблі
З-за океану з іменем Христовим
Прямують до портів магометанських,
А в трюмах їх — гвинтівки і патрони,
Якими убивають християн.
І цю Америку ще називають
Країною свободи? Лицеміри!
Я проклинаю вас ім'ям свободи,
Яка колись настане на землі!
...Нарешті стемніло. Замоккнув бій.
Навкруг настала неймовірна тиша.
І зорі сяють, як щодня. Неначе
Нічого і не сталося. А втім,
Вони не сяють вже для багатьох,
Яких я вів на певну смерть. Простіть,
Батьки сумні, невтішні матері,
Осиротілі вдови... Ти прости,
Моя незламна бабо Ботевіца..
Моя дружинонько... і донечко моя.
...То свище вітер чи шакали виють,
Почувши запах трупів. Подивитись,
Що робиться довкола. Бій скінчився,
І, мабуть, стомлені, усі поснули.

(Підводиться, вдивляється в закриту темрявою далечинь).

Немов провалля навкруги глибоке,
Он — блимнув вогник...

Чути постріл.

(Схопився за серце).

Що це? Кров... Ну, ось...
Я сам собі бажав такої смерті...
Прийми мене...

Обірвалося мужнє життя чудової людини. Наче траурним плащем
покрила його тіло темна весняна ніч. Знову постріли. Вбігають
Марча і Гошо.

Гошо

Приляж. Вони обстрілюють всю гору.

Марча

Байдуже. Кажуть, він був тут. Стривай.
Чи це не він?

Гошо

Сюди ідуть.

Марча

Убитий.

Упав орел. Згорнув могутні крила.
Зірки відбилися в його очах.

Входять Войновський, Киро, Сава, Анастас та група
четників. Більшість з них поранені, дехто ледве тримається на
ногах.

Киро

Підводься, Христо! Ніч таки настала.
Він нерухолий...

Сава

Сталось найстрашніше.

Войновський

Схилімо низько голови, друзари.
В цю ніч Болгарія осиротіла.

Спочатку стоять без слів, прибиті невимовним горем. Згодом Марча
заспіває, інші сумно підхоплюють:

На горі високій,
На траві шовковій

Червоніють маки
З полум'я і крові.
Виросли ті маки
На землі суворій,
Де серця болгарів
Спопеліли в горі.
Земле наша рідна,
Невгасимі зорі,
Та невже болгарам
Помирати в горі?..

В о й н о в с ь к и й

Над тілом воеводи клянемось,
Що, доки кров дзвенить у наших жилах,
До подиху останнього ми будем
За волю краю рідного боротись!
Хай сто, хай двісті месників устане
За кожного, хто в битві упаде.
Тепер — розійдемося. Прощайтесь, діти,
З тим, хто Болгарії найбільшим сином був!

Четники проходять повз мертве тіло, прощаючись з улюбленим ватажком.

М а р ч а

Ходімо, Гошо. Бачиш — зірка впала,
То Христо Ботева душа буремна,
Що серед ночі темної світила
На обрії майбутнього світанку.
Ходімо, я шукатиму її
За хащами, проваллями, морями.

В о й н о в с ь к и й

В густій діброві під розлогим дубом
Ми поховаємо, як найдорожчий скарб,
Великого поета і борця.
Ходімо, воїни, в скорботну путь!

Киро покриває тіло Христо прапором.

С а в а

Істината є свята, свободата є мила!

Четники

Істината є свята, свободата є мила!

Марча і Гошо

Істината є свята, свободата є мила!

Всі підіймають тіло Христо Ботева і спускаються з ним з вершини гори. На священній землі, яку скропив кров'ю легендарний герой, буйно розквітають червоні маки. А з далеких узгір'їв лине музика, в якій розпач і надія, темрява і світло, поразка і перемога.

З М І С Т

П О Е З І Я

Сонячний ранок

Катерина	7
В степу	9
Секретар	11
Осінь	13
Молодість	14
Пам'яті Леніна	15
Предтеча	16
Зустріч у степу	17
Ярема Галайда	20
У Львові	21
Земля	22
Дніпро	23
Втрата	24
Вечірне	25
Далечінь	26
Зима	27
Аварці	28
Проліски	29
Павліне	30
Поезія	31
Камінь Довбуша	32
Горгани	33
Веселка над Косовом	34
Аркан	36
Заклик	37
Пісня про Катерину	38
Дорога	39
Легенда Бебріс-Ціхе	40
Весна	43

Солдати Вітчизни

Хустина	44
На смерть героя	45
Мати	46
Журавлі	47
Визнання	48
Криниця	50
Пісня про мужність	52
«Солдатський хліб — черствий сухар...»	54

Діброва	56
Осінь	58
Солдат	60
Бабуся	62
Коло Дніпра	63
У Києві	64
Мжичка	65
Згадка	67
Наречена	68
Клен	69
«Прощавай, далекий друже...»	70
«Є до щастя сто доріг...»	71
«Згоріла хата»	72
Березень	73
«Ти на Дніпрі, а я за Одером...»	74
«Ти жила на голубому Доні...»	75
«Ми сік березовий пили...»	76
«Оце весна!»	78
«Ми знали, що війні кінець...»	80
«Я так схотів побачити Дніпро...»	82
«Ми їздили сьогодні в Братиславу»	83
«Це судетське місто в лісі...»	84
«Наше «так» по-чеськи буде «ано»	85
Спека у Відні	86
«Австрійські села, мов пташині гнізда...»	87
«З Будапешта, з тихого Дунаю...»	88
Балада про дерево	89
Наш заповіт	91
«Дочка Оксана підняла баклагу»	93

Земля і мир

«В ту хвилину замовкли гармати...»	94
«Вродили яблуні в саду...»	95
«Проходиш по узгір'ю ти...»	96
Москва	97
«Переливаються вогні...»	98
Белінський	99
Донецька сюїта	101
Кріпильники	102
«Ти ходиш, друже мій, гарячим суходолом...»	103
«Злітає ластівка угору...»	105
Степова криниця	106
«Усе життя нас вабить далечінь...»	107
Михайловське	108
Берізка	109
Ахун-гора	110
«Стоїть південне сонце у zenіті...»	111
«Я не люблю, коли на морі штиль...»	112
«Ми знаєм ціну слову «браття...»	113
«На березі моя любов сиділа»	114
Горять вогні на небосхилі	115
Березневе	116
Братам у Канаді	117

«Ні, я над Юконом не бував...»	118
Ширшає дружби коло	119
Пісня про любов	122
«Ми, як солдати, йшли на бій...»	124
«Білі яблуні, вишні в цвіту...»	125
«Я давній лист в планшеті віднайшов»	126
«Ти не богиня з мармуру холодна...»	127
«Знов розвиваються каштани...»	128
На Перекопі	129
Святиня	130
Дорога	131
«Дай руку, мила!»	132
«Тобі за тридцять, а мені за сорок...»	133
«Первоцвіт білий, проліски блакитні...»	134
«Одвіку ми прив'язані були...»	135
Повінь	136
Дід і онук	137
«Оранжеві й рожеві снігурі...»	138
«Берези в березні навдивовижу білі»	139
«Бризнуло сонце золотом...»	140
«Був холод, вітер, сніг...»	141
«Четвертий день іде невпинно дощ»	142
«У терміні — ліричний вірш...»	143
«Я чимало прожив на світі»	144
«Ні, це була не тільки звичка...»	145
«Ти повів моє колишне щастя...»	147
Україні	148
Ленін	149
«Шумить перед грозою очерет...»	150
«Березневі вітри...»	151
«Березовий сік...»	152
Провесна	153
Лелека	154
«Квітує сад»	155
«Де пісок, моріжок, верболози...»	156
«Так, так, і зморшки, й сивину...»	157
«Ні, я не силую себе...»	158
«Я прагну в слові відтворити...»	159
Ранок	160
«Мов ота шевченківська Оксана...»	161
«Зазеленіли сокорини...»	162
«І цвіт, і грім, і дощ, і град...»	163
«Я відчуваю: радість вилітає...»	164
Ратне поле	165
«Коли я напишу свій кращий вірш...»	166
«Чому тобі не подзвонив я?..»	167
«Юною, вродливою, було...»	168
«Над річкою старий тартак...»	169
«Люблю грозу в началі мая»,— поет у захваті сказав»	170
«Прослалась нива...»	171
«Немає меж у всесвіту, нема...»	172
«Козловська вулиця на березі Дніпра...»	173
«Нічні гудки... І чується, і сниться...»	174

«Дівчинка гриби збирає»	175
Налезим, партіє, тобі!	176
«Київські кручі. Небо блакитне»	177
«Мов комети, ліхтарі з хвостами...»	178
«На морозі явори послули...»	179
«Тендітний яблуневий цвіт...»	180
«Прийшли геологи в червоні лозняки...»	181
«Кажуть, мудрість приходить з роками...»	182
«Дими в холодне надвечір'я...»	183
«Акація приймає естафету...»	184
«Симфонічний оркестр, і каштани в цвіту...»	185
«Так заперечалися шалено...»	186
«Ні, так не можна! Справді, так не можна!»	187
«Є в Києві одна з печерських вулиць...»	188
«Сниться йниться війна, Двадцять років!»	189
«Давно людина мріяла про крила»	190
«Любили ямб співці великі...»	191
«Переоцінені й недооцінені...»	192
«Ми зустрілися з тобою...»	193
«Соняшники з кахлі на карнізі...»	194
«В вітрах і хмарах кругойдучих...»	195
«Либонь, запізно зрозумів я...»	196
«Київські кручі — фортеці зелені»	197

За ріками, за морями

«В мандрівках настає хвилинка неминуча...»	198
«Біля Брно є підземні печери»	199
Морський пейзаж	200
У полі	201
Біля пам'ятника Гусу	202
Угорська рапсодія	204
Світанок над Варшавою	206
Заповітне гасло	208
В столиці Моравії	210
Атлантика	211
Бразильський етюд	212
Аргентинський етюд	213
Айя-Софія	215
«І знов нема звістки від тебе...»	217
Черга в Піреї	218
Римський етюд	220
Пісня в Неаполі	222
Паризький етюд	223
В англійському каналі	225
Сяйво над Хельсінкі	227
Під Варшавою в Кароліні...	228
У Варні	230
Квіти	231
«Над Нью-Йорком зійшов молодик...»	232
«Дуби сплели кошлаті віти...»	233
«В Америці немає солов'їв»	234
«Свистять, шумлять, гудуть машини...»	235

«Яке це щастя — кухоль пива...»	236
«Тут все скрегоче: птахи і комахи...»	237
«Рокфеллер-центр — немов більмо...»	238
«Скрізь церкви тут — біля бані баня»	239
«Уолл-стріт — це западня, це морок...»	240
«Благословляю світлий день...»	241
«Одному — рай, для тисяч — муки»	242
«Батьки убили сина»	243
«Я не можу без тебе жити...»	244
«В Нью-Йорку співає Карась»	245
«Я міг би стати міщанином ситим...»	246
«Розкіш всюди можна тут зустріти»	247
«Знову день, і знову невеселий»	248
«Як в Конго, тут, у котловані, жарко...»	249
«Безногий інвалід останньої війни...»	250
«На бруку вивірка простерта»	251
«Дивлюсь з вікна, неначе з дна криниці...»	252
«Американські діти йдуть в ООН»	253
«Багрянють при дорозі клени...»	254
«Гарлем — пекло? Пекло всюди тут»	255
«Во поле березонька стояла...» — так концерт почався на Бродвеї»	256
«Я не можу зупинити час...»	257
«Білий дім в облозі держать гіді...»	258
«Все тут з мармуру. Усе як в Римі»	259
«У школі Чехова портрет...»	260
«Перед нами «Правда». Свіжий номер»	261
«Восени в Нью-Йорку — літня днина»	262
Акрополь	263
«Аргентина. Уругвай. Канада»	264
Палермо	265

ПОЕМИ

День начдива	269
Владикавказ	283
Поема гніву	298

ДРАМАТИЧНІ ПОЕМИ

Серця хоробрих	305
Зоря на обрії	367

ЛЮБОМИР ДМИТРИЕВИЧ ДМИТЕРКО

Сочинения в двух томах

Том I

(На українском языке)

*

Редактор *Л. С. Малахова*

Художник *В. С. Вечерський*

Художній редактор *К. К. Калугін*

Технічний редактор *Є. А. Зіскіндер*

Коректори *З. Г. Коваль, С. І. Шевцова*

*

БФ 03970. Здано на виробництво 5/І 1963 р.

Підписано до друку 27/ІІІ 1963 р.

Формат паперу $84 \times 108 \frac{1}{32}$. Фізичн. друк. арк. 14,75.

Умовн. друк. арк. 24,19 + 1 вкл. Обліково-видавн. арк. 17,264.

Ціна 97 коп. Замовл. № 3. Тираж 5000.

*

Держлітвидав України,
Київ, Володимирська, 42.

*

4-а поліграффабрика Головополіграфвидаву
Міністерства культури УРСР,
Київ, пл. Калініна, 2.